

СТ. СТАНКЕВІЧ

Янка
КУПАЛА

НА 100-ЫЯ УГОДКІ АД НАРАДЖЭНЬНЯ

Нью Ёрк — 1982

СТАНІСЛАЎ СТАНКЕВІЧ

Я Н К А К У П А Л А

НА 100-ЫЯ ўГОДКІ АД НАРАДЖЭНЬНЯ

Выдавецтва газеты „Беларус”

Нью Ёрк, 1982

All rights reserved
including the right of reproduction in whole or in part in any form
without the written permission of the publisher.

Вокладка
МІХАСЯ НАЇМОВІЧА

PRINTED BY:
ST. SOPHIA PRESS OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH OF U. S. A.
166 FIRST AVENUE, NEW YORK, N. Y. 10009

*Беларускім паэтам і пісьменьнікам, што ў асобе Янкі
Купалы вызналі свайго нацыянальнага правадыра й
на сваё ідэйнае ўзбраеньне бяруць Купалаў беларускі
патрыятызм, кнігу гэтую прысьвячае*

А ў т а р

Lee C. Marko by -

СЛОВА АД АЎТАРА

Аўтар гэтае кнігі сваёй галоўнай мэтай паставіў належна адзначыць 100-ыя ўгодкі ад нараджэння найвялікшага беларускага нацыянальнага паэта Янкі Купалы шляхам дакумэнтальнага зьняпраўджаньня ўсіх хвальшаваньняў Купалавае творчасьці, робленых у Савецкім Саюзе, ды выявіць Купалаў супраціў і супрацьдзеяньні гэтай саветызацыі. Апрача гэтага, ня менш важным сваім заданьнем аўтар уважаў паказаць, як пасля трагічнае Купалавае сьмерці ў 1942 годзе літаратурная спадчына Янкі Купалы жыватворна ўплывала на творчасьць наступных пакаленьняў беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў, ды як гэтыя апошнія прагна выкарыстоўвалі гэтую спадчыну для свайго ідэйнага нацыянальнага ўзбраеньня.

У сваёй працы аўтар сустракаўся зь немалымі цяжкасьцямі, бо ў вабставінах эміграцыі, у якіх ён працаваў, не заўсёды ўдавалася ў бібліятэках Захаду знайсьці патрэбныя матэрыялы. Усё-ж кніга дае магчымасьць зразумець эпахіяльную ролю Янкі Купалы й ягонае творчасьці ў нацыянальным жыцьці беларускага народу.

Больш таго, толькі ў вабставінах палітычнае свабоды была шырокая магчымасьць сказаць пра творчасьць Янкі Купалы ўсё тое, чаго беларускія літаратары ня могуць сказаць у паняволенай бальшавікамі бацькаўшчыне, а шмат каму з гэтых літаратараў, перш-наперш наймалодшым, няма магчымасьці ня толькі сказаць там усю праўду, а й ведаць пра яе. Яны сталіся ахвярамі савецкай дэзінфармацыі й сьведамага хвальшаваньня Купалавае літаратурнае спадчыны. Вось на гэты момэнт у працэсе рыхтаваньня кнігі з пачуцьцём вялікае адказнасьці зварачаў асабліваю ўвагу аўтар, а колькі гэта яму ўдалося, няхай мяркую ейны чытач.

Асноўны прадмет разважаньняў аўтара кнігі — літаратурныя творы Янкі Купалы, што ў падсавецкай Беларусі знаходзяцца пад цэнзурнай забаронай. З гэтае прычыны даводзілася карыстацца галоўна тэкстамі Купалавых твораў, што надрукаваныя ў зрэдагаванай Беларускай Інстытутам Навукі й Мастацтва й выдадзенай у 1955 годзе ў мюнхэнскім беларускім выдавецтве „Бацькаўшчына” кнізе выбраных твораў Янкі Купалы „Спадчына”. У тых рэдкіх выпадках, калі даводзілася карыстацца тэкстамі, якіх няма ў „Спадчыне”, зазначана, адкуль тэкст дадзенага твору ўзяты.

Аўтар пачуваецца да прыемнага абавязку падзякаваць др. Янку Запрудніку й прафэсару Квінсаўскага Каледжу ў Нью Ёрку Томасу Бэрдзю за пераклад у ангельскую мову ўводу да кнігі. Ня менш прыемным абавязкам аўтар уважае падзякаваць тым беларускім арганізацыям і суродзічам у Вольным Сьвеце, што сваймі шчодрымі грашовымі ахвярамі спрычыніліся да выданьня юбілейнай кнігі на 100-ыя ўгодкі ад нараджэньня Янкі Купалы.

JANKA KUPAŁA

On the Centenary of his Birth

The author of this book, Stanislaŭ Stankevich, who has written extensively in the West on Kupała's literary works, has taken as his task the presentation of these works in their true light, thus countering Soviet falsifications of Byelorussia's foremost poet.

In Chapter One, "Janka Kupała on Himself", Stankevich shows how the poet became the unswerving defender of the Byelorussian people in his first book, **The Reed-Pipe (Zalejka 1908)** by consciously assuming the role of national spokesman and ideological leader. There was no one among the literary critics who, in discussing Kupała's works, would fail to underscore his singular, indeed unique role in Byelorussian literary, social, and national life.

The author adduces a great number of facts, constituting persuasive evidence of how, during the 1920s, Kupała openly resisted Sovietization and how, during the repressive Stalinist years of the 1930s and up until his tragic death in 1942, he expressed his opposition in various, often extremely inventive forms of artistic cryptography.

Two important instances in Kupała's biography during the Soviet period were his attempt at suicide early in 1930 as a protest against the severe persecutions of Byelorussian national life in the Byelorussian SSR and his death, probably by suicide, under very suspicious circumstances, in Moscow in 1942. The author maintains that the Kremlin must be held responsible for the poet's premature death.

When he was released at the end of 1930, after having been arrested, Kupała was forced to sign a letter of confession which was published. In it he refuted and denounced all his pre-Revolutionary work as anti-national. Soviet sources are silent about this self-accusatory public letter because, if it were revealed anew, it would indelibly disgrace Moscow in the opinion of all decent people. The entire text of his letter is found in the first chapter of the present book.

Janka Kupała's unique role and significance for Byelorussian literature and his immense popularity among his people were the principal reasons that the Bolsheviks did not dare to destroy him physically nor delete his literary heritage from the history of Byelorussian literature as they did with so many other writers in the Soviet Union.

This view of Janka Kupala and of another outstanding poet, Jakub Kołas, is held not only by Byelorussian scholars, but by those in the West as well. One of them, Walter Kolarz, an authority on Soviet problems, wrote in his book, **Russia and Her Colonies** (London: George Philip and son Ltd., 1952, p. 158) the following:

The role which Kołas and Kupala played in Soviet Byelorussia is unparalleled throughout the U.S.S.R. No Byelorussian Bolshevik ever assumed the role of a national leader of Byelorussians—the leadership was in the hands of Kołas and Kupala. Instead of removing the two poets, the Soviet régime tried to direct their poetic creation into the ‘right channels’ and to use them for communist propaganda. Kołas and Kupala were often criticized, at times they seem to have been in disgrace but they never disappeared, as did many excellent writers and poets of almost all the major peoples of the Soviet Union.

The purge of Kołas and Kupala would have been tantamount to the bankruptcy of the Soviet cultural policy in the B.S.S.R., since the two were not only outstanding literary figures but actually cultural ‘awakeners’ of their people. Byelorussia could do without its ‘national democrat’ historians and folklorists, it could do without its leading communist politicians. Kołas and Kupala, however, were indispensable. Their case showed that there are limits even to purges in the Soviet Union. This is why Kołas and Kupala were spared despite all their ‘sins’ and ‘deviations’.

Because he was spared, the Bolsheviks found it necessary to purge thoroughly his literary heritage so that it would not contradict Soviet nationality policy. This cleansing operation was conducted in the post-World War II years by the following methods: 1) through elimination of many of Kupala’s works which were not in tune with the official policy; 2) through the tendentious interpretation of those works that do fit the Communist Party line; 3) through claims that the period of forced Sovietization of the poet, after 1930, and in spite of the relatively meager number of poems and their low artistic quality, was the time of the flourishing of his talent.

The first and only **Collection of Works** by Kupala in the pre-World War II period was the six-volume set published between 1925 and 1932. The 1930s were the years of Stalin’s pogrom of the Byelorussian national movement and literature that culminated in the Yezhov terror of 1936-38. In that period only small separate volumes of Kupala’s poetry were published; they contained for the most part new poems concurrent with the political line or, less frequently, neutral toward it.

Only in 1952-54, a decade after the poet's mysterious death in war-time Moscow, was his first post-war **Collection of Works in Six Volumes** finally published. It was heavily marked by the so-called personality cult of Stalin, resulting in the omission of a large number of Kupala's best works. Thus, out of the more than 520 works written and published before 1925, over 150, or almost 30 per cent were excluded from the **Collection**. As a result of this expurgation of Kupala's heritage, the poet was presented in quite a different light from what he really was. Although the cleansing was done for purely ideological reasons, it affected Kupala's artistic image considerably. The point is that Kupala reacted most sensitively to themes and problems of the national renaissance. These inspired him profoundly by evoking his innermost feelings and bringing out his creative impulses. The works through which he expressed his national and patriotic thoughts are at the same time his most successful in the artistic sense and it is they which have secured his place in the history of Byelorussian literature. By striking them out of the poet's heritage and by retaining the less mature works of his youth and the rather weak creations of the 1930s, written in order to fulfill the so-called "social command," Kupala does not appear as the unequalled master of Byelorussian verse, but, at best, as a poet of mediocre or even less talent.

In 1961-63, to mark the poet's 80th birthday, the second post-World War II edition of his work was published in six volumes. That was the heyday of de-Stalinization and the number of banned works was reduced by a third, written both before and after the Revolution.

The "rehabilitation" of Kupala's heritage went even further in the third post-war edition of 1972-76 on the occasion of his 90th birthday. Nevertheless, from this edition, too, were barred over a dozen of his pre-Revolutionary poems and almost two dozen poems written after the Revolution down to 1926 inclusive. Even with this reduced number of prohibited works, Kupala's ideological profile and the artistic aspect of his work cannot be properly judged.

The following fact, which took place after the official condemnation of the so-called "Stalin personality cult" at the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union in 1961, is very important for an understanding of Kupala's negative attitude toward Russian Communism and the prevailing conditions of literary activity during the Stalin years. Piatrus Broŭka, chairman of the BSSR's Writers' Union, who was always eager to promote the Party line in literature, said the following at the plenary meeting of the Board of Directors of the Byelorussian Writers' Union held on January 30-31, 1962, on the subject of "The 22nd Congress of the CPSU and the Tasks of Byelorussian Literature:"

The Stalin personality cult slowed down, fettered, and limited the artists' thoughts and, of course, impoverished their works of art. The great losses suffered by Soviet literature and the arts are generally known. Our Byelorussian literature lost a great deal, too. At a time when Soviet Byelorussian belle lettres were flourishing, during a period of their unusual growth, the cult of personality, with severity and harshness broke off and mutilated the branches of this blossoming tree, and numerous active workers of literature — writers and artists — had to suffer in ghastly conditions for many years and many of them lost their lives . . . We all have contributed to that in a way. Even such wise and staunch men as our teachers, Janka Kupała and Jakub Kołas, paid respect in many of their works to the cult of personality. Jakub Kołas, luckily, while he was still alive was able to cleanse many of his best works of this slime, but Kupała was not able to perform such a task. This unneeded appendage hangs on a considerable part of his works done in the Soviet period. And now we have to think of what should be done. I feel that at the end of those works where the words, 'great Stalin,' were simply attached to assure their publication, those words must be removed, because the works themselves are good and highly artistic and they have nothing to do with the cult of personality with the exception of that specific addendum. Perhaps someone will tell me the way to do this is not quite scholarly, but it is just. Because Janka Kupała's attitude toward the cult is well known to all of us and we are quite convinced that were he alive today he would have gladly done this himself. (*Litaratura i Mastactva*, Febr. 2, 1962)

This statement by one of the Party's most trusted representatives among the writers' fraternity has the force of an authentic Party document regarding Byelorussian writers and, above all, Janka Kupała. Today this document is never quoted in the Soviet media, in fact, it is never mentioned for the simple reason that the Party has totally abandoned its previous denunciation of the Stalin cult and has returned to a program of re-Stalinization.

We agree with Piatruś Broŭka that Kupała's extolling of Stalin was insincere and was forced on him. Further, we recognize Broŭka's great service to Kupała's memory and to all of Byelorussian literature for having authoritatively confirmed this insincerity and the coerced nature of Kupała's laudations. Broŭka's confirmation that Kupała wrote his poems in honor of Stalin under duress leads us, logically, to another even more important conclusion, namely, that all of Kupała's peans to the Communist Party and its leaders, to the Soviet system, and to Soviet rule in

Byelorussia are similarly insincere, extracted from the poet by physical and moral terror.

The last chapter of the book, "Byelorussian Poets and Prose Writers on Kupala and under Kupala's Influence," perhaps the most important essay in the book, contains quotations and comments on many contemporary writers who extol Kupala's memory and confirm the continuity of his Byelorussian patriotism. The book contains the following dedication: "To Byelorussian writers who recognize Janka Kupala as their national leader and who take his Byelorussian patriotism as their ideological weapon."

To give the English-speaking reader a general impression of Kupala's work, three of his programmatic poems, translated by Luba U. Terpak for the **Belorussian Review** of the Institute for the Study of the USSR (Munich, 1956, No. 3), are published below. We are grateful to Mrs. Terpak for permission to republish them.

TO THE KING OF HEAVEN AND OF EARTH

Pray tell, Oh Righteous God Omnipotent
Why punish You Your helpless people thus?
Your thunderous lightning why have You not sent
Avenging moans which rise so long from us!

And why have You permitted our enslavement
By Your creations — hideous want and plight
And chose to place an orphan's dire endowment
On sons and their dear Motherland outright?

*

Great mountains, crags Your lightning tears asunder,
And to dense forests sends destructive fire,
Yet all our wrongs You cannot crush with thunder
And change them all to glory, Oh world's Sire!

You put the land amid great oceans-seas,
You cleanse Your rivers when flood water rolls,
Why don't You clean our painful sores and ease
Your faithful servants' aching hearts and souls?

*

With eyes like suns and with Your fiery glances
You guard all day and night Your earthly wards,
But only on our rocky paths' expanses
You do not look, Almighty Lord of Lords!

You do not see the graves, which roads devise
The graves You sowed like poppy seeds somewhere,
From which the shades of our forefathers rise
And lift their hands on high to You in prayer!

*

Your many nations You have decked with flowers
Their past and future chosen to array,
For us — with foreign freedom punish ours —
The past — and even that You took away!

You threw us into slavery's dark night
As orphans in a cruel world unending
Rewards for faith, which parents and their offspring
Through centuries have honored for Your might!

*

You built up kingdoms, gave them lands and power
And over all the thrones Your throne ascends,
Yet our poor Fatherland You still deflower
While under banishment our nation bends!

You sold for mockery to good and bad
All that we hold in sacred reverence,
At home — we are but strangers there forbade
To live by native laws with confidence!

*

You see all this, but still Your heaven is spread
With silence deep, like subterranean caves.
The anguished prayers, for fate, for truth and bread
You fail to hear, to hurl tempestuous waves!

Take note! And hear! Wake us, unsheath Your sword, —
Send forth Your laws, give righteous justice birth!
Return our Fatherland to us, Oh Lord,
If You are King of Heaven and of Earth!

December 24, 1912

TO COURT

**To court, an international avenging court,
You pillaged and enslaved people go, report!**

**As equal human beings among equals go,
Your wrongs and tears and blood to all the nations show!**

**In details tell of constant torture, mockery,
Of countless burial mounds and crosses they can see!**

**And of the plundered graves remember to relate,
Where ravens your forefathers' bones dare violate!**

**How lords and kings wrung sweat from you by their demands,
How cruel tsars deprived you of your native lands!**

**And how much blood you unchained slaves have freely shed,
How in the futile fight the fields with dead are spread!**

**How much your native land dismembered by your foes,
How you, your children perish from the tyrant's blows!**

**For judging by an international high court,
You pillaged and enslaved people go, report!**

October 29, 1918

ARISE FROM OUT OUR PEOPLE, NATIVE SEER

Arise from out our people, native seer,
Proclaim your burning, thunderous prophesies.
With wisdom witchcraft from our nation clear,
Which foes have cast on her for centuries.

Into one fold all Bielaruś unite,
From all take oaths and fealties sincere,
That never will they sell their land, their might!
Arise to break your country's chains, Oh, seer!

*

Arise from out our people, fluent bard,
Oh minstrel of all past and future reigns.
In raging lyrics tempest-like strike hard,
With winds roar to the sound of clanging chains!

Roar over all of Belorussian lands,
The hearts of drowsing men with fire bombard.
O'er burial mounds resound with thunderous bands.
To rouse the sleeping dead, arise, Oh, bard!

*

Arise from out our people, shining knight,
And to the fray upon your fiery steed,
Your plundered people — beggars without right,
Lead into fire in their homeland's great need!

The road to glory to our land reveal,
Sweep from her fertile fields all foreign blight.
On all her borders stand on guard with steel,
Arise to liberate your land, Oh, knight!

*

Arise from out our people, noble lord,
To reconstruct your desolate domain,
Your folk forget to whom they owe accord,
And who has robbed them of their own terrain!

All Bielaruś awaits its leader long,
Your kingdom waits for you as God's award.
And great it is, so beautiful and strong...
'Neath Belorussian flags appear, Oh, lord!

August 28, 1919

The overall conclusion of the book, **Janka Kupała: On the Centenary of his Birth**, is that Kupała's literary heritage is an invaluable treasure which makes immortal the Byelorussian national idea.

І. ЯНКА КУПАЛА АБ САМЫМ САБЕ

Янка Купала!

Імя гэтае для беларускага народу сьвятое. Зь ім, гэтым імём звязаныя народныя імкненьні й спадзяваньні ў змаганьні за лепшую долю. Імя гэтае, як ніводнае іншае ўва ўсёй нашай гісторыі, найшчадрэй абдоранае народнай любасьцяй, глыбокай пашанай і высокім культам. Імя гэтае вывела беларускі народ у шырокі сьвет і засьветчыла перад вольнымі й паняволенымі народамі пра духоўную моц і нацыянальную несьмяротнасьць ягоную.

Творчасьць Янкі Купалы — гэта ня толькі мастацкая літаратура, хоць і ў мастацкіх дачыненнях яна мае вялізарную каштоўнасьць і эпахіяльную ролю. Купалава творчасьць — гэта ў мастацкіх словах і вобразах сфармуляваная ідэя беларускага нацыянальнага адраджэньня ды поўная праграма нацыянальна-адраджэнскага й нацыянальна-вызвольнага руху. Гэта й палітычная ды грамадзкая зьява, бо паэта ў сваіх творах чула адклікаўся на актуальныя падзеі й фармаваў імі грамадзкую думку. Творчасьць Янкі Купалы, што змагалася зь цемрай, клікала й вяла народ на духоўны ўзвышшы, гэта й культурная зьява. Наапошку, Купалава творчасьць — гэта магутная маральная сіла, што ўзгадоўвала ў народзе высокія духоўныя якасьці, будзіла й разьвівала ў ім сьведамасьць ягонае нацыянальнае годнасьці.

Гэтая ўсеабдымная гістарычная роля Купалавае літаратурнае спадчыны ня скончылася зь фізычнай сьмерцю паэты. Гэтая ейная роля працягваецца й сьняня ды будзе працягвацца і ў будучыні. У сваім вершы 1906 году „Першыя песьні” Купала пісаў:

Сьмерць пяўца возьме мо' і сягоньня,
Чорнай зямелькай накрывоць павекі,
Песьня жыць будзе, ў магіле ня ўтоне,
Блага ці добра — жыць будзе навакi!

Ад самага пачатку сваёй творчай дзейнасьці Янка Купала сьведама прыняў на сябе ролю ня толькі нацыянальнага паэты, але й ролю ідэйнага правадыра беларускага народу, непахіснага змагара за ягоную лепшую будучыню й ягонага натхненнага прарока. У раньнім сваім вершы „Я не

паэта", якім адчыняўся першы ягонь паэтычны зборнік 1908 году „Жалейка”, Купала пісаў:

Я не паэта, о, крыў мяне Божа!
Ня рвуся я к славе гэткай німала.
Хоць песеньку-думку і высную можа,
Завуся я толькі — Янка Купала.

Славу паэтаў разносяць па сьвеце,
Вянкі ўскладаюць і звоняць пахваляй,
Я-ж ціха йграю, хто-ж ціхіх прымеце?
Ат! ведама зь вёскі — Янка Купала!

Кожны край мае тых, што апяваюць,
Чым ёсць для народу ўпадак і хвала,
А Беларусь нікога-ж ня маюць,
Няхай-жа хоць будзе Янка Купала.

Дзеля якой мэты ў прыведзеных радкох верша паставіў сябе Купала ў выняткавае палажэньне (А Беларусь нікога-ж ня маюць, Няхай жа хоць будзе Янка Купала), калі й перад ім ды адначасна зь ім у беларускай адраджэнскай літаратуры былі й іншыя выдатныя паэты? Купалава творчасць зрадзілася й узмужнела не на пустым месцы, а на падрыхтаванай глебе ягоных папярэднікаў зь XIX стагодзьдзя, галоўна Францішка Багушэвіча. Першы друкаваны верш Янкі Купалы „Мужык” у менскай расейскай газэце „Северо-Западный Край” з 15 травеня 1905 году выразна пераклікаецца зь вершамі Францішка Багушэвіча, разьвівае й далей паглыбляе Багушэвічавы ідэі. Дый некаторыя Купалавы сучаснікі, як Цётка, Карусь Каганец, Ядзьвігін Ш. і іншыя апырэдзілі яго ў беларускай літаратуры, а найвыдатнейшы пасьля Купалы ейны прадстаўнік Якуб Колас выступіў зь першымі сваймі вершамі ў газэце „Наша Доля” ў 1906 годзе — значна раней за напісаньне Купалам верша „Я не паэта”. І не зважаючы на гэтыя храналягічныя факты, зьяўляецца спад Купалавага пярэ на першы пагляд залішня самаўпэўнэнае й рызыкаўнае сьцьверджаньне:

А Беларусь нікога-ж ня маюць,
Няхай-жа хоць будзе Янка Купала.

Вытлумачэньне гэтае загадкавае супярэчнасьці можа быць толькі адно: ужо тады, калі пісаўся гэты верш, Купала інтуіцыйна прадчуваў, што якраз яму наканава на доляй стацца ня толькі паэтам у дакладным значаньні гэтага слова, а й духовым правадыром беларускага народу, прарокам яго нага адраджэньня, ягоным сумленьнем і самаадданым зма-

гаром за ягоную будучыню. Не дарма-ж ужо ў вершы „Я не паэта” Янка Купала прызнаваўся:

Долю каб бачыў у родным народзе,
А быў-бы шчаслівым Янка Купала.

Гэтае заповітнае жаданне служыць сваёй песняй-паэзіяй роднаму народу, і толькі яму аднаму, паўтараецца ў Купалавай творчасці вельмі часта. Яшчэ ў вершы „Чаго-б я хацеў”, напісаным у 1905 годзе, а надрукаваным у зборніку „Жалейка”, Янка Купала казаў:

Дык-жа знайце, чаго-б я хацеў,
Аб чым думачкі толькі мае:
Каб мой люд маю песню запеў
І пазнаў, аб чым песня пяе!

У вершы „Як пайду я, пайду”, зьмешчаным таксама ў зборніку „Жалейка”, Купала наважана й сьведама ставіў перад сабой гэткую мэту:

А пайду к свайму ў вёсачку люду,
Пачну з хаткі да хаткі жадзіць,
Жалець сэрца, душы там ня буду,
Буду пець, буду йграць і будзіць.

І Купала будзіў! Ён будзіў і заклікаў народ прагнуцца ад векавога сну й выйсьці „ў вагromністай такой грамадзе”, вынесці на сьвет цэлы сваю крыўду й патрабаваць „людзьмі звацца”, а сваю бацькаўшчыну Беларусь клікаў заняць „свой пачэсны пасад між народамі!”

У вершы „Адповедзь”, зьмешчаным таксама ў „Жалейцы”, Купала, як быццам працягваючы думку верша „Я не паэта”, сьцьвярджае, што ягонае песня пасланая яму доляю, інакш кажучы, яна — ягоны прыроджаны дар:

Буду пець не за славу, праз вас абяцаную,
Буду пець, бо люблю свайго краю паляны.
Буду пець, бо люблю сваю песню загнаную;
Буду пець, бо мне дар гэты доляй пасланы.

І наапошку ў 1919 годзе ў ведамым вершы „Мая навука” Купала, падагульніўшы ўсе свае думкі пра нацыянальную ролю свае паэзіі, выказаную ў цытаваных вышэй і некаторых іншых вершах, канчаткова завяршае ўсьведамленьне свае нацыянальнай місіі за пасярэдніцтвам свае песня-паэзіі:

Так іншай ня знаўшы навукі і школы,
Ў пацёмках шукаў і знайшоў Божы дар:

Цяпер маймі скарбамі — думы-саколы,
Цяпер беларускай я песні ўладар.

Калі пасыля ўсяго гэтага паставіць пытаньне, ці хто-небудзь зь іншых беларускіх паэтаў — Купалавых папярэднікаў, сучаснікаў і наступнікаў гэтак глыбака й сваяасабліва ўсьведамляў сваю нацыянальную ролю, можна з ўсёй упэўненасьцяй сказаць, што — ніхто! Ужо ў гэтым апрычонасьці і выняткавасьці Янкі Купалы ў беларускай паэзіі.

Яшчэ літаратурны крытык М. Лазарук у артыкуле „Шлях народнага паэта (Да 80-годзьдзя з дня нараджэньня Янкі Купалы)”, надрукаваным у 1962 годзе, працываўшы гэня Купалавы радкі зь верша „Я не паэта” (Кожны край мае тых, што апяваюць, Чым ёсьць для народу ўпадак і хвала, А Беларусы нікога-ж ня маюць, Няхай-жа хоць будзе Янка Купала), пісаў:

Гэтым радком, дзе, ведама, ня усё трэба разумець да-слоўна, суджана было стаць прарочымі. Імі заявіў аб сабе Янка Купала — выдатнейшы паэт, слава і гордасьць беларускага народу.

Вядома, ня зусім правільна, што ў час, калі выступіў Купала, Беларусы ня мелі нічога ў скарбніцы сваёй пісьмовай культуры. Былі ўжо й В. Дунін-Марцінкевіч, і Ф. Багунэвіч, і Я. Лучына, і іншыя, і аб іх ведаў Я. Купала як аб беларускіх пісьменьніках. Але ня было тады яшчэ ў беларускай літаратуры пісьменьніка, які-б сваім талентам, сваім геніем ахапіў усю складанасьць матэрыяльнага й духоўнага жыцьця народу, вуснамі якога-б заявіў аб сабе цэлы народ. Тое, што было зроблена папярэднікамі, было яшчэ, так сказаць, перадгісторыяй, прэлюдыяй да выхаду беларускага народу на сусьветную арэну ў галіне духоўнай дзейнасьці. Гісторыя — сапраўдная, вялікая — пачалася з прыходам у нашу літаратуру Я. Купалы й Я. Коласа, творчасьць якіх вывела беларускую літаратуру за межы вузка нацыянальнага значэньня, зрабіла яе фактам сусьветнай культуры.

Выступаючы зь першымі творамі, Купала нібы прадчуваў, што яму суджана стаць заснавальнікам сапраўды вялікай літаратуры, што яму доля вызначыла нязвычайны лёс быць народным заступнікам.¹

У беларускай літаратурнай крытыцы й купалаведзе ня было, ды і не магло быць, абсалютна нікога, хто, пішучы пра Янку Купалу й ягоную творчасьць, не падчыркнуў-бы гэтай ягонай выняткавасьці й сьведамасьці паэты пра накіраваную яму вынятковую ў беларускай літаратуры, грамадзкім і нацыянальным жыцьці ролю.

Янка Купала розьніўся ад іншых беларускіх паэтаў у савецкім пэрыядзе яшчэ й тым, што свайго сьветлага ймя не запляміў належаньнем да камуністычнай партыі, застаючыся да сваёй трагічнай сьмерці ў 1942 годзе беспартыйным, і гэта ня толькі фармальна, але й духова — паводля свайго непахіснага перакананьня. Больш таго, паводля сваіх ідэялягічных і палітычных перакананьняў ён ніколі ня быў нават марксыстам, а культываваў у сабе пачуцьцё глыбокага ідэалізму, ані ня сугучнага матэрыялістычнай філязофіі марксызму.

Як ведама, Янка Купала напісаў вялікую колькасьць вершаў, прысьвечаных розным беларускім паэтам і культурным дзеячам, зь якімі блізка супрацоўнічаў і быў зь імі аднадумцам. Прыкладам, два вершы ў нашаніўскім часе прысьвяціў Купала Браніславу Эпімаху-Шыпілу („Прафэсару Б. Эпімах-Шыпілу з Новым 1910 Годам” — у 1909 годзе й „Прафэсару Б. Эпімах-Шыпілу” — у 1910 годзе), затое Антону Навіну (Луцкевічу), які ня менш за Шыпілу высака цаніў Купалаў талент, ня прысьвяціў ніводнага верша. Выясньніць гэта можна тым, што Антон Навіна быў марксыстаўскіх матэрыялістычных перакананьняў, і тым самым быў ідэялягічна й палітычна Купалу чужым.

Калі іншыя старэйшыя беларускія пісьменьнікі ў сваёй творчасьці савецкага пэрыяду злажылі й сваю даніну „старэйшаму брату — вялікаму рускаму народу”, дык Янка Купала не пакінуў у сваёй паэтычнай спадчыне літаральна ніводнага радка, у якім-бы гэтую даніну аддаў і ён. Праўда, дзеля аб’ектыўнасьці неабходна зазначыць, што ў Купалавай публіцыстыцы пазьнейшага савецкага часу, што прыпадала на гады г. зв. культу асобы Сталіна, знаходзім панагірычныя хваласьпевы ня толькі партыі й савецкаму ўраду, але й „вялікаму рускаму народу” таксама. Прыкладам, у прамове на ўрачыстым паседжаньні, прысьвечаным 35-годзьдзю літаратурнай дзейнасьці, Янка Купала казаў: „У гэты радасны дзень я павінен заявіць, што ў сваім сэрцы на працягу многіх год хаваю чысьцейшую й бязмежную любоў да вялікага рускага народу”.² Затое ў паважных публіцыстычных выступленьнях, робленых не паводля сацыяльнага заказу, а паводля наказу свайго сумленьня, Купала ніколі ня зьнізіўся, хай сабе й да няшчырай, палітычнай службовасьці.

Найлепшым прыкладам гэткай публіцыстыкі можна служыць Купалава прамова на 15-я ўгодкі ягонага літаратурнага творчасці, сказаная ў Менску 24 чэрвеня 1920 году. Прамова гэтая становіць сабой нагэтулькі каштоўны й цікавы

дакумэнт для пазнаньня нацыянальна-палітычных перака-
наньняў паэты гэнага часу, што нельга ня прывесці тут зь
яе даўжэйшых урыўкаў:

Трудны й цяжкі шлях прыйшлося прайсці нам,
Беларусам, за гэты час змаганьня за лепшую долю, за леп-
шую славу для сваёй Бацькаўшчыны.

Але мы змагаліся, змагаемся й будзем змагацца. І наша
змаганьне не засталася бязь сьледу. Мы самі сьветкамі таго,
што кінутыя мазалістай беларускай рукой здаровыя зар-
няты заручаліся на нашых вачох буйнай цвяцістай руніай,
ад якой можна смела чакаць ураджайнага жніва.

Ні адно на сьвеце адраджэньне народу, ні адна вялікая
ідэя не пашыралася так шпарка, як ідэя нацыянальнага
адраджэньня беларускага народу.

І сапраўды. Што было пятнаццаць гадоў таму назад
і што мы бачым цяпер? Пятнаццаць гадоў таму назад не-
калькі шалёных галоў захацелі галавамі мур прабіваць —
адбудоўваць сваю закованую ў многаяяковыя кайданы
бацькаўшчыну, а сягоньня бязмала ўвесь народ усімі сіламі
дамагаецца свайго вызваленьня. Пятнаццаць гадоў таму
назад аб незалежнасьці й падумаць было небясьпечна —
сяньня нашыя дужэйшыя суседзі самі аб гэтым падзяркаў-
наму гавораць з намі, як з народамі, каторыя заслужыў па
людзкаму й Божаму праву гэту незалежнасьць.

Арліным узмахам агняцветнай думкі аб нашай волі мы
ськінулі й патапталі даўгавечную брахню, — брахню, што
Беларусі ня было й няма. Сваім векапномым і магутным
духам народным, што адважна сягае па сонца, мы паказалі
сьвету, што Беларусь была, ёсьць і будзе.

Хай Вас, Браты Беларусы, не палохае цяперашні бурны
крыжавы час. Агнём і зьлезам куюцца моц, гарт, доля й
воля народная. Праміне віхор, патухнуць пажары, замрэ
сьвіст мяча, і настане сьветлы радасны дзень змучаната
аграбленага народу.

Хай Вас, Браты Беларусы, не палохае цяперашні бурны
што хаты нашы спалосканы пажарам, што сяўбу нашу жне
нехта іншы, — зямля засееная касцямі сыноў беларускіх,
будзе вечна належаць да ўнукаў беларускіх; спаленую хату
беларускі мазоль адбудуе, сваю сяўбу ён сам будзе жаць.
Хай толькі асьвеціць Вас адна вялікая думка — аддаць усё
для сваёй Бацькаўшчыны, навет жыцьцё, калі яна Вас да
гэтага пакліча.³

Далей, успомніўшы „хвальшывых прарокаў” і „рэна-
гацкія душы”, што „запрадаюць сябе й свой народ чужын-
цам”, ды запэўніўшы, што гэтага ня трэба баяцца, бо „новыя
людзі” й „новыя прарокі будуць пабожаму над хвальшывымі

прапрокамі й прадажнымі душамі суды судзіць, з пакаленьня ў пакаленьне пракляццём успамінаць”, Купала закончыў:

Верце, што мы зьяўляемся дзейнымі асобамі-гэроямі чараўнічай песьні, чудатворнай містэрыі, якую тварыць на Беларусі паклікала нас само жыццё. У гэтых чарах, у гэтым выяўленьні бяссьмертнага чалавечага духа — наша пабеда, наша слава й шчасьце — цяпер і ў будучыні.

Пяруновым голасам будзем гаварыць з суседзямі сваімі, бліскавічнымі літарамі будзем упісваць сваю гісторыю ў векавечную кнігу гісторыі народаў.

З квяцістымі сонечнымі думкамі, зь нязломнай верай у лепшую долю й волю, пойдзем усё наперад і наперад пад сьвятым сыягам вольнай Беларусі.

Змагайся й стань вольным, Беларускі Народ!⁴

Гэтак больш як за два гады пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі й пасля ўстанаўленьня савецкай улады на Беларусі, што, паводля савецкай прапаганды, прынесла ёй упяршыню ў гісторыі дзяржаўную незалежнасьць, заклікае Янка Купала беларускі народ змагацца за запраўдную незалежнасьць і стаць вольным. З гэтае прамовы, як і з Купалавых вершаў гэнае пары, прабіваецца магутным патокам ідэя вольнай і незалежнай Беларусі, а ня творанай тады ў розных формах беларускай савецкай рэспублікі, пра якую Купала нават не згадаў ніводным словам у сваёй юбілейнай прамове. Гаворачы аб „хвалышывых прапроках” і „прадажных душах”, над якімі „новыя людзі” й „новыя прапрокі” будуць „суды судзіць, з пакаленьня ў пакаленьне пракляццём успамінаць”, хіба-ж нікога іншага, як тых нямногіх Беларусаў, што прысталі тады да расейскага балшавіцкага руху, меў на думцы Янка Купала.

Прамова Янкі Купалы на ягоным юбілейным вечары ў 1920 годзе дакумэнтальна ілюструе ягоныя ідэйныя пазыцыі г. зв. „нутранае эміграцыі”, калі ён ня толькі ня вызнаваў савецкай улады на Беларусі, але й уважаў яе за чужую й нат варожую для беларускага народу зьяву. прынесеную на Беларусь чужанацыянальным расейскім элемэнтам і замарданую ў ёй штыхамі савецкай арміі.

Праўда, 15-цігадовы юбілей Янкі Купалы адзначаўся 24 чэрвеня 1920 году ў вабставінах польскае акупацыі Беларусі. На сьвяткаваньні гэтага юбілею, як засьветчыў акадэмік Я. Карскі,⁵ прысутнічалі нават прадстаўнікі польскай адміністрацыі. Калі-б Купала й хацеў выказаць у гэтай прамове свае сымпатыі да балшавізму, пра што цьвердзяць галаслоўна савецкія крыніцы пра ягоную творчасць гэнага часу, дык пры сваёй нязвычайнай вынаходлівасьці карыстацца самымі рознымі спосабамі мастацкай крыптаграфіі, зрабіць

гэта мог-бы вельмі лёгка, чаго, аднак, не зрабіў. Затое, не зважаючы на польскую акупацыю й прысутнасць на юбілейным святкаванні прадстаўнікоў польскае акупацыйнае ўлады, навет найменшым намёкам ня выказаў ён ніякіх сымпатыяў і да Палякоў. Наадварот, уся ягоная юбілейная прамова выражала Купалавы думкі й ідэі часоў нашаніўскага адраджэнства.

Вызвалення Беларусі спад чужацкае няволі, пра што сьніў і лятуцеў Купала ў нашаніўскім пэрыядзе сваёй творчасці, Кастрычніцкая рэвалюцыя ня прынесла. Таму Купала, як і іншыя нашаніўскія паэты, перш-наперш Якуб Колас і Зьмітрок Бядуля, ня прыняў Кастрычніцкай рэвалюцыі, а заклікаў народ падняцца на рэвалюцыю нацыянальную. Гэтыя нацыянальна-вызвольныя ідэі ён і выказаў у найлепшых сваіх творах 1918-1922 гадоў.

**

Пасля 1922 году вольная думка Купалы нагэтулькі была скаваная, што нацыянальна-вызвольных ідэяў ранейшых гадоў у сваёй творчасці адкрыта выказваць ужо ня мог. Ад паэты было запатрабавана ідэйна й палітычна перабудавацца. Але й цяпер ён знаходзіў розныя спосабы, каб абмінаючы цэнзурныя загарадкі, выказваць хоць пасярэдня сваё заповітнае. Гэтак, прыкладам, у вершы 1923 году Купала іранічна заявіў, што „О, так! Я — пралетар! І над царамі цар магутны... Мне бацькаўшчынай цэлы сьвет, ад родных ніў я адварнуўся...” каб у вапошнім радку запярэчыць сказанаму ў гэтым вершы: „Мне сьняцца сны аб Беларусі”. Пагромная бальшавіцкая крытыка вуснамі свайго галоўнага прадстаўніка Лукаша Бэндэ дванаццаць год пазьней — у 1935 годзе назвала гэты верш „па меншай меры карыкатурай на пралетарскі інтэрнацыяналізм”.⁶

Запраўдныя Купалавы ідэйныя пагляды ў другой палавіне 20-х і 30-х гадох, хоць і старанна зашыфраваныя, мы можам добра зразумець зь ягоных публіцыстычных твораў.

Выдадзены ў 1972 годзе ў выдавецтве „Мастацкая Літатура” зборнік публіцыстыкі Янкі Купалы зьмяшчае далёка ня ўсе ягоныя публіцыстычныя выступленьні, хоць ні на заглаўных бачынах гэтага зборніка, ні ў уводным артыкуле да яго крытыка Ўладзімера Юрэвіча пра гэта нічога ня сказана. Зборнік укладаўся гэтак, каб зьмешчаныя ў ім Купалавы публіцыстычныя выступленьні на працягу ўсяго савецкага пэрыяду пацвярджалі выказаную ў згаданым уводным артыкуле Ўладзімера Юрэвіча наступную тэзу: „Бадай ня знойдзецца ніводнага публіцыстычнага твору савецкага часу, дзе-б Купала не аддаваў даніну глыбокай пашане й шчырай любові да партыі камуністаў, да савецкай дзяржавы”.

Аднак не зважаючы на строгае прасеяньне Купалавае

публіцыстыкі праз густое цензурае сіта, у зборнік усё-ж трапілі й некаторыя Купалавы артыкулы, якія сьветчаць, што ня толькі ў даволі лібэральных яшчэ 20-х гадох, але й у 30-х гадох сталінскіх пагромаў Купала цвёрда стаяў на ранейшых нацыянальных пазыцыях, супярэчных гэнай тэзе Ўладзімера Юрэвіча. Адным з гэткіх Купалавых выступленьняў у 20-х гадох, зьмешчаным у зборніку ягонае публіцыстыкі — „Ліст у Рэдакцыю” газэты „Савецкая Беларусь” заміж прамовы на сьвяткаваньні дваццацігадовага юбілею ягонае творчасці. Ліст падпісаны датай 23 чэрвеня 1925 году. Згадваючы свой юбілей, Купала ў гэтым лісьце пісаў: „... гэты сьвята не маё, а беларускай нацыянальнай ідэі... Я толькі падслухаў думкі сардэчныя беларускага селяніна й работніка ды гэтыя думкі на паперу перавёў”.⁸ Далей Купала там-жа сьцьвярджаў: „20 год свайго невясёлага жыцьця я не змарнаваў дарма, .. вынік маёй скромнай працы на ніве літаратурнай бурны, урадажны. І магу ўпэўніць Вас, што й надалей, пакуль буду жыць, буду ісьці тым-жа шляхам”.⁹ Ня менш вымоўнае й наступнае Купалава сьцьверджаньне: „Але што не тварылася-б на сьвеце, беларуская думка аб нацыянальнай і сацыяльнай волі як жыла, жыве, так і жыць будзе”.¹⁰ Як бачым, Купала ў прыведзеных словах дакладна паўтарыў тую нацыянальную ідэю й у тым-жа ейным сфармуляваньні, што была асноўнай ідэяй беларускага нацыянальнага адраджэньня нашаніўскае пары й першых год савецкага часу. З другога боку, нацыянальныя Купалавы пазыцыі, выказаныя ў „Лісьце ў Рэдакцыю” ў 1925 годзе, гэта дакладнае паўтарэньне нацыянальных пазыцыяў, выказаных у ягонай прамове на пятнаццацігадовым юбілеі ў 1920 годзе.

Свой юбілейны „Ліст у Рэдакцыю” газэты „Савецкая Беларусь” Купала закончыў лёзунгам: „Няхай жыве незалежная Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка ў сваіх этнаграфічных межах”!¹¹ Навет у сярэдзіне 20-х гадоў, у часе найвышэйшага гарту палітыкі беларусізацыі й працэсу тэрытарыяльнага ўзбуйненьня БССР, патрабаваньне незалежнай, хай сабе й савецкай, Беларусі ды яшчэ ў ейных этнаграфічных межах гэтак публічна не маніфэставалася, як заманіфэставаў гэта Янка Купала.

Цытаваны ўжо ў гэтым разьдзеле М. Лазарук пра пачатковыя Купалавы дачыненні да Кастрычніцкай рэвалюцыі пісаў:

У паэты ня было прынцыповых разыходжаньняў з рэвалюцыйнай. Купалу першых пасля-рэвалюцыйных год у пэўным сэнсе можна зразумець псыхалогічна як чалавека, што на нейкі момант разгубіўся перад веліччу той явы, да якой ён сам імкнуўся й другіх клікаў.¹²

Янка Купала ў 1904 г.

Лёгка можна было сказаць гэткую шедарэчнасьць пасьяла таго, калі цэлы сыяг Купалавых твораў 1918-1922 году знаходзіўся пад цэнзурнай забаронай, г. зн. быў схаваны перад чытачамі, што для М. Лазарука не магло быць ніякім сакрэтам. Праўда, М. Лазарук пісаў адразу далей:

Бо як-жа інакш можна вытлумачыць той факт, што ўжо ў гэтыя-ж гады зьяўляюцца й лепшыя творы паэты, дзе ён славіў часы, калі „зазвёніць залатаструнныя родны край адной камунай” („На сьмерць Сыцяпана Булата”, 1921 г.). А ў 1923 годзе ён напісаў свой верш „Арлянятам”, названы А. В. Луначарскім адным зь гімнаў, у якім „адлюстроўваецца яго рэвалюцыйная радасьць”.¹³

Так, але таксама не сакрэт, што ў гэным часе Купала прабаваў выкарыстоўваць для свае нацыянальнае ідэалістычнае ідэалёгіі нацыянал-камунізм ды што спробы гэтыя былі кароткатрывалыя й не пакінулі на сабе ніякага сьледу ў ягонай творчасьці.

Але вось у 1930 годзе пачынаецца ведамы сталінскі паход супраць беларускай культуры, ейных твораў і носьбітаў. Ахвяраю гэтага паходу стаўся й Янка Купала. Ён быў змушаны надрукаваць самаабвінавальны й пакаяльны „Адкрыты ліст”, пра які ход будзе далей. Пасьяла гэтага „Адкрытага ліста” ўжо ня было ніводнага публіцыстычнага выступленьня, у якім адкрыта й беспасярэдня мог-бы Купала сказаць што-небудзь сугучнае сваёй ранейшай нацыянальнай лініі. Затое знайшоў ён магчымасьць выказаць і цяпер стае нацыянальным ідэя й супраціў сталінскаму курсу пасярэдня й запшыфравана. Дзеся гэтае мэты вельмі вынаходліва выкарыстаў ён у 1937 годзе 100-я ўгодкі ад сьмерці Пушкіна, надрукаваўшы 10 лютага гэтага 1937 году ў газэце „Зьвязда” кароценькі артыкул „Любімы паэт”. Артыкул гэты, зьмешчаны ў зборніку Купалавае публіцыстыкі бязь ніякіх камэнтараў, нязвычайнае важнасьці, бо ўсё тое, што ў ім Купала сказаў пра Пушкіна, адрываў са самому сабе й толькі сабе!

Ужо пачаткавыя радкі гэтага артыкулу гучаць няпчыра й іранічна. У іх Купала піша:

Яго песьня ў маім юнацтве знаходзіць водгук у глухой забітай Беларусі. Мне помніцца песьня „Гляжу я, безумны, на чорную шаль, і хладную душу терзае печаль...” Гэтую песьню я чуў у Беларусі год 40 таму назад. І, захапляючыся ёю, я ня ведаў, што гэта песьня А. С. Пушкіна.¹⁴

Якое гэта было ў запраўднасьці „захапленьне” гэтай песьняй, добра сьветчыць факт, што песьню гэтую ўклаў ён

у вусны адмоўнага пэрсанажу шляхцюка Адольфа Быкоўскага ў сваёй п'есе 1913 году „Паўлінка” ў якасці доваду ягонай быццам вышэйшай культуры й ейнага супрацьстаўленьня пагарджанай ім народнай песні, як „мужыцкай”.

Адразу пасля гэтае згадкі пра Пушкінаву песню „Гляжу я, безумный, на черную шаль”, Купала пісаў:

Люблю я Пушкіна за яго гордасьць, за сьвядомасьць чалавечай дастойнасьці... Ён сьмела бічаваў вершамі й эпіграмамі ўладальнікаў таго часу. Ён не баяўся цароў і генэралаў. Ён пісаў супраць імператара й яго прыслужнікаў і пісаў шчыра-бунтарскі, не баючыся за сваё жыццё... Яго вольнадумства ішло ў нагу зь дэкабрыстамі.¹⁵

Тут вельмі выразная аналёгія паміж гэным „імператарам” часоў Пушкіна й гэткім-жа „імператарам” часоў Купалы — Сталінам: падобна й Сталін, арыштаваўшы й выслаўшы ў Сібір, а некаторых ідэйных аднадумцаў Купалы й зьнішчыўшы фізычна, яго-ж самога зьнішчыць не адважыўся. Гэтая акалічнасьць падчырквалася ўжо па сьмерці Купалы навет заходнімі вучонымі, пра што пазьней.

Асабліва важнае й вымоўнае заканчэньне Купалавага артыкулу пра Пушкіна: „Мне хацелася-б так пісаць, як пісаў любімы мною А. С. Пушкін”,¹⁶ г.зн. гэткі Пушкін, якому ў гэным сваім артыкуле прыпісаў Купала свае якасьці. У вабставінах славітае яжоўшчыны ў 1937 годзе больш выразна заманіфэставаць свае ранейшыя нацыянальныя пазыцыі й свой апазыцыянізм да партыйнага сталінскага курсу, як гэта зрабіў у сваім артыкуле на 100-я ўгодкі ад сьмерці Пушкіна Янка Купала, было нельга.

**

Вельмі важнымі мамэнтамі Купалавае біяграфіі савецкага пэрыяду была спроба ягонага самагубства ў 1930 годзе й трагічная, праўдападобна таксама самагубная, ягоная сьмерць у вельмі загадкавых абставінах у 1942 годзе, хаця афіцыйныя й неафіцыйныя савецкія крыніцы пра гэта маўчаць. Аднак агульна ведама, што ў 1930 годзе, быўшы арыштаваным, па дарозе ў турму Купала прабаваў пакончыць самагубствам, але ў час быў адратаваны й вылечаны. Гэтаму факту тыя-ж афіцыйныя й неафіцыйныя савецкія крыніцы ня мелі адвагі ані тады, ані аж да апошняга часу публічна заярачыць. Прычынай гэтае спробы самагубства Купалы быў пратэст супраць ягоных духовых мукаў, як і супраць зьдзекаў чырвонае Масквы над беларускім народам.

Па выхадзе з турмы Янка Купала ў канцы гэнага 1930 году быў змушаны падпісаць і надрукаваць прадыктаваны

яму пакаяльны „Адкрыты ліст”, згадваны намі толькішто, у якім уся ягоная дакастрычніцкая творчасць змяшаная з балотам. Сяння чырвоная Масква навет саромеецца гэнага вымушанага ад Купалы пакаяльнага ліста. Пасля першага ягонага надрукавання ў менскай газэце „Звязда” (№ 291 за 14 снежня 1930) і ў менскім часопісе „Камуністычнае выхаваньне” (№ 12 за снежань 1930), а так-жа ў „Матэрыялах да нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры” Л. Бэндэ і А. Кучара ў № 6-7 часопісу „Маладняк” за 1931 год, ліст гэны нідзе ніколі больш ня перадрукоўваўся, навет ніразу ня згадваўся ў друку, бо, у выпадку навет папырэння весткі аб ім, прынесла-б гэта бальшавіком смяротную ганьбу. Затое перадрукоўваем яго мы із згаданага часопісу „Камуністычнае выхаваньне”. Не зважаючы на ягоны даволі вялікі размер, прыводзім Купалаў пакаяльны „Адкрыты ліст” поўнасьцяй, навет зь непаслядоўным правапісам ягоным, бо ліст гэты — аўтэнтчны дакумэнт нязвычайнае важнасьці. Вось ягоны тэкст:

АДКРЫТЫ ЛІСТ Я. КУПАЛЫ

Паважаны тав. рэдактар, прашу змясьціць у вашай газэце наступнае:

Адбываюцца нячуваныя, грандыёзнейшыя ў гісторыі чалавечтва падзеі. У СССР, адзінай на ўсім свеце краіне пролетарскай дыктатуры, рабочая кляса, у цесным саюзе з бядняцка-серадняцкімі масамі сялянства, пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі, рэальна ажыццяўляе запаветныя ідэалы найгеніяльнейшых настаўнікаў і правадыроў працоўнага люду — Маркса і Леніна, пераможна з нявіданым творчым энтузіязмам і запалам будзе соцыялістычнае грамадзтва.

Але шлях гэтага будаўніцтва ня лёгка.

Капіталістычны сьвет усё з большай і большай трывогай, азьвярэннем і нянавісьцю сочыць за гэтай соцыялістычнай будоўляй, добра ведае і адчувае, што справядлівай гісторыяй ужо палічаны апошнія гадзіны яго існаваньня. І ня толькі сочыць. Імпэрыялістычная заграічная буржуазія адзіным фронтам з рэшткамі капіталістычных элемэнтаў у СССР напружвае ўсе свае сілы для таго, каб перашкодзіць гэтай творчай рабоце працоўных мас, каб зьнішчыць соцыялістычную дзяржаву, апору сусьветнага рэволюцыйнага пролетарыату ў яго барацьбе за вызваленьне з-пад ярма рабства і эксплёатацыі. Буржуазія, як замежная, так і ўнутраная, не перабірае ніякімі метадамі і сродкамі барацьбы супроць СССР. Шкодніцтва, дывэрсыя, шпіёўства, інтэрвенцыя, — усё гэта пускаецца ў ход,

каб толькі зруйнаваць такія бастыёны сацыялізму, як індустрыялізацыя і калектывізацыя, абы толькі ўзарваць пяцігадовы плян, які ажыццяўляецца нячужаным уздымам і захаленьнем рабочай клясы і бядняцка-серадняцкага сялянства пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі. Адгэтуль нязвычайнае абастраньне клясавай барацьбы, адгэтуль шалёнае супраціўленьне капіталістычных элемэнтаў усім пачынаньням і мерапрыемствам савецкай улады.

Арэнай такой абвостранай клясавай барацьбы зьяўляецца, зразумела, і БССР. Але ва ўмовах нашай рэспублікі ролю зьбіральніка і арганізатара контр-рэволюцыйных сіл, ролю застрэлышчыка сусьветнага капіталізму ўзяў на сябе беларускі нацыянал-дэмократызм, выступаючы пад сыцягам рэстаўрацыі буржуазнага ладу, звароту капіталістам фабрык і заводаў, памешчыкам — зямлі, пад сыцягам паднявольеньня рабочых і сялянскіх працоўных мас.

Для ажыццяўленьня гэтае мэты група контр-рэволюцыйных нацыянал-дэмократычных інтэлігентаў, у хаўрусе і пад кіраўніцтвам заходня-беларускага нацыянал-фашызму, гэтай агентуры польскага імперыялізму, на працягу раду год вяла шкодніцкую контррэволюцыйную работу амаль на ўсіх участках сацыялістычнага будаўніцтва, накіроўваючы галоўныя ўдары, аднак, па лініі культуры зямельнай эканомікі. Пранікаючы і стараючыся паступова прыбіраць у свае рукі найадказнейшыя вучасткі савецкага дзяржаўнага апарату (Наркомасьветы, Наркомзем, БДВ і г.д.), контр-рэволюцыйныя нацыянал-дэмократы спадцішка, але няўхільна, падточвалі сацыялістычныя элемэнты савецкае дзяржаўнасьці, падменьваючы іх нацыянальна-буржуазнымі. Асабліваю ўвагу аддавалі яны разбурэньню таго адзінства, тае інтэрнацыянальнай базы, на грунце якое працоўныя масы ўсіх нацыянальнасьцей СССР зьлітнымі колёнамі ідуць па шляху да сацыялізму. Лёзунгу аб'яднаньня рабочых і сялян — беднякоў і сярднякоў розных нацыянальнасьцей Савецкага Саюзу пад ленинскім сыцягам, контр-рэволюцыйныя беларускія нацыянал-дэмократы супроцьставілі лёзунг самабытнасьці беларускай нацыі, сепаратысцкага раз'яднаньня, нацыянальнага антаганізму, каб гэтым самым аблягчыць сваёй нацыянальнай буржуазіі перамогу, панаваньне і ўгнаценьне беларускіх працоўных мас. У гэтай контррэволюцыйнай рабоце беларускія нацыянал-дэмократы апіраліся, з аднаго боку, на кулацтва, якое ліквідуецца ва ўмовах калектывізацыі як кляса, а з другога боку, на зарубежныя сілы, і гэтым пракладвалі шлях для інтэрвэнцыі, бо яны добра ведалі, што ня ўласнымі сіламі, а толькі пры збройным падтрыманьні замежнае інтэрвэнцыі змогуць зьнішчыць ненавіс-

ную ім джктуру пролетарыяту, каб падмяніць яе дыктатурай капіталу.

Якую ролю я асабіста і мая літаратурная творчасць адыгралі ў гэтай контррэвалюцыйнай дзейнасці беларускага нацыянал-дэмакратызму?

На літаратурную ніву я выступіў у 1905 г., надрукаваўшы свой першы верш „Мужык”. Мэта, якую ставіў я перад сваёй паэтычнай творчасцю, гэта было паказаць у мастацкай форме ўсю беднату, цемнату, нядолю і паднявольле батрацтва і бядняцтва Беларускае вёскі, якая горка пакутавала пад соцыяльным і нацыянальным гнётам крывавага царызму. Але, пачаўшы з 1908 г., у часы самае чорнае рэакцыі, працаваць у „Нашай Ніве”, я падпаў пад уплыў нашаніўскага дробнабуржуазнага і кулацкага нацыяналістычнага адраджанізму, захапіўся гэтымі адраджэнцкімі ідэямі нацыянал-дэмакратычнай дзяржаўнасці і пачаў іх адбіваць у сваёй далейшай творчасці, аплываючы, як нешта пазаклясавое, беларускі „народ”, ідэямі, даючы ў некаторых сваіх творах гістарычнае мінулае, значыцца, фэадальна-паншчыннае Беларусі, зацямняючы гэтым самым клясавую сутнасць соцыяльнае і нацыянальнае барацьбы за вызваленне, якая і ў гэты перыяд, хоць прыдушана, але хвалявалася, узбуралася ў імкненнях і парывах мас (нелегальная рэвалюцыйная літаратура, забастоўкі і г. д.).

Гэтае захапленне дробнабуржуазнымі нацыянал-дэмакратычнымі ідэаламі прычынілася таму, што я і ў першыя гады Кастрычнікавае рэвалюцыі ня змог ад іх пазбавіцца ды ўразумець і ўсвядоміць усю веліч і гістарычную нямінучасць пролетарскае рэвалюцыі, якая адна несла сапраўднае соцыяльнае і нацыянальнае вызваленне працоўным былой царскай Расіі, у тым ліку і Беларусі. Дзякуючы гэтаму свайму асцяпленню, з’явіліся мае такія творы з ярка нацыянал-дэмакратычнымі настроямі, як, прыкладам, „Паўстань”, „Перад будучыняй”, п’еса „Тутэйшыя” і інш.

Комуністычная партыя і савецкая ўлада даравалі мне гэтыя грубыя нацыянал-дэмакратычныя памылкі ў маёй творчасці. І за мае ранейшыя заслугі перад беларускім працоўным людзям надалі мне высокую годнасць народнага паэты. І ў апошнія гады я ўсімі сіламі намагаўся далачыцца сваёй творчасцю да вялікага соцыялістычнага будаўніцтва, якое так магутна разгортваецца ў нашай краіне, прыкладам, творы: пераклад „Інтэрнацыяналу”, „На смерць С. Булата”, „Безназоўнае”, „Арлянтам”, „Дзеве сястры” (аб работніцы і сялянцы), „Шляхам гадоў”, „З угодкавых настрояў” (на дзесяцігодзьдзе Кастрычнікавай рэвалюцыі), „На могільках ваякаў” (да дзесяцігодзьдзя БССР), „Дыктатура працы”, „Працай дружнай, калектывнай” (аб выстаўцы) і інш. Але ўсё-ж такі ў гэтым напрам-

ку я зрабіў вельмі мала, не зважаючы на тыя магчымасці, якія мне давала партыя і савецкая ўлада.

Прасякнуты нацыянал-дэмакратычнай заразай, прышчэпленай мне нашаніўскім перыодам маёй літаратурнай працы, калі я стаў быў адным з ідэолагаў буржуазна-дэмакратычнага адраджэнства і „незалежнасці”, я і пасля Кастрычнікавае рэвалюцыі не адмежаваўся як гэта належала, абкружаючага мяне нацыянал-дэмакратычнага асяродзішча, а быў уцягнуты ім і прыняў самы блізкі ўдзел у контррэвалюцыйнай рабоце віднейшых беларускіх нацыянал-дэмакратаў, якія на грунце констытуцыі Савецкае Беларусі, скарыстаўшыся давер’ем якое аказана было ім з боку савецкай улады, прыкрываючыся хлусьліва заслонай фальшывых крывадушных дэкларацый і запэўненнем, праводзілі свае шкодніцкія нацыянал-дэмакратычныя ідэі на культурным фронце.

Працуючы ў навукова-тэрмінолагічнай камісіі ў Інбелкульце, БАН, гэтых кіруючых штабах беларускага нацыянал-дэмакратызму, бачачы сваімі вачыма іхнія несумяшчальныя з інтарэсамі беларускіх працоўных мас і запатрабаваннямі партыі і савецкае ўлады ўстаноўкі і мерапрыемствы ў культурным будаўніцтве, я ня толькі ні разу не асудзіў іх, але, наадварот, моральна падтрымліваў і даламагаў іх рэалізацыі.

Але гэты этап пройдзены. Цяпер я бачу ўсю шкоднасць і гібельнасць таго шляху, па якім памыкаліся беларускія нацыянал-дэмакраты павярнуць ход гісторыі. Гіганцкімі крокамі ідзе культурнае і эаномічнае будаўніцтва Беларусі. Краіна, быўшая ўвасабленьнем рабства, убоства і беспрасветнай цемры, ператвараецца ў краіну вольнае працы. На месцы некалі гнілых дрыгвяных балот вырастаюць фабрыкі, заводы, электрастанцыі. На месцы ўбогіх сялянскіх палосак красуюцца колгасныя нівы, навейшыя дасягненні аграноміі, тэхнікі і пладатворчай калектыўнай працы. На месцы народнай цемры вырастаюць бязупынна ўсё новыя і новыя культурныя, навуковыя і навучальныя ўстановы.

Будуецца сацыялізм.

Балюча і цяжка ўсведамляць мне сёння, што я, адарваўшыся ад здаровага творчага асяродзішча рэвалюцыйных пролетарскіх працоўных мас і ўвесь час утапаючы ў пратухлым балоце абкружаючых мяне контррэвалюцыйных нацыянал-дэмакратычных дзеячоў, з авантурыстычным політычным мінулым, я так сьлепа, так упарта на працягу раду год ідэолагічнымі памылкамі ў сваёй творчасці, папулярнасьцю і аўторытэтам, як народны поэт, не даламагаў з усёй адданасьцю і захапленьнем ажыццяўленьню

запаветных лятуценняў чалавецтва, ажыццяўленьню соцыялізму.

Балюча і цяжка. Але гэты чад, як сон кашмарны, мінуў. Сёння, пранікнуты ясна сьвядомасьцю поэта і грамадзяніна, я рашуча і раз назаўсёды як у сваёй літаратурнай творчасці, так і ў сваіх імкненьнях і грамадзкай дзейнасьці, парываю з беларускім нацыянал-дэмакратызмам ва ўсіх яго праяўленьнях.

У нашу векапомную эпоху героічнага змаганьня пролетарыяту за вызваленьне працоўных з-пад няволі капіталізму, калі пролетарыят усё старое ніштожыць і на руінах гэтага старога будзе новае соцыялістычнае існаваньне, — праступна ўваскрэшаць мінулае, прасякнутае нявольніцка-буржуазнымі капіталістычнымі традыцыямі, праступна ўтвараць нацыянальную адмежаванасьць, асноўваючыся на самабытнасьці, гэта значыць, на пазаклясавасьці якой-бы ні было нацыі ці народу.

Парываючы сам катэгарычна і беспаваротна ідэйна і арганізацыйна з беларускім нацыянал-дэмакратызмам, як з нейкай хвароблівай зданню, якая палоніла мяне на працягу доўгіх год майго сьвядомага жыцьця, я шчыра жадаю, каб гэты мой горкі вопыт паслужыў навукай для тэй часткі беларускай інтэлігенцыі, якая яшчэ ня зусім вызвалілася ад нацыянал-дэмакратычнага шалупіння, якая канчаткова ня прыйшла да перакананьня, што толькі працуючы пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі, гэтага авангарду рабочае клясы, толькі аддаючы свае сілы на соцыялістычнае будаўніцтва, яна ня будзе адмецена жыцьцём, як агідная памятка рабскага мінулага.

Усе сілы — соцыялістычнаму будаўніцтву на зацьвітаючай новымі агняцвітнымі краскам індустрыяльна-колгаснай глебе Савецкай соцыялістычнай Беларусі!

Няхай жыве культура, зьмест і форма якіе выпісаны на ленінскім сыягу найвялікшым сучасным правадыром пролетарыяту т. Сталіным, — культура — пролетарская па сваім зьмесце, нацыянальная па форме!

Няхай жыве Камуністычны інтэрнацыянал, гэты адзіны загартаваны правадыр, які вядзе чалавецтва да новага сьветлага радаснага жыцьця.

Няхай жыве Беларуская соцыялістычная савецкая рэспубліка, адзін з краевуглавых каменяў Савецкага саюзу!

Няхай жыве СССР, братняя дапамога якога забяспечвае нявіданьня і нячуваньня тэмпы разьвіцьця Савецкай соцыялістычнай Беларусі!

Янка Купала

Менск, 10-XII 1930 г.¹⁷

Пануры, прыгнечаны і забытаны цяжкі стыль гэтага ліста, зусім адрозны ад Купалавай публіцыстычнай мовы, або ўзвышана-ўрачыстай, як у прыведзеных ужо частках ягонае юбілейнае прамовы ў Менску 24 чэрвеня 1920 году, або наагул просты і ясны, як у іншых ягоных публіцыстычных выступленнях, выдатна сьветчыць аб духова-маральных муках і цяжкіх перажываньнях, што спадарожнічалі ягонаму напісаньню. З усіх ведамых нам Купалавых публіцыстычных дакумэнтаў ягоны пакаяльны „Адкрыты ліст” — гэта найцяжэйшае абвінавачаньне бальшавізму і нязмытая на ўсе часы нашае гісторыі ганьба для апошняга!

Вышэй перадрукаваны даўжэзны Купалаў самаасуджальны „Адкрыты ліст” гаворыць сам за сябе і асаблівых камэнтараў не патрабуе. Але ёсьць у ім адна зьява, міма якой прайсьці нельга. Гэта тое, што зьвінавачваючы беларускіх адраджэнцаў і „незалежнікаў” часоў сваёй працы ў „Нашай Ніве”, ня кажучы ўжо пра беларускіх „нацыянал-дэмакратаў” 20-ых гадоў савецкага часу, Купала зьвінавачвае іх агульна, не называючы іхных прозьвішчаў. Не назваў навет Вацлава Ластоўскага, зь якім у 1913 годзе, як „адзін з парнасьнікаў”, знаходзіўся нейкі час у стане канфлікту, ані Антона Луцкевіча (Навіны), зь якім прынцыпова разыходзіўся, як зь перакананым марксыстам, ані нікога з гэтых „нацыянал дэмакратаў” савецкага пэрыяду. Інакш кажучы, Купала паступіў у гэтым выпадку зь непахіснай людзкай і нацыянальнай годнасьцяй.

Пры гэтай нагодзе варта прыгадаць пра падобны пакаляльны адкрыты ліст, вымушаны ў гэным часе і ад Якуба Коласа таксама. Пра гэты свой ліст Якуб Колас у пачатку 1940 году, яшчэ пры жыцьці Янкі Купалы, пайнфармаваў маладога тады дасьледніка і энтузіястага Коласавай творчасьці Юльяна Пшыркова, а гэты апошні надрукаваў пра усё гэта інфармацыю ў чэрвеньскім нумары часопісу „Полымя” за 1967 год. Згодна з гэтай інфармацыяй, Якуб Колас сказаў Юльяну Пшыркову наступнае:

З Купалам мы дапусьцілі недаравальную слабасьць, публічна ў друку ахаялі сваю дакастрычніцкую творчасць, але хіба выкінеш тое, што прайшло праз душу і сэрца, што зьяўляецца часьцінкай уласнага жыцьця.¹⁸

Зварачаючыся да Юльяна Пшыркова, Якуб Колас, як быццам даючы запыт маладому ў васобе Пшыркова пакаленьню, працягваў:

Вам, маладым, трэба будзе вьвучыць усё і як трэба ацаніць. Толькі ня крывіце душой, як некаторыя нашы цяперашнія крытыкі і гісторыкі. Абапірайцеся на факты

Гаварыце праўду. Насіце яе каля самага сэрца. Старых пісьменьнікаў зараз усяляк ахайваюць, а яны варты павагі. Мінулага няма чаго баяцца, як прывідаў уначы. Мінулага баіцца той, хто ня ўпэўнены ў сваім сённяшнім і заўтрашнім дні.¹⁹

**
**

Ня менш важная й вымоўная справа, што датычыцца да загадкавай сьмерці Янкі Купалы. У маскоўскіх газэтах зьявілася была кароткая зацемка аб „неспадзяванай” і „трагічнай” сьмерці Янкі Купалы 28 чырвеня 1942 году. Прычыны-ж сьмерці й ейнае „трагічнасьці” ні савецкія газеты, ні пазьнейшыя савецкія біяграфы паэты не падалі. Але сярод устрыжваных раптоўнай сьмерццй найвялікшага пясняра Беларусі тых ягоных суродзічаў, што жылі тады ў Маскве, кружыла ўпорыстая чутка, што Янка Купала кінуўся із сходаў чацьвертага паверху гатэлю „Масква”, у якім тады жыў. Вестку гэтую па сканчэньні вайны пацьвердзілі тыя, якім удалося перабрацца із Савецкага Саюзу на Захад.

Апрача гэтага, курсе сярод Беларусаў Савецкага Саюзу ды паўтараецца й да сьняня іншая вестка, і гэта ў колькіх адрозных варыянтах, паводля якой Купалу „памаглі” выскачыць, інакш кажучы, сьпіхнулі яго із сходаў. Навет қалі трымацца й першае вэрсіі, на нашу думку, больш праўдападобнае — самагубства, дык усёроўна ў сьмерці найвялікшага нашага паэты вінаватая Масква...

Выяткавая роля й значаньне Янкі Купалы ў беларускай літаратуры й нязвычайна вялікая ягоная папулярнасьць у народзе былі галоўнай прычынай, што бальшавікі не адважыліся поўнасьццй вычыркнуць яго зь гісторыі беларускай літаратуры, як гэта яны зрабілі із шмат якімі іншымі беларускімі пісьменьнікамі. Нельга было зьліквідаваць Купалы, не зважаючы на тое, што дачыненні ягоныя да камунізму й бальшавіцкай сыстэмы давалі для гэтага дастатковыя асновы. Яшчэ ў сваёй дарэвалюцыйнай творчасьці паэта культываваў і разьвіваў нацыянальна-вызвольныя ідэі, ня ўсе зь якіх маглі быць пазьней талераваныя Камуністычнай партыяй. Пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі дачыненні Купалы да камунізму спачатку былі адкрыта нэгатыўныя, навет варожыя, а пазьней, у меру штотраз большага завайстрэньня бальшавіцкага ціску, скрыта варожыя. Хаця ў вапошнім пэрыядзе жыцьця й творчасьці вымушаюцца ад Купалы дачыненні да савецкае ўлады афіцыйна пазытыўныя, але ёсьць шмат дадзеных для таго, што гэтая „ідэялягічная перабудова” паэты была няшчырая й адно вонкавая. Тым ня менш, не адважваючыся зьліквідаваць непакорнага

Купалы, партыя ўважала за выгаднейшае пакінуць яго прынамся часова ў супакоі.

Гэтак інтэрпрэтуюць дачыненні бальшавікоў да Купалы ды другога выдатнага беларускага паэты Якуба Коласа й вучоныя заходняга сьвету. Адзін зь іх, ведамы ангельскі вучоны чэскага паходжаньня Вальтэр Коларц у выдадзенай паангельску (ды перакладзенай і ў французскую мову) сваёй кнізе „Расея й ейныя калёніі” пісаў:

Роля, якую ігралі Колас і Купала ў савецкай Беларусі, ня мае сабе падобных ува ўсім СССР. Ніводзін беларускі бальшавік ніколі ня йграў ролі народнага правадчыка Беларусаў, гэтая роля правадырства была ў руках Коласа й Купалы. Заміж „адхіліць” двух паэтаў, савецкі ўрад прабваў кіраваць на „добры шлях” іхнюю паэтычную дзейнасьць і выкарыстоўваць іх для камуністычнай прапаганды. Колас і Купала былі часта аб’ектамі крытыкі; у пэўных момэнтах выглядала, што яны ў няласцы, але яны ніколі ня зьніклі, як гэта сталася із шматлікімі выдатнымі пісьменьнікамі й паэтамі амаль усіх галаўнейшых народаў Савецкага Саюзу.

Выгышчэньне Коласа й Купалы было-б раўназначным з банкруцтвам савецкай культурнай палітыкі ў Беларускай ССР, таму што гэтыя два чалавекі былі ня толькі выдатнымі персанажамі, але, на справе, культурнымі „ініцыятарамі” свайго народу. Беларусь магла-б абыйсьціся без сваіх гісторыкаў і фальклёрыстых „нацыянал-дэмакратаў”, яна магла абыйсьціся без сваіх кіруючых палітыкаў, але Колас і Купала былі неабходнымі. Іхны выпадак паказвае, што на ўсё ёсьць межы, навет на чысткі ў Савецкім Саюзе. Нельга было пасунуць чыстку на Беларусі аж да таго, каб паставіць пад небясьпеку культурныя асновы трэйцяга народу Савецкага Саюзу. Вось чаму Колас і Купала былі ашчаджаныя, не зважаючы на іхныя „грахі” і „ўхілы”.²⁰

Паколькі Янка Купала быў пакінуты ў беларускай літаратуры, падобна як два іншыя беларускія паэты ягонага пакаленьня — Якуб Колас і Зьмітрок Бядуля, бальшавікі ўважалі за конча неабходнае правесці грунтоўную й толькі імі аднымі тарнаваную апэрацыю зь ягонай літаратурнай спадчынай, каб у нічым яна не разыходзілася з прынцыпамі савецкай палітыкі ў нацыянальным пытаньні. Гэтую апэрацыю яны й праводзілі старанна на працягу ўсяго паваеннага часу, паслугоўваючыся трыма наступнымі спосабамі.

Першае, над усёй Купалавай творчасьцй была праведзена старанная цэнзурная „чыстка”, у выніку якой да паваянных выданьняў Купалавых твораў ня была дапушчана вялізарная колькасьць твораў, нясугучных палітычнаму курсу паасобных паваянных пэрыядаў.

Другое, тыя-ж творы, што перавыдаваліся, тэндэнцыйна інтэрпрэтаваліся савецкай літаратурнай крытыкай у вымаганым Камуністычнай партыяй кірунку.

Трэцяе, пэрыяд вымушанай саветызацыі паэты пасля 1930 году, не зважаючы на параўнальна мізэрную колькасць і мастацкую ўбогасць напісаных у ім твораў, гэная крытыка тэндэнцыйна асвятляла й асвятляе, як пэрыяд найбуйнейшага росквіту паэтычнага таленту Янкі Купалы.

Пэралічаныя тры спосабы савецкіх апэрацыяў з Купалавай літаратурнай спадчынай будуць асноўнымі прадметамі нашых разважанняў у далейшых разьдзелах гэтае кнігі.

II. „ЧЫСТКА“ КУПАЛАВЫХ ТВОРАЎ

Першы „Збор твораў“ Янкі Купалы ў даваенным перыядзе ў шасціх тамах выходзіў у савецкім часе ад 1925 да 1928 году, а апошні 6-ы том выйшаў аж у 1932 годзе. Пасьля гэтага ў даваенным перыядзе ўжо ня выдавалася збору твораў паэты. Гэта былі гады сталінскага паходу супраць беларускага нацыянальнага руху й беларускай літаратуры, завершаныя крывавай яжоўшчынай 1936-38 гадоў. У гэным часе выходзілі адно паасобныя зборнічкі Купалавае паэзіі, якія змяшчалі ў васноўным сьвежыя вершы, сугучныя тагачаснай палітычнай лініі партыі, радзей нэўтральныя да яе.

І толькі ў 1952-1954 гадох выйшла з парадку другое, а ў паваенным перыядзе першае выданьне „Збору твораў у шасці тамах“ Янкі Купалы. На выданьні гэтым поўнасьцяй заваявала палітыка г.зв. культу асобы Сталіна, з прычыны якое вялізарная колькасьць найлепшых Купалавых твораў апынілася пад цэнзурнай забаронай. Ад гэтага шасьцітомавіка мы й пачынаем наш агляд паваенных выданьняў твораў Янкі Купалы з гледзішча на іхныя цэнзурныя забароны.

Цікава тое, што з раньніх вершаў Янкі Купалы, якія склалі сабой два першыя Купалавы зборнікі „Жалейка“ 1903 году й „Гусляр“ 1910 году, раўнуючы да зборнікаў пазьнейшых, ня шмат падпала пад цэнзурную забарону у першым паваенным выданьні Купалавага „Збору твораў“. Гэтак зь ліку 106 арыгінальных твораў із зборніка „Жалейка“ ня трапілі ў першы паваенны „Збор твораў“ толькі тры вершы, а на 72 вершы із зборніка „Гусляр“ не ўвайшло ў першы паваенны Купалаў „Збор твораў“ сем вершаў. Зьяву гэтую можна выясьніць тым, што першы перыяд творчасці Янкі Купалы, прадстаўлены двума згадаўнымі зборнікамі, разьвіваўся пераважна пад знакам сацыяльных праблемаў беларускага народу, затым савецкая цэнзура ня шмат знаходзіла Купалавых вершаў у гэным перыядзе, супярэчных партыйнаму палітычнаму курсу.

Затое іншая доля спаткала творы, напісаныя ў выніку наважанага звароту Купалы да праблемаў нацыянальных і ягонага ідэйнага сваяцтва з „Нашай Нівай“ у пазьнейшым перыядзе ягонай творчасці, што прыпадае на час адыхаду „Гусляра“ (1908 г.) і да сьпыненьня выхаду „Нашай Нівы“

(1915 г.). Дык і трэба было спадзявацца, што творы гэтага перыяду моцна будуць прасееныя праз густое цензурнае сіта.

Гэтак яно й сталася. На 217 арыгінальных твораў, зьмешчаных у зборніку 1913 году „Шляхам Жыцця”, 51 твор не ўвайшоў у першы паваенны Купалаў „Збор твораў”, а із зборніка „Спадчына”, што выйшаў у 1922 годзе, але ў большыні сваёй зьмяшчаў творы ранейшыя, на 162 творы апыніліся вонках першага „Збору твораў” 55 вершаў. Характэрна, што з усіх 30 твораў зборніка 1925 году „Безназоўнае” аж 9 не ўвайшло ў першы „Збор твораў”.

Калі-ж да гэтае колькасці твораў дадаць яшчэ й тыя, што ня былі абнятыя пералічанымі зборнікамі, а друкаваліся або асобнымі выданнямі, або ў перыёдыках, дык усіх разам Купалавых твораў, надрукаваных да 1925 году, улучна із зборнікам „Безназоўнае”, налічваецца больш за 520, зь якіх не ўвайшло ў першы паваенны Купалаў „Збор твораў” больш за 150, што складае больш за чацьвертую частку ўсіх Купалавых арыгінальных твораў гэнага часу.

Із зборніка „Жалейка” не ўвайшлі ў першы „Збор твораў” тры наступныя вершы: 1) верш „Адзін”, у якім, як кажа ўжо ягоны загаловак, выказвае паэта сваю адзіноту й зьнеажвочаньне да ўдзелу ў грамадзкім жыцці з прычыны неразуменьня яго народам; 2) ідэялізацыя гістарычнай мінуўшчыны беларускага народу, гэты цяжкі грэх беларускіх паэтаў наагул дадзенае пары, наканавала долю вершу „Над сваёй айчынай”; 3) верш „Любімось, мае суседзі”, у якім Купала, адкідаючы прынцып клясавага змаганьня, заклікае ўсе слаі беларускага народу да згоды й нацыянальнага адзінства, таксама ня быў уведзены ў першы паваенны Купалаў „Збор твораў”.

На 72 вершы зборніка „Гусьляр” 7 не ўвайшло ў першы „Збор твораў”. Прычыны гэтага таксама ясныя. Адзін з гэтых вершаў „Гусьлі саматраі” ідэялізуе мінуўшчыну Беларусі феўдальных часоў удзельных беларускіх княстваў, а шэсьць іншых — „А як мы з хаты выходзім”, „А як нам зоркі загаснуць”, „Бяседа”, „К зорам”, „Кругаварот” і „Мая хата з краю” — вызначаюцца глыбокім пэсымізмам і безнадзейнасьцяй, пад уплывам якіх паэта стараецца адарвацца ад рэальнага жыцця й змаганьня. Такія пэсымістычныя настроі, выкліканыя сталыпінскай рэакцыяй пасля эдушэньня рэвалюцыі 1905 году, — асабліва характэрныя для зборніка „Гусьляр” і супярэчныя з камуністычнай дактрынай, якая вымагала не безнадзейных уцёкаў ад жыцця, а рэвалюцыйнага ўздыху й змаганьня.

Наступны перыяд творчасьці Янкі Купалы, як ужо згадвалася, вымяраецца ад 1910 году да Першай сусьветнай вайны. Творы, напісаныя ў гэтым перыядзе, у васноўным запоў-

нілі найвялікшы Купалаў зборнік „Шляхам жыцця”, выдадзены ў 1913 годзе, і ў значнай сваёй часці выдадзены ў 1922 годзе ў Менску зборнік „Спадчына”. Творы Купалы гэтага часу вызначаюцца артыстычнай даспеласцый таленту, тэхнічнай беззаганнасцый верша ды высокім мастацкім ўзроўнем. Усе гэтыя й некаторыя іншыя літаратурныя асаблівасці Купалавых твораў сьветчаць аб тым, што паэта дасягнуў узвышшаў мастацкае дасканаласці, а вялікая колькасць напісаных у гэтым часе твораў паказвае што паэта ўвайшоў у перыяд поўнага росквіту сваіх творчых сілаў. Падобна як з гледзішча мастацкага, гэтак і ў галіне ідэйнай праблематыкі кола зацікаўленьняў паэты становіцца нязвычайна шырокім. Літаральна ўсе сацыяльныя й нацыянальныя праблемы народу, асьвятляныя на бачынах „Нашай Нівы”, знаходзілі ў Купалавай творчасці поўнае адлюстраваньне. Паэта сьвядома прыймае на сябе ролю народнага трыбуна. У гэтым часе ўжо замацавалася поўнасьцый за Купалам заслужаная ім высокая годнасьць прарока беларускага нацыянальнага адраджэньня й духовага правадчыра беларускага народу.

Газэта „Наша Ніва”, стаўляючы дамаганьне ўсебаковага адраджэньня беларускага народу, мусіла вызначыць свае дачыненні да Расейцаў і Палякоў, бо як адныя, гэтак і другія прэтэндавалі на Беларусь ды спрычыніліся да палітычнага й культурнага заняпаду беларускага народу. Вось-жа з асаблівым націскам трэба падчыркнуць, што „Наша Ніва”, войстра выступаючы супраць царскага самадзяржаўя й русыфікацыі, праводжанай рэакцыйнымі расейскімі нацыяналістычнымі коламі, а, з другога боку, наважана змагаючыся з польскім шавіністычным элементам на Беларусі, ніколі не выяўляла варожасці ні да расейскага, ні да польскага народаў.

На гэтых-жа пазыцыях цвёрда стаяў і Янка Купала, якому наагул было чужое пачуцьцё нацыянальнае ненавісьці. Аб тым, што Купала не адчуваў у сабе ніякай варожасці да расейшчыны й польшчыны, можа сьветчыць і тое, што ён захапляўся літаратурай абодвых народаў і пераклаў у беларускую мову шмат твораў расейскіх і польскіх паэтаў.

Не зважаючы на гэта, у першым выданьні „Збору твораў” не зьявіўся ніводзін зь вершаў, у якіх паэта, у тэй ці іншай форме, выступае супраць нацыянальнага панявольеньня беларускага народу царскай Расеяй і шляхоцкай Польшчай. Яшчэ можна зразумець, што гэткая доля спаткала Купалаў верш „Папросту”, які заканчваецца словамі: „кіньце нас мучыць, ляхі, маскалі!”, або верш „Годзе...”, у якім паэта гучэна заяўляе: „Годзе заходняй ці ўсходняй культуры! / Для Беларуса цана ім адна, / Усе вы, панове, аднакай натуры: / З сэрца чужога кроў ссалі-б да дна”. Але ў

цэлым радзе вершаў Купала навет не называе на імя прыгнятальнікаў беларускага народу, а дае ім агульнае ананімнае абазначаньне іх, як „чужак” (у вершах „Для зямлі прадзедаў маіх...” і „Ня шукай...”), „Сілы з усходу і захаду месьцівыя” (у вершы „Тае сьнег”), „Людзі чужыя” (у вершы „Валачобнікі”), „сусед паганы” (у вершы „Як цені”). Усе гэтыя вершы ня ўведзеныя ў першы „Збор твораў”, відаць, з тае прычыны, што маглі-б выклікаць у чытача непажаданыя для савецкага палітычнага курсу асацыяцыі.

Спатыкаюцца ў першым „Зборы твораў” і іншыя спосабы „ачышчання” Купалы ад непажаданых выказваньняў, цікавым прыкладам чаго можа добра служыць верш 1925 году „Шляхам гадоў”. Уважаючы за неабходнае зьмясьціць гэты верш у першым „Зборы твораў”, выдаўцы бясцэпрымонна выкінулі зь яго цэлы радок: „Той за маскоўскім, іншы за варшаўскім раем” нічога не сказаўшы пра гэтую цэнзурную апэрацыю ў камэнтарах „Збору твораў”, хоць у другім, а за ім і ў трэйцім паваянным выданьні „Збору твораў” радок гэты быў адноўлены.

Як „Наша Ніва”, гэтак і паэты нашаніўцы, у тым ліку й Янка Купала, разглядалі беларускі народ, як суцэльны з гледзішча сацыяльнага й ня вырозьнівалі ў ім сацыяльна варожых клясаў — эксплятатараў і эксплятаваных. Тэорыя бясклясавасьці беларускага народу была абгрунтаваная тым, што эксплятатарскія слаі беларускага народу — буйныя землеасобнікі, хвабрыканты, купцы й г.д. або былі, у выніку гістарычнага працэсу, здэнацыяналізаваўшыся — спалнялізаваўшыся або зрусыфікаваўшыся і тым самым да беларускай нацыі ўжо не належалі, — або былі людзьмі нацыянальна чужымі й паводля свайго паходжаньня. Беларускі народ, які захаваў азнакі свае нацыянальнасьці, як мову, беларускую народную традыцыю й культуру, ды які ў пэрыядзе сацыяльнага адраджэньня пачаў усьведамляцца й нацыянальна, складаўся вылучна ізь сялянскае масы. Гэтая маса сацыяльна вельмі мала была здыфэрэнцыяванай, а таму й клясавае змаганьне было ёй чужое. Затое з чужымі нацыянальна эксплятатарскімі клясамі на Беларусі вялося інтэнсыўнае клясавае змаганьне, якое, дзякуючы гэтай чужаннацыянальнасьці эксплятатарскіх клясаў, мела ня гэтулькі сацыяльны, колькі нацыянальны, а ў некаторых выпадках і вылучна нацыянальны характар.

Тэорыя бясклясавасьці й сацыяльнага адзінства беларускага народу сталася адной з галоўных ідэялягічных асноваў ня толькі беларускага руху нашаніўскага пэрыяду, у тым і Янкі Купалы. Але й пасля абвешчаньня ў Савецкай Беларусі НЭП-у гэтую тэорыю беларускія нацыянал-камуністы навет увялі былі ў праграму дзейнасьці Камуністычнай партыі Беларусі. Гэтак, 5 лістапада 1921 году КП(б)Б

прыняла 13 праграмных тэзаў пад загалоўкам „Нацыянальнае пытаньне й Камуністычная партыя”. У тэзе 6-ай, у якой падсумоўваліся вынікі Кастрычніцкай рэвалюцыі для Беларусі, было сказана:

Гэта палітычна-сацыяльнае вызваленьне для Беларусаў стала разам з тым і нацыянальным вызваленьнем бо клясавы й нацыянальны склад Беларусаў амаль што адпавядаў адзін аднаму. Беларус даўно перастаў быць памешчыкам і купцом, ня быў хвабрыкантам, ня быў навет і кулаком.¹

Тэорыя бясклясавасці й сацыяльнага адзінства беларускай нацыі была адной з галоўных ідэялягічных асноваў беларускага руху нашаніўскага пэрыяду. Янка Купала, які ў сваёй творчасці поўна адлюстроўваў ідэялягічны кірунак беларускага нацыянальнага адраджэньня, гэтую тэорыю паклаў таксама ў васьнову й свае ідэалёгіі. Гэтак, прыкладам, у вершы 1908 году „За праўду” ён зьвяртаецца да ўсіх Беларусаў:

Кінь сваркі і звадкі, адной дзеці маткі —
Мы злучаны думкай адной;
Пры згодзе і ладзе ў нас доля засядзе,
Палічаць і нас за людзей.

Сацыяльная варожасьць у творах Янкі Купалы была зьвернутая вылучна супраць гэных „чужакоў”, „чужынцаў”, „сілаў з усходу і захаду мсьцівых”, „людзей чужых”, „суседзяў паганых”, пра якіх толькішто быў ход. Хвальшаваньне Купалавай літаратурнай спадчыны шляхам прыпісваньня ёй матываў клясавага змаганьня ўнутры беларускага народу выйшла асабліва наіўным і недарэчным спэсярод усіх іншых хвальшаваньняў. Гэтак, выдаўцы першага паваеннага „Збору твораў” старанна абмінулі ўсе вершы Купалы, у якіх, прыкладам, у цытаваных ужо вершах „За праўду” або „Любімось, мае суседзі”, Купала станюўка адмаўляе існаваньне ў беларускім народзе клясавага падзелу й клясавага змаганьня. Але савецкая літаратурная крытыка не змагла знайсці ў Купалы літаральна ніводнага верша, у якім-бы гэты клясавы падзел беларускага народу быў пацьверджаны. Такого верша ўва ўсёй Купалавай творчасці нямашака!

Беларуская літаратура нашаніўскае пары старалася аднаўляць у памяці народу ягоную гістарычную мінуўшчыну ў вобразях слаўнай і шчасьлівай эпохі ягонага дзяржаўнага й культурнага жыцця. Вобразы мінуўшчыны, як легендарнай, гэтак і гістарычнага пэрыяду незалежных беларускіх удзельных княстваў зь іхным вечавым дэмакратычным ладам да XIII стг., а пазьней пэрыяду Вялікага Княства Літоўскага,

у якім задзіночаны беларускі народ дамінаваў над іншымі народамі, што ў гэтае княства ўваходзілі, спасярод нашаніўскіх паэтаў найшырэй і найпаўней выступілі ў творчасці Янка Купала. Янка Купала, як і іншыя беларускія паэты гэнага часу, уваскрашаючы вобразы мінулай славы беларускага народу, ставіў перад сабой ня толькі літаратурныя мэты. Выклікаючы ў народнай сьвядомасьці мінулыя стагодзьдзі магутнасьці й славы ды стаўляючы іх у кантраставае прыраўнаньне із сумнай сучаснасьцяй, паэта хацеў узварушыць нацыянальнае сумленьне народу, прымусіць яго, каб ён, зачэрпнуўшы сілу зь мінулых стагодзьдзяў, атросься з прыгонніцкай апатыі й падняўся на змаганьне за сваё вызваленьне. Апрача вершаў сярэдняе мастацкае якасьці, над якімі спыняцца ня будзем, прыпамінам мінуўшчыны Беларусі прысьвяціў Купала адныя з найлепшых і ідэйна наймацнейшых сваіх твораў: паэму „На Куцьцю” й вершы „Над Нёманам” і „Свайму Народу”. Усе гэтыя творы не зьявіліся ў ніводным з трох паваянных выданьняў „Збору твораў” за выняткам верша „Свайму Народу”, які ўсё-ж быў надрукаваны ў трэйцім „Зборы твораў”, але гэта спэцыяльны выпадак, пра які будзе ход пазьней.

У першы „Збор твораў” не ўвайшло шмат вершаў, што наагул маюць зьрыкі нацыянальны характар і ў якіх паэта вылівае глыбокія й шчырыя патрыятычныя пачуцьці. Гэтак, ня трапілі ў першы „Збор твораў” шырака ведамыя вершы „Маладая Беларусь”, „Ужо днее” й „Беларушчына”, у якіх паэта радасна сьцьвярджае, што Беларусь, пасля даўгога заняпаду, пачала адраджацца й дамагацца поўнага прывярненьня нацыянальнай годнасьці нараўні зь іншымі народамі. Клічам „Занімай, Беларусь маладая мая, свой пачэсны пасад між народамі” — заканчвае паэта свой цудоўны верш „Маладая Беларусь”.

Ня трапілі ў першы „Збор твораў” шырака ведамыя вершы Купалы „Забраны край” і „Прарок”, якія раскрываюць трагічнае палажэньне беларускага народу ў вабставінах нацыянальнага панявольеньня й паказваюць, як гэтае панявольеньне зьнішчыла ў народнай сьвядомасьці пачуцьцё нацыянальнай і людзкай годнасьці. Выпушчаны ў першым „Зборы твораў” і вельмі важны верш „Цару неба і зямлі”, у якім паэта, выліўшы горкае абурэньне з прычыны панявольеньня беларускага народу, узносіць магутны кліч: „Вярні нам Бацькаўшчыну нашу, Божа, калі Ты цар і неба, і зямлі!” Гэткую самую долю падзяліў і вельмі прыгожы верш „Казка аб песьні”. У ім аўтар у прыгожых паэтычных вобразах праводзіць думку, што толькі свая родная песня можа уплываць на народ, ашчасьліўляць яго й падыймаць на вялікія вычыны, а песня чужая ня ў моцы прамовіць да народнай душы. Верш гэты, уярышыню надрукаваны ў Ку-

палавым зборніку 1922 году „Спадчына”, знаходзіцца пад цензурнай забаронай і да сян'я. Таксама пад цензурнай забаронай знаходзіцца да сян'я верш „Беларушчына”, што быў надрукаваны ў зборніку 1913 г. „Шляхам жыцця”.

Ня ўведзены ў „Збор твораў” глыбака эмацыянальны верш „Я ад вас далёка, бацькаўскія гоні”. Купала, апыніўшыся часова ў Фінляндыі, выказвае тут сваю бязьмежную любасць да Беларусі й шчымлівую тугу па родным краі. Верш канчаецца вымоўным лірычным вобразам, што калі паэта памрэ й будзе пахаваны ў чужой зямлі, дык устане ягоны цень, „на крыж абাপрэцца, і ў той бок глядзеці будзе век нязводна, дзе ляжаць загоны Беларусі роднай”.

У першы „Збор твораў” ня трапілі й тыя вершы, у якіх Купала моцна акцэнтуюе вялізарную ролю роднае мовы ў нацыянальным жыцці народу й выступае ў ейнай абароне перад пасяганьнямі на яе заходніх і ўсходніх дэнацыяналізатараў. Спасярод вершаў гэтае групы асабліва пашыраныя й для характарыстыкі Купалы важныя вершы „Ворагам беларушчыны” й „Роднае слова”. У вершы першым паэта вайстра пратэстуе супраць адмаўленьня беларускай мове й беларускай літаратуры права на йснаваньне. Цікава тое, што ў дадзеным выпадку паэта выступаў ня супраць расейскіх, а вылучна супраць польскіх шавіністых. Як засьветчыла жонка паэты, польскі публіцысты Зэнон Пяткевіч у вадным із сваіх артыкулаў намагаўся давесці, што гэта Янка Купала „выдумляе непатрэбную літаратуру...”. Янка Купала адказаў на гэтыя шавіністычныя напады вершам „Ворагам беларушчыны”.² Гэтая вылучна антыпольская сыжраванасьць верша не ўратавала аднак яго.

Другі верш — „Роднае слова” — гэта натхненны гімн роднаму слову. Калі народ страціў усё іншае, адно яно засталася народу „верным, каб вясьці з упадку к радасьцям бязьмерным”. А. В. Луначарскі сваім часам аб вершы „Роднае слова” пісаў: „Цяжка знайсці лепшае, больш працулае й болей урачыстае пацьверджаньне сілы любасьці прыгнечанага народу да свае мовы”.³ Навет аўтарытэт Луначарскага, выдатнага савецкага дзяржаўнага, палітычнага й культурнага дзеяча, ня змог уратаваць Купалавага верша „Роднае слова”.

Прыведзеныя выпадкі зьвяржаюць жалью годную ролю выдаўцоў дарэвалюцыйных Купалавых твораў. Прывучаньня яшчэ гадамі жжоўшчыны, на ўсякі выпадак застрахоўвалі сябе, адкідаючы тыя Купалавы вершы, што ўжо ў часе іхнага друкаваньня нічым не маглі пагражаць за іхнае надрукаваньне. Інакш кажучы, застрахоўвалі сябе яшчэ тады, калі рабіць гэтага ня было ўжо асаблівай патрэбы. Гэта лішні раз пацьвярджае, якая кашмарная і ўдушлівая атмасфэра панавала тады на Беларусі.

На Кастрычніцкую рэвалюцыю й створаную ў ейным выніку савецкую імперыю Янка Купала, як ведама, зарэагаваў нэгатыўна. Пасля ваенных перажыванняў дамаганьне волі свайму народу, моцна акцэнтаванае ў Купалавай творчасці заўсёды, вырастае цяпер да апагею свае сілы й вайстрыні, выражанае як бясспрэчная гістарычная неабходнасць, якую беларускі народ у хаосе ваеннай завірухі й развалу царскае імперыі павінен ужыцьцёвіць. Таму Кастрычніцкай пралетарскай рэвалюцыі супрацьпаставіў Купала нацыянальную рэвалюцыю беларускага народу, выражаную ім у паэтычнай візіі „Вялікага Сходу”. Ідэя склікання ўсе-народнага „Вялікага Сходу” зьяўлялася ў шмат якіх ранейшых творах Купалы, але цяпер заняла яна месца цэнтральнае й дамінуючае.

З гледзішча на ідэйную глыбіню й сілу паэтычнай экспрэсіі канцэпцыі „Вялікага Сходу” найважнейшыя два Купалавы вершы: „На Сход!” і „Свайму Народу”. Абодвы вершы былі напісаныя ў Смаленску аднаго й таго самага дня: 29 лістапада 1918 году й абодвы становяць беспасярэдняю рэакцыю на падзеі часу. Гэта надыход даўно чаканага момэнту, калі на развалінах царскай турмы народаў — „старога быту папалішчы” — шмат для якіх, паняволеных дагэтуль, народаў „цвёт зацвітае новае зары”. Ды толькі не для народу беларускага, якога пастарому „крываўляць раскавання рабы” — бальшавікі ды бацькаўшчыну якога „рэжуць на кускі”. Напоўнены трывогай, што гэныя „ўсясьветных зьмен віхры” могуць абмінуць Беларусь і пакінуць беларускі народ і надалей у няволі, паэта заканчвае верш „Свайму Народу” магутным заклікам паўстаць і будаваць народнае шчасьце, „каб пуг ня строіў больш сусед”. Дык нічога дзіўнага, што абодвы вершы не ўвайшлі ў першы паваенны „Збор твораў” Янкі Купалы. Да вершаў „На Сход!” і „Свайму Народу” яшчэ вернемся пры іншай нагодзе.

Ідзі, выказаныя ў вершах „Свайму Народу” й „На Сход!”, Купала разьвіваў і ў некаторых іншых вершах перыяду 1918-1922 гадоў, якія потым былі надрукаваныя ў наступным ягоным зборнічку „Безназоўнае”. Гэтаж, нэгатыўныя дачыненні да бальшавізму войстра зарысаваліся ў вершы „Б’юць на трывогу званы” і ў вершы 1918 году „Крыўда”. Абодвух гэтых вершаў няма таксама ў першым „Зборы твораў”.

Няма ў першым „Зборы твораў” і вершу „Сын і Маці”. Верш гэты, напісаны ў 1919 годзе й прысьвечаны беларускім дзецям, глыбака насычаны патрыятычнымі пачуццямі. У ім Маці навучае свайго малога Сына бязмежна любіць і шанаваць усё сваё роднае: родную мову, родную песню, родныя звычай і традыцыі, а таксама гістарычную мінуўшчыну Беларусі. Пры чым, гэтая мінуўшчына, наўсуперак афіцый-

най савецкай гістарыяграфіі, была асвоеная вялікай славай, калі, як кажа паэта, „жылі мы, панавалі ў родным краі сьмела”. Ня менш вымоўнае ў вершы „Сын і Маці” і тое, што да Беларусі Купала залічае ня толькі Менск, але Вільню, Магілёў, Горадню й „Смаленск зь сыцяной цаглянай”. Значыцца, гарады й тэрыторыі, якія ня толькі не уваходзілі тады ў пасьціпаветавую БССР, але некаторыя зь іх, як Смаленск, засталіся вонкай БССР нават і пасьля абодвух узбуйненняў тэрыторыі Савецкай Беларусі ў 1924 і 1926 гадох.

Цікава, што выдаўцы другога, а сьледам за ім й трэцяга паваяннага выданьня „Збору твораў” Янкі Купалы здолелі зьмясьціць гэты верш (гл. 4-ты том трэцяга паваяннага выданьня, Мінск, 1974, бб. 87-91).

За ідэйны фінал творчасьці Янкі Купалы 1918-1922 гадоў трэба ўважаць два ягоныя вершы: напісаны 28 жніўня 1919 году верш „Паўстань з народу нашага” й верш „Перад будучыняй”, што быў напісаны 24 студзеня 1922 году. Хоць напісаньне гэтых твораў дзеліць між сабой больш за два гады часу, яны маюць аднолькавую ідэйную аснову. Дый аднолькавая доля спаткала абодвы вершы: першы зь іх не ўвайшоў з цэнзурных прычынаў яшчэ ў зборнік 1922 году „Спадчына”, а другі, праўда, быў надрукаваны ў першым нумары часопісу „Адраджэньне” ў 1922 годзе, але літаральна на другі дзень быў тэй-жа цэнзурай сканфіскаваны.⁴ Зразумела, што абодвы вершы не ўвайшлі ў першы „Збор твораў” Янкі Купалы.

Не пабачыла сьвету ў першым „Зборы твораў” і засталася засуджанай на поўнае забыцьцё высакамастацкая сатырычная камэдыя Янкі Купалы „Тутэйшыя”. Закончаная 31 жніўня 1922 году ды пастаўленая на сцэне Менскага тэатру ў 1926 годзе, ужо на другі дзень, адразу пасьля прэм’еры, яна была зьнятая з рэпэртuarу беларускіх тэатраў. „Тутэйшыя” — апошні друкаваны ў 1924 годзе ў „Полымі” Купалаў твор ды перадрукаваны ў 1927 годзе ў томе 3-ім „Збору твораў” Янкі Купалы, у якім удалося паэту заняць выразна й адкрыта нэгатыўную пазыцыю ў дачыненні да бальшавізму й савецкай улады.

Бясцярымонным выкіданьнем з Купалавай літаратурнай спадчыны твораў бальшавікі прадставілі Купалу ў першым паваянным выданьні „Збору твораў” зусім ня тым, кім ён быў у запраўднасьці. Хоць хвальшаваньні гэтыя мелі дагэтушчэ вылучна да ідэйнага аспэкту Купалавых твораў, яны, хвальшаваньні гэтыя, ня менш балюча выкрыўлялі Купалу і як мастака. Рэч у тым, што Янка Купала сярод разнажых тэмаў свае творчасьці найбольш чула рэагаваў на тэмы й праблемы нацыянальнага адраджэньня, якія давалі яму найбольш натхненьня, разьвівалі творчую фантазію, будзілі наймагутнейшыя пачуцьці. Таму творы Купалы, у якіх ён даваў

выхад сваім нацыянальным і патрыятычным пачуццям, найдасканальшыя таксама й з мастацкага гледзішча ды ў найбольшай ступені вызначаюць месца Янкі Купалы ў беларускай літаратуры.

Якраз тады, аднак, калі выдаваўся ў Менску першы паваенны „Збор твораў у шасьці тамах” Янкі Купалы, у Нью Ёрку Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва зрыхтаваў на 563 бачыны вялікага фармату кнігу выбраных твораў Янкі Купалы „Спадчына”, а выдавецтва „Бацькаўшчына” ў Мюнхэне выдала яе ў 1955 годзе. А коратка перад тым, у 1953 годзе ў тым-жа выдавецтве „Бацькаўшчына” выйшла асобнай кнігай Купалава п’еса „Тутэйшыя”. У часе рыхтаваньня й выдаваньня абедзвюх згаданых кнігаў яшчэ ня трапіла было на Захад першае паваеннае выданьне „Збору твораў ў шасьці тамах” Янкі Купалы, пазначанае 1952-1954 гадамі.

Дык у сувязі з гэтым асабліва каштоўнасьць выданьня на Захадзе п’есы „Тутэйшыя” й выбраных твораў „Спадчына” ў тым, што яны забясьпечылі, хоць і вонкаж бацькаўшчыны, у замежжы, цягласьць у друку забароненых у БССР твораў Янкі Купалы. Праўда, у зборнік „Спадчына” ня трапіла колькі із забароненых у БССР Купалавых вершаў — як „Пазвалі вас”, „Ёсьць жа яшчэ...” ды некаторыя іншыя — праўдападобна з тае прычыны, што зьмест першага паваеннага выданьня „Збору твораў у шасьці тамах” Янкі Купалы наагул на Захадзе ня быў яшчэ ведамы. Дык выдаўцы „Спадчыны” ня бачылі патрэбы ўлучаць у рыхтаваную імі кнігу ўсіх чыста Купалавых твораў, забароненых у БССР. Тым ня менш, кніга Купалавых выбраных твораў „Спадчына” й мюнхэнскае выданьне п’есы „Тутэйшыя” адыгралі пачэсную ролю ў гісторыі выданьня літаратурнае спадчыны Янкі Купалы — ролю, пераацаніць якой ніяк нельга.

У 1961-1963 гадох на 80-я ўгодкі ад нараджэньня Янкі Купалы выйшла другое паваеннае выданьне ягонага „Збору твораў у шасьці тамах”. У беларускай літаратуры гэта былі гады найвышэйшага ўздыму дэсталінізацыі, дзякуючы чаму ў гэтым выданьні, раўнуючы да першага паваеннага выданьня „Збору твораў”, не аказалася ўжо каля сотні Купалавых твораў дарэвалюцыйнага й парэвалюцыйнага часу. Гэткім парадкам, другое паваеннае выданьне „Збору твораў у шасьці тамах” Янкі Купалы мела ўжо, так сказаўшы, „рэабілітацыйны” характар. Яно ўжо зьмяшчала вялізарную частку тых Купалавых твораў, што апыніліся былі пад цэнзурнай забаронай у першым паваенным выданьні. Яшчэ большай аказалася гэтая „рэабілітацыя” ў трэцім паваенным выданьні „Збору твораў у сямі тамах”, якое выйшла ў 1972-76 гадох з нагоды 90-х угодкаў ад нараджэньня Янкі Купалы.

Яшчэ ў часе рыхтаваньня трэцяга паваеннага выданьня

„Збору твораў” ціраз згадвалася ў савецкім друку, што з усіх дасюлешніх гэта будзе „найбольш поўнае” выданьне. Словы „найбольш поўнае” падказвалі, што ў гэтае выданьне ўсё-ж ня ўвойдуць некаторыя парэвалюцыйныя Купалавы творы, у якіх моцна падчыркнутыя супярэчныя з бальшавіцкай нацыянальнай палітыкай ідэі ды зырккія антысавецкія тэндэнцыі. Затое думалася, што ў гэтае трэйцяе выданьне „Збору твораў” гэтым разам, магчыма, увойдуць усе дарэвалюцыйныя Купалавы творы. Гэтае спадзяваньне падмацоўвалася й абгрунтоўвалася тым, што ў літаратураведных працах гэнага часу найбольш войстрыя з забароненых дарэвалюцыйных твораў Купала, няўведзеныя ў вабодвы папярэднія выданьні „Збору твораў”, ня толькі ўжо згадваліся, а й ацэньваліся ў пазытыўным сьвятле.⁵

Тымчасам, не зважаючы на гэта, у трэйці „Збор твораў” усё-ж ня трапіла больш за дзесяток вельмі важных твораў дарэвалюцыйных і больш за паўтара дзясятку ня менш важных парэвалюцыйных твораў, што былі напісаныя і ўпярышыню надрукаваныя да 1926 году ўлучна.

З гледзішча на ідэйную ськіраванасьць не ўвайшлі ў гэтае выданьне тры катэгорыі дарэвалюцыйных Купалавых вершаў: першае, вершы, у якіх у вельмі панурых хварбах асэнсоўваецца нацыянальнае, сацыяльнае й палітычнае панявольеньне Беларусі ў царскай Расеі; другое, вершы, у якіх Купала гнеўна асуджае царскую Расею й шляхоцкую Польшчу, як панявольнікаў Беларусі, або ў якіх панявольнікаў гэтых не называе нат па ймя, а адно згадвае іх агульна, як ужо казалася; трэйцяе, вершы пра гістарычную мінуўшчыну Беларусі. Над вершамі гэтымі засярэдзімся ў наступным трэйцім разьдзеле: „Забароненыя Купалавы творы дарэвалюцыйнае пары”.

III. ЗАБАРОНЕННЫЯ КУПАЛАВЫ ТВОРЫ ДАРЭВАЛЮЦЫЙНАЕ ПАРЫ

Творы Янкі Купалы як дарэвалюцыйнае, гэтак і парэвалюцыйнае пары, што ў БССР знаходзяцца пад цэнзурнай забаронай і тым самым недаступныя нават вузкаму колу чытачоў на бацькаўшчыне, лёгка даступныя чытачом на Захадзе. З малымі выняткамі яны перадрукаваныя ў замежным зборніку выбраных твораў Янкі Купалы „Спадчына”, што з’явіўся ў 1955 годзе ў мюнхэнскім беларускім выдавецтве „Бацькаўшчына” а забароненая ў БССР Купалава п’еса „Тутэйшыя” была таксама выдадзеная ў тым-жа мюнхэнскім выдавецтве ў 1953 годзе, пра што быў ужо ход у папярэднім разьдзеле гэтае працы.

Не зважаючы на гэта, усё-ж мы перадрукоўваем гэтта або поўнасьцей, або ўрыўкамі забароненыя ў БССР Купалавы творы ды адзначаем прычыны, дзея якіх яны трапілі пад цэнзурную забарону ў БССР. Робім гэта з двух матываў. Першае, пачае, каб чытачы гэтае нашае кнігі, маючы пад рукамі тэксты забароненых у БССР Купалавых твораў маглі ў часе самога чытаньня лепш асэнсаваць і глыбей перажыць іхні змест. Другое, пачае, каб чытачы на Беларусі, якім гэтая кніга магчыма выпадкова трапіць у рукі, маглі таксама пазнаёміцца з лепшымі Купалавымі творамі, не даступнымі ім у сябе на бацькаўшчыне.

**

Выдатным прыкладам дарэвалюцыйных вершаў Янкі Купалы згаданае ў канцы папярэдняга разьдзелу першае катэгорыі можа служыць ведамы нашаніўскі верш „Забраны край”, што ўпершыню быў надрукаваны ў Купалавым зборніку 1913 году „Шляхам жыцьця”. Каб змыліць царскую цэнзуру, Купала даў гэтаму вершу падзагалолак-прысьвячэньне „Балканскім славянам”, што знаходзіліся тады ў турэцкай няволі, хоць у запраўднасьці верш датычыўся вылучна да Беларусі. Таму, зусім натуральна, у выданьнях сваіх твораў у 20-х гадох савецкага часу, калі ўжо ня было царскае цэнзуры, Купала ў гэтым вершы гэны падзагалолак-прысьвячэньне зняў. Вось якімі чорнымі хварбамі малое Купала ў гэтым вершы паднявольнае жыцьцё Беларусі ў вабставінах царскае Расеі:

Я ведаю, знаю старонку такую,
Спавітую ў вечны туман,
Пад цёмнымі зорамі днюе, начуе,
Ляжыць на кургане курган.
Хоць сохі, хоць косы гуляюць там ройна, —
Ня поймеш, адкуль узялісь:
Людзей запытаеш, — адкажуць спакойна:
„Забраны край” гэта калісь.

Сыны зямлі роднай чужыя палеткі
Ў чужую карысьць засяюць,
На родных папарах галодныя дзеткі
Чужую жывёлу пасуць...
Кладуцца заломы... Дабро зьмей валоча...
Цянюе ля хат ваўкалак...
Нячысьцікі, ведзьмы рэй водзяць па ночы,
„Забраны край” тузаюць так.

Сьляпы зьнемагаецца бацька ў цямніцы;
На стражы пастаўлен сыноч;
У поўных калісьці ад шчасьця сьвятліцах
Чужак зьневажае дачок.
Дзяцей сваіх маткі кідаюць у зьдзеку,
За „мамак” к наездцам ідуць,
А тыя за іх малако, за апеку
„Забраны край” болей гнятуць.

Мальбішчам чужым б'е пакора паклоны;
Упадку вялічэнца сьцяг;
З балотам зьмяшаны старыя законы,
Наладжан нявольніцкі шлях.
Купляюць, збываюць, гандлююць чужынцы
Народным дабром як сваім...
Заплача ў пагоду канюх па расінцы, —
„Забраны край” жаліцца зь ім.

Наведзены струны у скрыпках пасвойску
Чужая зрывае рука;
Жалейка азьвецца зь вясны пад бярозкай, —
Ня ўцешыць яна бедака.
Так камень ня ляжа, як змора падданьня
Лягла ад мяжы да мяжы
З надзеяй, што нават і думку змаганьня
„Забраны край” вырве з душы.

Жыцьцё год бязь ліку на шнурчк свой ніжа,
Бязь ліку няволя есьць сіл...
Аж прадзедаў косьці ня ўлежач пад крыжам, —
Што-ночы выходзяць з магіл.

Выходзяць, ідуць ад парогу к парогу,
На стогн жывых грозна глядзяць.
І з ветрамі, з бурамі б'юць на трывогу:
„Забраны край” клічуць устаць.

У якасьці прыкладу неабходна прывесці й адзін з най-прыгажэйшых вершаў Янкі Купалы „Казка аб песьні”, што ўпяршыню быў надрукаваны ў Купалавым зборніку 1922 году „Спадчына”, але з ягонага зместу можна меркаваць, што быў ён напісаны ў нашаніўскім перыядзе:

Даўно ўжо, даўно з тэй пары адбылой
Сталеццяў мінула ня мала, —
Між небам блакітным і чорнай зямлёй
Сьвятляная думка лунала.

Яна аглядала бязмежны прастор,
І пасынкаў бачыла долі,
Што рукі зь зямлі працягалі да зор
І ў цемры каналі паволі.

Быў жыць адзінока надзел бедакоў,
Нішто іх з сабой ня лучыла, —
Ні крыльлі свабоды, ні скруты акоў...
Адна толькі маці-магіла.

Ня ўмелі змагаць грамадою нягод
І Бога хваліць грамадою;
Па шчасьці нязьведаным грэшны народ,
Як каня, ўздыхаў, за вадой.

І шкода зрабілася думцы людзей,
Што чахлі, як чэрві у плесні, —
І з высі зышла к ім, як дух-яснавей,
І вольнай змянілася песняй.

У тысячы сьветачаў, сонц залатых
Яна разьлілася між імі,
Разьвеяла цемры, ўзьлячыла сьляпых,
Сваё, іх праславіла імя.

Пры песенным звоне народ акрылеў,
Зарухаўся шчасьцем, свабодай,
У бітвах верх браў і свой боль адалеў,
Ня страх быў змагацца з прыродай.

І многа лет цешыўся, ў радасьці цьвіў
І ў долі, і ў волі бязь меры,
Аж покуль ён песні сваёй не ўгнявіў,
І сьветлай ня здрадзіў ён веры.

За ласыя словы, за золата звон
Чужацкай шукаць стаў апекі;
Чужыныцы запрэглi народ у прыгон,
А песняю аддалі на зьдзекі.

Як славай празь песняю палаць стаў, так згас, —
Хілеці ізноў стаў памалу;
Папробуе песняю — йшчэ звоніць падчас,
Ды толькі ня так, як бывала.

Гібелі зноў людзі у сьпёку, ў мароз,
І долі, і волі збыліся,
І страшная кара пасьцігла іх лёс:
Народ сваёй песні забыўся.

Мінае сталецьце, другое ідзе,
Ня песняй, а путамі звоне,
І вечную гібель народу вядзе,
Народ-жа ўсё стогне і стогне.

Зь лет бегам патомкі, пасля доўгіх бед,
Аднекуль зноў песняю дасталі, —
І думалі зь ёй, як калісь, дзівіць сьвет,
Палаць зноў у даўняшняй хвале.

А толькі іх душ ажывіць не магла
І к шчасьцю масьціці гасьцінец...
Бо думка, бо песня... чужая была...
Зь ярмом даў і песняю чужынец!

Галоўная думка-ідэя гэтага вершу выказаная ў ягоным апошнім радку: „Зь ярмом даў і песняю чужынец!”. Агульна ведама, што сяньня ў БССР ці то ў мастацкай самадзейнасьці, ці ў выкананьні прафэсіянальных хораў і салістых, ці на эстрадзе або ў радыё й тэлебачаньні — беларуская песня вельмі рэдкая госьця, усюды ўсяўладна пануе расейшчына! („Зь ярмом даў і песняю чужынец!”).

Даўным-даўно мінуў той час, калі ведамая формула, хай сабе й сталінская, пра культуру сацыялістычную зьместам, але нацыянальную формаю, моваю, у БССР пастараліся забыцца. На довад гэтага можна паклікацца на наступную зьяву: у кнізе „Беларуская народная творчасць савецкага часу” (Менск, Выдавецтва БДУ імя У.І. Леніна, 1978) у якасьці выбраных прыкладаў прыведзеныя 56 поўных тэкстаў песняў на беларускай мове й аж 33 тэксты на мове расейскай. Гэта проста жахлівыя колькасныя ўзаемадачыненьні песняў расейскіх і беларускіх на беларускай этнаграфічнай тэрыторыі! Пры чым песні беларускія гэтак густа перасыпаныя

русьшызмамі, што некаторыя зь іх маюць характар моўнага жаргону, адно пададзенага беларускім правапісам. Дык і верш „Казка аб песьні”, які ў народзе мог-бы выклікаць пачуцьцё незадавальненьня, крыўды або, хоць-бы й ціхага, пратэсту супраць накіданьня яму чужацкай песьні, мусіў падпасьці пад цензурную забарону.

Вельмі характэрна й тое, што ў ніводнае паваяеннае выданьне „Збору твораў” Янкі Купалы ня трапіў ягонь верш 1908 году „Беларушчына”, што ўпяршыню быў надрукаваны ў тым-жа ягонь зборніку 1922 году „Спадчына”. Падаём і гэты верш поўнасьцяй:

Сотні лет, няпрыяцелю-братам прыбітая,
Зарастаючы зельлем чужым, як лазой сенажаць,
Ты ляжала няпамяці пылам пакрытая,
А народ твой быў змушан маўчаць і табой пагарджаць.

І круцілі цябе, як каму падабалася,
Кожны стройў, наводзіў цябе на свой строй, на свой лад;
Ажно часам жальба, як кляцтва, разьлягалася,
Ды ня чутай ляцела, ўміраючы, ў грудзі назад.

Спаў народ, і ты спала, і ворагі верылі,
І дзялілі цябе, ўсімі мерамі мерылі, —
Што памерла ўжо ты, — не адзін так казаў чалавек.
Што ніхто не разбудзіць цябе, што заснула навек.

Час ішоў. К жыцццю новаму клікі пачуліся;
Усе народы паўсталі на бітву за права сваё.
Ты — як спала ўскрасла, твае дзеці прачнуліся,
Твой народ, ты сама ўсталі новае строіць жыцьцё.

І цяпер хоць прыблудаў даносы ў ход пушчаны,
Хоць пад права тваё падрываецца шмат хто, як крот, —
Як жыла і жывеш, будзеш жыць, Беларушчына:
Зразумеў і ўспомніў цябе твой мільённы народ.

Сьціхнуць віхры, заціхне пара непагодная,
Сілы грозныя ўстануць, акрэпнуць к другому жьмьццю;
Панясучца, як звон, песьні вольныя, родныя,
Апляваючы долю, нядолю, народзе, тваю.

Верш гэты ў прыгожых мастацкіх вобразах асэнсоўвае агульную гісторыю панявольненьня беларускага народу, не называючы ягонь панявольнікаў па ймя, і сучасную гісторыю нацыянальнага адраджэньня, калі паэта верыць, што

Як жыла і жывеш, будзеш жыць, Беларушчына:
Зразумеў і ўспомніў цябе твой мільённы народ.

Значыцца, уся прычына, дзеля якой выкінуты гэты верш з Купалавае паэтычнае спадчыны, у тым, што паэта непакісна верыць у нацыянальную несъмяротнасьць роднага народу. Ісьці далей у вадмаўленьні беларускаму народу права на ягонае нацыянальнае жыцьцё ўжо нельга! Тымчасам, партыя ўсё-ж уважала за неабходнае пайсьці далей, выкінуўшы гэты Купалаў верш зь ягонае літаратурнае спадчыны. Гэта ўзапраўды адзін з найбольш вымоўных довадаў жаклівага панявольеньня беларускага народу сіламі чырвонае Масквы. Але з другога боку, гэта й адзін з найлепшых довадаў, якую вялізарную нацыянальную ролю адыгрывае сяньня творчасць Янкі Купалы ў справе ратаваньня народу ад нацыянальнае сьмерці.

Зь вершаў згаданае другое катэгорыі, як казалася, Купала ў гэй ці іншай форме выступае супраць нацыянальнага панявольеньня беларускага народу царскай Расеяй і шляхоцкай Польшчай. Прыкладам гэтага Купалаў верш „Папросту” зь ягонага зборніка 1913 году „Шляхам жыцьця”:

Простым мы словам зь сьветам гаворым,
Песьні аб цяжкай творым нагодзе,
З думкамі рвёмся к сонцу і зорам,
Рвёмся к свабодзе.

Простая нашых прадзедаў слава,
Хоць апаганена мудрым чужынцам;
Шлі, ідзём далей ўлева ці ўправа —
Простым гасьцінцам,

Сьвет там выдумкі хітрыя знае —
Тронь, кароны, вісельні, кулі, —
Выдумаць гэта мы ў сваім краі
Неяк мінулі.

Летась нягодна, сёлета горай,
Проста жылося, проста жывецца,
Красьці-ж ня пойдзем, хоць у каморы
Кожны к нам прэцца.

Нас гадавалі віхры і ночкі,
Крыўдай палі нас ад палёнкі —
Толькі-ж папросту мы ня йшлі ў прочкі
З роднай старонкі.

Проста жывём мы, як доля лучыць,
І крывадушыць не прабавалі...
Просім папросту: кіньце нас мучыць,
Ляхі, маскалі!

Янка Купала ў 1923 г.

Верш гэты, асабліва сваёй зьедлівай іроніяй пад адрысам гэных „Ляхаў, маскалаў” мусіў успрымацца вельмі-ж балюча маскоўскім панявольнікам сяньня, куды больш балюча, чымся панявольнікам царскае Расеі, калі гэты верш ня быў забаронены. Паўтараем агульна ведамае, што Купала ніколі ня быў супраць ні польскага, ні расейскага народу, як гэтых. Пад словамі „ляхі” й „маскалі” разумеў ён адно нацыяналістычныя польскія й чарнасоцэнскія расейскія колы, што праводзілі шавіністычную палітыку ў дачыненні да Беларусаў і ня вызнавалі іх за апыгчоную нацыю.

Сама сабой напрошваецца выснова, што царская цэнзура, дазволіўшы прыведзеныя вершы, была ў дачыненні да Купалы й тым самым да беларускага нацыянальнага руху куды лібэральнейшая, чымся сяньняшняя цэнзура савецкая, што іх забараніла. Застаецца толькі адна магчымая разгадка гэтае несамавітае загадкі: вершы гэтыя, галоўна „Забраны край”, цяпер забароненыя затым, што стаўленыя ў іх Купалам цяжкія народагубныя зьвінавачанні расейскаму царызму маглі-б быць чытачамі пераадрысаванымі сяньняшняй падсавецкай рэчаіснасці.

Нязвычайна цікавы сатырычны вершык Янкі Купалы 1914 году „Сваякі”, які ўпяршыню быў надрукаваны ў Купалавым зборніку 1922 году „Спадчына”. Вершык гэты ўва ўсіх трох павяенных выданнях „Збору твораў” знаходзіўся пад цэнзурнай забаронай. Падаём яго тут таксама поўнасьцяй:

Раз абселі Беларуса
Маскалі ды Ляхі,
І давай яму сваяцтва
Тыкаці з-пад пахі:

— Ты мой ісыціны браточак!
Маскалёк бармоча;
Ты мой хрэсьнік, мой сыночак!
Юда-Лях сакоча.

Беларус-жа ім на тое:
— Сваячкі мае вы:
Смачны жолудзь вам на каву,
Дый высока дрэва!

Тут ужо маем нязвычайна зьедлівую сатыру пад адрысам гэнага „ісыцінага браточка”, чаго ўжо нельга інтэрпрэтаваць Купалавым выпадам адно ў дачыненні да гэных чарнасоцэнскіх расейскіх колаў, бо ў гэтых выпадках якбыццам абагульняецца гэны „Маскалёк” на шмат шырэйшыя, чымся чарнасоцэнскія расейскія колы, пра што можа

святчыць і тое, што „Ляхі” і „Маскалі” тут пасьлядоўна пішучца зь вялікае літары. Балывавіцкая цэнзура вельмі добра зразумела сэнс гэтага верша, забараніўшы яго.

І наапошку два Купалавы вершы „Сьмейся” і „Увесь да дна...”, што амаль адначасна былі напісаныя: першы 3-га студзеня, а другі 4-га лютага 1915 году й абодвы ўпяршыню былі надрукаваныя ў Купалавым зборніку 1922 году „Спадчына”. Абодвы характэрныя сваёй войстрай аўтаіроніяй, якую трэба разумець даслоўна ды гэтак-жа хіба яе разумеў і сам аўтар. Абодвы вершы гэтта прыводзім поўнасьцяй дзеля зразуменьня Купалавага ўспрыманьня й асэнсоўваньня рэчаіснасьці часу напісаньня гэтых вершаў.

СЬМЕЙСЯ! ..

Ха-ха-ха-ха! Будзь весел, кінь хныкаць,
Ўпіцца кроўю сваёй не спадзейся!
Можаш сэрца рваць, выці і клікаць! —
Можаш з сэрца свайго молат выкуць,
Толькі ўдарыць ня сьмей ім, а сьмейся!

Сьмейся сьмехам-сычэньнем праз скрогат
Прадсьмяротны зубоў і расьсейся
Ў гразь жымьця, ў пекла Дантава рогат!
Каб аж косьці ўстрасаў дзікі дрогат, —
На пацеху сыяпой дзічы, сьмейся!

*

Вырываў зь сябе жылу па жыле,
Ві ў вяроўку, ў пятлю і павесься,
І, пакуль у зямлю не зарылі,
Хоць дух будзе пыпець у бяссьільлі, —
На сваіх вісі жылах і сьмейся!

Сьмейся сьмехам-скавытам вядзьмачым,
У віхровым пасьвісьце разьвейся,
І над сьветам разьюшаным, сыячым,
Над жывымі трупамі і плачам
Ты лунай, вочы рві сабе... й сьмейся!

*

Ха-ха-ха-ха! Душу сваю выні,
Палажы на далонь і надзейся,
Што павераць табе, што ня згіне
Ўся прысята твая ў чорнай ціне
Перасудаў людзкіх... Ха-ха! сьмейся!

Сьмейся сьмехам-хрыпеньнем быдляці
Зь перарэзаным горлам і грэйся
Ў гэтым храпе скрозь стогн і пракляцце,
І ня важся да сэрца ўздыхаці,
Ласкі ждаць... Хоць крывёю, а сьмейся!

УВЕСЬ ДА ДНА...

Ўвесь да дна трэба выпіць свой келіх жыцця,
Ці з вадой жыватворчай, ці з ядам;
З роўнай меркай чакаць вечнаты й нябыцця,
Заадно абыймацца з анёлам і гадам.

Не мяркуйся свой быт давясці да канца,
Ня скрываўшы ні каплі душою, —
Не сягонья, то заўтра ўпрагуць малайца,
Запішчыш і здружышся з таўпою.

Днём з агнём не задумай ты праўду знайсці,
Паспытаць, што за смак гэтай праўды, —
Бо што зробіш, як знойдзеш, ты з ёю ў жыцці?
Сам спужаешся гэтакай знайды!

Хтось там скажа, што церні на шляху ляглі,
Што сіротам дзьме вецер у вочы, —
Ну, дык будзь цернем сам, будзь сьня верны зямлі,
Віхрам будзь і бушуй сярод ночы!

Кажуць, кветку сталтала быдляча нага...
Няхай топча, і ты рабі тое;
Сам Антыхрыст ня пойме, што нельга, што лыга...
Ты ня стопчаш — цябе стопчуць ўдвое.

Мо' захочацца сэрца, каханьня, пяшчот...
Пллой, бо йнакш аплуюць і самога.
Ліжы золату рукі і карк гні, як скот, —
Купіш ўсё: сястру, брата і Бога.

З сонцам, з зорамі ўздумаеш збратацца, жыць,
Вольнай птушкай лунаці па сьвеце...
Сьмейся!.. Лепш вось старайся ты з катам здружыць,
Калі горшых ня хочаш пут меці.

Бачыш, косці па полі зьбірае груган,
І твае так калісь зьбіраць будзе...
Дык жыві-ж з сабой сам ці цьвярозы, ці п'ян,
І зь людзьмі так жыві, як і людзі.

Ўвесь да дна выпівай чорны келіх жыцця,
Ці з вадой жыватворчай, ці з ядам;
З роўнай меркай чакай вечнаты й нябыцця,
Заадно абыймайся з анёлам і гадам.

З дарэвалюцыйных вершаў Янкі Купалы трэйцяе катэгорыі пра гістарычную мінуўшчыну Беларусі засталіся пад цензурнай забаронай і сяння вершы „Над Нёманам”, „Зь мінулых дзён”, „Брату-Беларусу” ды паэма „На Куцьцю”. Сярод іх верш „Над Нёманам” мае характар праграмнага для беларускай літаратуры нашаніўскае пары й зьмяшчае ў сабе адзін з галоўных мамэнтаў ейнае ідэйнае ськіраванасьці. Верш гэты таксама падаём поўнасьцяй:

Ціха і плаўна ў даль коцяцца воды
Вольнага Нёмана ў цёмную даль,
Толькі у часе глухой непагоды
Зь берагу Нёман ня выйдзе амаль.

Вербы і вольхі калышунца глуха,
Сінія хвалі шумяць і бурляць.
Чуткай душою ў такі час паслухай —
Здасца, там гэтакі голас чуваць:

„Гэй, ня дзіўуйся, мой дружа надбалы,
Што я сягонья так злосна шумлю:
Грудзі здавілі мне хмары навалай,
Пошасьць уелася ў матку-зямлю.

„Сумна мне, сумна, што ўсё тут іначай
Некалі бераг мой бачыў і знаў:
Іншы меў выгляд — ня гэткі жабраць,
Іншы я плыў на плячоў сваіх гнаў.

„Край, дзе жыцьцё я сваё пачынаю,
Шмат весялей прыглядаўся на сьвет,
Песьні і казкі інакшыя баіў,
Шчасьце цвіло ў ім, як макавы цьвет.

„Буйным жыцьцём усё чыста кіпела,
Слава далёка за мора ішла.
Ворага кожны за плечы браў смела,
Цемра чужынцаў ня страшнай была.

„Панам быў дома і слаўным за домам
Мой патаптаны сягонья народ;
Змог ён ня толькі знаць штуку з заломам, —
Роднаму слову ўмеў кніжны даць ход.

„З вольнай дружынаю князь на пасадзе
Вольнаму люду законы пісаў;
Слухалі князя, а князь што ня ўладзіў —
Слухаў, што веча яму звон казаў.

„Чую, ах, чую цяпер яшчэ ясна
Той неўгамонны, расходзісты звон...
Сьціх, занямеў, аглушылі напрасна;
Ці адазьвецца калі болей ён?..

„Так, так, мой дружа, іначай бывала, —
Не называўся забытым мой край;
„Поўнач” ня раз у ім схову шукала,
„Захад” знаў сілу яго неўнарай.

„Га, а цяперака што гаварыці?..
Ўсе мае скарбы намарна ідуць:
Жыта учора вывозілі віці,
Родныя хвойкі сягоння пльвучь.

„Людзі чужыя змагаюць мне грудзі
З новым парадкам, з адменным жыццём, —
Роднага-ж краю тутэйшыя людзі
Ў скуру чужацкую лезуць жыўцом.

„Я іх ня ваблю сваю ўжо красай:
Вецер інакшы ім дзьме ў галаве, —
Вісла адным усміхаецца ласа,
Тыя, заплюшчыўшысь, прuccа к Няве,

„Скора сьмн бацьку, а бацька сыночка
Не распазнаюць адзін аднаго;
Дзеці чужацкія корме ўжо дочка,
Маті працуе на злыдню свайго.

„Так грамадзяне свабоднага краю
Ёрмы узьдзелі, у рабства пайшлі,
Прадзедаў слава лазой зарастае,
Памяць мінуўшчыны дрэмле ў зямлі.

„Рынкам жывога тавару няслава —
Край ўвесь зрабіла, загнала на ўбой,
Дзе ўжо лет сотні Масква і Варшава
Торг гругановы вядуць між сабой.

„Га! ты ня слухаш, бачу, ўжо болей.
Ой, чалавеча, зьмярцьвелы у сьне!..
Доўга йшчэ будзеш глухім ты, саколе?
Камень і вольха перш поймуць мяне!..”

.....
Гэтакі ў часе глухой непагоды
Чуецца ў Нёмнавай гутарцы жаль.
Сьціхне, і плаўна зноў коцяцца воды
Вольнага Нёману ў цёмную даль.

Купалава ўзнаўленьне візіі мінуўшчыны, супярэчнае партыйнай гістарыяграфіі ў дачыненні да Беларусі, сталася прычынаю цензурнае забароны гэтага й іншых Купалавых твораў пра мінуўшчыну роднага краю. Паводля партыйнае гістарыяграфіі, Беларусь ніколі ў гісторыі ня жыла сваім незалежным дзяржаўным жьцьцём, а была ў першым сваім гістарычным пэрыядзе быццам падлеглай г. зв. старажытна-рускай дзяржаве — Кіеўскай Русі, а ў эпоху Вялікага Княства Літоўскага знаходзілася быццам у няволі літоўскіх фэадалаў. Абагульняючы ў вадну цэласць цвёрджанні партыйных гісторыкаў, можна коратка сфармуляваць асноўную тэзу партыйнай гістарыяграфіі ў дачыненні да Беларусі гэтак: Толькі ў выніку Кастрычніцкай рэвалюцыі й дзякуючы ленінскай (раней казалася — сталінскай) нацыянальнай палітыцы Камуністычнай партыі ды пры бескарысьлівай дапамозе „вялікага рускага народу” Беларусь уяршыню ў гісторыі атрымала сваю дзяржаўнасць.

Але ў навуковых працах аб’ектыўных беларускіх падсавецкіх гісторыкаў яшчэ колькі год таму, гэтых, як Леанід Аляксееў, Мікола Прашковіч, Вячаслаў Чамарыцкі, Мікола Аляксютовіч і іншыя, наўсуперак гэнай псэўданавуковай партыйнай гістарыяграфіі, было навукова даведзенае йснаваньне беларускай дзяржаўнасці й суверэннасці ў згаданых адлеглых эпохах. З названых гісторыкаў памерлы ў 1967 годзе здольны гісторык Мікола Аляксютовіч нават публічна ў друку цвёрдзіў, што гэта ані не прычынь тэзе партыйнай гістарыяграфіі, удакладніўшы, што ў афіцыйнай тэзе мова не наагул пра дзяржаўнасць Беларусі, быццам уяршыню атрыманую ў выніку Кастрычніцкай рэвалюцыі, а пра „сацыялістычную дзяржаўнасць”.¹

А вось колькі найбольш вымоўных строфак з Купалавага дарэвалюцыйнага верша „Брату-Беларусу”, што ўяршыню быў надрукаваны ў Купалавым зборніку 1922 году „Спадчына”:

Ляж, прытуліся да зямлі,
Паслухай шчыра, што гавора
Табе, сям’і, ўсёй радні,
Калі запаліць неба зоры.

Пачуеш дзіўную аповесьць
Мінуўшай славы і жыцця,

Аб чым згубіў ты ўжо даўно весыць,
Блукаючыся бяз пуцыця.

Пачуеш, як шмат лет таму
Тваё было тут панаваньне;
Паслушна голасу твайму,
Цябе ня крatala скараньне.

І запытаецца зямліца
Тваёй душы і тваіх дум:
Чаго ты блукаеш начніцай?
Чаму свой край аддаў на глум?

.....
Ідзі у лес, што стаў кругом
Тваіх нязмерных ніў на стражы,
Што толькі думаў аб адном...
Але паслухай, што лес кажа:

Я бараніў твой дух ад плесні,
Аб думы шчыра твае дбаў,
І паўтараю водклік песьняў,
Што прадзед зь ветрамi складаў.

А ты, змарнелы чалавек,
Нікчэмны пасынак былога,
Сваю пушчаеш песьню ў зьдзек,
Чужою славiш нават Бога!

Прывучан кланяцца, ўніжацца,
Паганіш скарб свой дарагі.
І знаеш толькі там сьмяяцца,
Дзе кроўю плакаў-бы другі.

Наапошку колькі строфак зь верша „Зь мінулых дзён”,
што ўпярышыню быў надрукаваны ў Купалавым зборніку
1913 году „Шляхам жыцця”:

Перашло, мінула,
Што калісь жыло,
Ў курганох заснула,
Зельлем зарасло.

Войска Усяслава
Ня ідзе ў паход
На той бой крываваы
За свой край, народ.

Ні сьвятых дуброваў,
Зьніч папоў з вадой;
Загасьціў лад новы,
Ды ня той, ня свой.

Баіць, гнучы шыі,
Паднявольны люд:
Мы ў сваім чужыя, —
Край забраны тут!

З прыведзеных вершаў добра відаць, што для партыйнай гістарыяграфіі вельмі-ж няпрыёмальныя, навет пракудныя Купалавы вершы, у якіх хоць нязначны намёк на вольнае й незалежнае існаваньне беларускага народу ў вадлеглых эпохах. Ня менш няпрыёмальныя гэнай гістарыяграфіі й Купалавы скаргі на пазьнейшае паднявольнае жыцьцё, калі, як кажа паэта, „Мы ў сваім чужыя, — Край забраны тут”. Цьвёрда трымаючыся гэтай гістарычнай канцэпцыі пра мінуўчыну Беларусі, Купала выявіў моцную нацыянальную бескампрамісовасьць і непахіснасьць. Наагул-жа Купалавы вершы пра мінуўчыну Беларусі займаюць у ягонай творчасьці вельмі важнае месца, безь якіх нельга як сьлед пазнаць і зразумець ідэйнага профілю паэты.

Тэмаю паэмы „На Куцьцю”, надрукаванай у Купалавым зборніку 1913 году „Шляхам жыцьця”, была легендарная мінуўчына Беларусі, асэнсаваная ў наскрозь рамантычным стылі. На развалінах старога замчышча ў ноч на Куцьцю паяўляецца дух беларускага князя, вуснамі якога гэтак інтэрпрэтуе Купала найдаўнейшую мінуўчыну беларускага народу:

Адзін, адзін раз толькі ў год
Зьбірацца можам з ласкі Рока,
Каб год іржавы карагод
Зганяць зь мінуўшчыны далёкай.

Нас не кранулі косы зьмен:
Царым мы ў дум жывых гэйнале,
Хоць на падмурах гэтых сьцен
Другія наш пасады занялі.

Багі другія верх бяруць,
Суды вядуць над нашым краем,
Сьвяцільні-ж нашы не замруць,
Што ў сэрцах вольных расьсьвятляем.

Даведаўшыся ад сваіх ганцоў, што беларускі народ, хоць і паняволены фізычна, духова не пакарыўся, дух князя выказвае гэткае прароцтва:

Ня ўмруць, ня ўмруць ужо яны,
Раз хочуць сонца, славы, песні;
Заб'юць ім зычныя званы
Прабудным звонам на прадвесні.

Сваёй забранай старане,
Скаванай мучаніцы-княжне
Ўзнясуць пасад на кургане
На панаваньне недасяжне.

На дзеле — кожны йшчэ слутой,
У думках — вольныя ўжо людзі;
Над сэрцам іх, над іх душой
Наш дух лунаці вечна будзе.

Паэтычная сымболіка прыведзеных радкоў, а тым самым і ўсяе паэмы зусім ясная: увасабленьне беларускай мінуўшчыны — дух князя выступае тут у ролі захавальніка беларускай нацыянальнай ідэі, якая не памрэ ў беларускім народзе, пакуль ён будзе знаходзіцца пад жыватворным гэтае ідэі ўзьдзеяньнем.

IV. ЗАБАРОНЕННЫЯ КУПАЛАВЫ ТВОРЫ САВЕЦКАГА ЧАСУ

У васабліва клапацлівай сытуацыі апыніліся выдаўцы й рэдактары трэйцяга паваеннага выдання „Збору твораў у сямі тамах” Янкі Купалы, калі хадзіла пра некаторыя вершы савецкага часу. Зь вершаў гэных у трэйцім выданні „Збору твораў” знаходзім ужо толькі 14 вершаў, якіх ня было ў другім і, зразумела, у першым выданні „Збору твораў”. З гэных 14-ёх, ажно цяпер рэгабілітаваных вершаў, вялікая бальшыня, бо аж 11 вершаў, была напісаная ў 1918-1922 гадох, у часе, калі Купала, падобна як Якуб Колас ды Зьмітрок Бядуля, цвёрда стаяў на пазыцыях беларускай нацыянальнай рэвалюцыі. У ліку зрэгабілітаваных цяпер вершаў аказаліся й вельмі важныя праграмныя вершы „Свайму Народу”, напісаны ў Смаленску бязмала за год пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі — 29 кастрычніка 1918 году. Гэта, разам з напісаным у Смаленску таго-ж самага 29 кастрычніка 1918 году вершам „На Сход!”, дазволеным цяпер у пакалечанай форме (пра што пазней), два храналягічна першыя Купалавы творы, у якіх ён, застаючыся глухім да ідэяў Кастрычніцкай рэвалюцыі, дакладней, адкідаючы гэныя ідэі, заклікаў беларускі народ падняцца на іншую, чыста нацыянальную рэвалюцыю. Верш „Свайму Народу” закончыў Купала гэткімі клічамі:

Паўстань, народ! Прачніся, Беларусе!
Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе!
Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў,
Як твой навала злыдняў скарб грабе!

Паўстань і глянь, як зьзяюць скрозь вагнішчы,
Як носяцца ўсясьветных зьмен віхры,
Як на старога быту папалішчы
Цвет зацвітае новае зары!

Паўстань, народ! Для будучыні шчасьце
Ты строй, каб пут ня строіў больш сусед;
Ня дайся ў гэты грозны час прапасьці, —
Прапашчых не пацешыць шчасьцем сьвет.

Сваю магутнасць пакажы ты сьвету, —
Свой край, сябе ў пашане мець прымусь.
Паўстань, народ! .. З крыві і сьлёз кліч гэты...
Цябе чакае Маці-Беларусь!

У вершы гэтым няма й намёку на клясавое змаганьне, якое было галоўным лёзунгам Кастрычніцкай рэвалюцыі. Паэта заклікае народ на змаганьне не з капіталістамі й памешчыкамі, пра якіх наагул няма найменшага напаміну ў вершы, а на змаганьне за вызваленьне нацыянальнае, за тое, „каб пут ня строіў больш сусед”.

Апрача гэтага, верш „Свайму Народу” ўслаўленьнем нацыянальнае мінуўшчыны, зырка супярэчнае з партыйнай гістарыяграфіяй, ані ня ўступае вершу „Над Нёманам”. Вось найбольш вымоўныя пра гэта радкі вершу „Свайму Народу”:

Ты жывь, ты панаваў у краю родным,
Сьцярог ад чужака й законы укладаў;
Звон вечавы сход склікаваў народны,
І сход аб шчасці Бацькаўшчыны дбаў.

Верш гэты спаткала такая-ж самая доля, што й верш „Сын і Маці” ў другім паваенным „Збору твораў” Янкі Купалы: абодвы вершы ўсё-ж праціснуліся праз густое сіта савецкае цензуры, наўсуперак супярэчных тэндэнцыяў партыйнае палітыкі ў гэтых гадох.

Зьяўленьне ў трэйцім выданьні „Збору твораў” Купалавага вершу „Свайму Народу” пры адначаснай забароне дэрэвалюцыйнага вершу „Над Нёманам” ды іншых пра мінуўшчыну Беларусі, куды слабейшых і больш нэўтральных сваім нацыянальным гучэньнем за абодвы першыя, ня пераконлівым было-б выясьняць тым, што чацьверты том „Збору твораў у сямі тамах”, дзе ён надрукаваны, выйшаў з друку, як выдаць з выдавецкае анатацыі, паўгода пазьней за том трэйці, у якім мог-бы зьявіцца верш „Над Нёманам”. На нашу думку, гэткая розная доля абодвух вершаў раскрывае яшчэ адну цікавую загадку савецкай нацыянальнай палітыкі самага апошняга часу.

Прыгадайма, што трэйцяе выданьне „Збору твораў”, якое выйшла ў 1972-1976 гадох, прыпадае ўжо на часы рэсталінізацыі, калі было ўжо моцна непажаданым свабодна выказванае ў гадох дэсталінізацыі асуджэньне г.зв. культу Сталіна, калі старанна прамоўчаваюцца ўсе зьгонныя злачынствы 30-х і пазьнейшых гадоў ды без найменшых засьцярогаў увывуключаюцца й нават перабольшваюцца сацыялістычныя дасягненьні й дэбрадзействы ўсяе сталінскае эпохі. Не зважаючы на гэта, трэйцяе выданьне „Збору твораў”, раўнуючы да выданьня другога, ідзе значна далей у кірунку

рэгабілітаваньня навет у гадох дэсталінізацыі Купалавых твораў, заміж, як трэба было-б чакаць, зьявы цалкам адваротнае. Гэтую непаслядоўнасьць і супярэчлівасьць савецкай цэнзурнай палітыкі ў дачыненні да твораў Янкі Купалы магчыма выясьніць тым, што раўналежна ізь сяньняшнім завайстрэньнем курсу нацыянальнае палітыкі партыі ў галіне беларускае культуры, мастацтва й асабліва літаратуры расьце сярод беларускай творчай інтэлігенцыі штораз большае незадаваленьне гэтай палітыкай ды ўзьнікаюць самыя розныя й часам нязвычайна арыгінальныя й вынаходлівыя формы супраціву гэтай палітыцы, з чым партыя змушаная ўсё-ж лічыцца. Гэткая спроба разгадкі гэтае загадкі ані ня вылучае й іншае гіпатэзы — дарэчы, праўдападобнай і пераконлівай таксама — што верш „Свайму Народу” трапіў у трэйцяе паважнае выданьне „Збору твораў” кантрабандным шляхам у выніку гэнага нацыянальнага супраціву.

Не зважаючы на тое, што ў трэйцім выданьні „Збору твораў” зьявілася чатырнаццаць Купалавых вершаў парэвалюцыйнага часу, якіх ня было яшчэ ў другім выданьні, а між імі й гэны праграмны верш „Свайму Народу”, усё-ж і цяпер поўнае й дакладнае зразуменьне Купалавых ідэйных пазыцыяў у першых парэвалюцыйных гадох ані немагчымае бяз твораў, што ў выданьне гэтае ня трапілі. Гэта шэсьць вершаў 1918-1922 гадоў „Крыўда”, „Паўстань з народу нашага”, „Наша гаспадарка”, „Жыды”, „Перад будучыняй” і „Пазвалі вас”, чатыры вершы з цыклю „На вайсковыя матывы”, напісаныя ў форме народных песняў у 1919-1920 гадох для патрэбаў творанага тады органамі БНР беларускага нацыянальнага войска, ды сатырычная камэдыя 1922 году „Тутэйшыя”.

Із забароненых вершаў гэтага часу ў якасьці прыкладу спачатку прыводзім санэт „Наша гаспадарка”, напісаны 7 лістапада 1918 году й апошні раз надрукаваны ў Купалавым зборніку 1922 году „Спадчына”:

Спрадвеку мы ў родным краю гаспадарым, —
Свае загоны сеем, пасьцім статак свой;
З надзеяй сустракаем выраі вясной,
З надзеяй ўвосень іх праводзім над папарам.

Спрадвеку ходзім пад панамі і пад царам
На недруга й на бліжняга свайго вайной,
Хоць нам за нашу кроў падзякаю адной —
Крыжы і хаты нашы скошаны пажарам!

Так гаспадарым мы і дома, і за домам,
Усё ждучы пацехі зь севу і жніва,
Ждучы дарма, як летам жджэ расы трава.

Чужы і свой хлеб станавіцца жорсткім комам
І душыць кліч: ці доўга будзе нам заломам
Варшава панская і царская Масква!?

Ужо адно тое, што апошняя строфка гэтага вершу ўжытая ня ў прошлым, а ў будучым часе, павінна нас прывесці да высновы, што словаў „царская Масква” нельга разумець літаральна, бо-ж верш напісаны ў лістападзе 1918 году, калі ўжо больш за год часу Масква ня была царскай. Пад прыметнікам „царская”, ужытым анахранічна з увагі на цензуру, трэба разумець ня царскую, а іншую — „пралетарскую”, „савецкую” або „чырвоную” Маскву. Не зважаючы на гэтую, што праўда, ня хітрую форму мастацкай крыптаграфіі, верш „Наша гаспадарка” не з’явіўся ў ніводным паваянным выданні „Збору твораў” Янкі Купалы.

З чаргі прыводзім гэтка Купалаў верш 1918 году „Крыўда”, які апошні раз быў надрукаваны ў Купалавым зборніку 1922 году „Спадчына”:

Цягалася Крыўда па сьвеце,
Ад хаты да хаты блудзіла:
Тым строіла вечныя сеці,
Тых гнала бяз часу ў магілы.

Ад хаты да хаты йшла з хвалай,
Ўзьвялічвала троны, кароны;
Нявольнікам путы кавала,
Пладзіла сусьветныя стогны.

Здавалася, ноч не прайдзе,
Іржа ня згрызе вечных путаў, —
Аж бліснуў пажар на усходзе,
І дрогнулі рабскія скруты.

І дрогнула Крыўды ўсяўлада,
Разьлёгся скрозь кліч пяруновы;
Апалі кароны, пасады,
Зь нявольнікаў спалі аковы.

І мілай пацехай зазьзяла
І доля і слава людзкая,
Дый толькі знаць слава і хвала...
Недаўгавечнай бывае.

Раскованы раб сябе выдаў —
Ня ўзьнісся ў высь дух чалавечы, —
Нявольнік пабратаўся з Крыўдай
І ў помач ёй даў свае плечы.

Антыбальшавіцкая вымова гэтага вершу вельмі выразная. „Раскованы раб” у прыведзеным вершы „Крыўда”, зь віны якога „ня ўзьнёсся ў высь дух чалавечы”, ды „нявольнік”, што „пабратаўся з Крыўдай і ў помач ёй даў свае плечы” — гэта адно й тое самае, што й „раскаваныя рабы”, якія „кываўляць” беларускі народ у вершы „На Сход!” — і тут і там тыя-ж самыя бальшавікі.

Прыводзім таксама поўнасьцяй напісаны 28 жніўня 1919 году вельмі важны Купалаў праграмны верш „Паўстань з народу нашага...”:

Паўстань з народу нашага, Прарок,
Праяваў бураломных варажбіт,
І мудрым словам ськінь з народу ўрок,
Якім быў век праз ворага спавіт.

Зьбяры ў вадну ўсю Беларусь сям’ю,
Вазьмі зь яе прысягу і зарок,
Што не прадасьць сябе, сваю зямлю...
Зьняць путы бацькаўшчыне ўстань, Прарок...

*

Паўстань з народу нашага, Пясняр,
Былых і будучых вякоў баян,
І ў бурны кліч, як буры ўдар,
Зь віхрамі загудзі пад звон кайдан!

Гудзі па Беларусі з краю ў край,
У сэрцах сьпячых распалі пажар,
Над курганамі пяруном зайграй.
Збудзіць нябожчыкаў паўстань, Пясняр.

*

Паўстань з народу нашага, Ваяк,
І волатам на вогненым кані
Народ аграблень — бы з торб жабрак —
За бацькаўшчыну павядзі ў вагні.

Да хвалы шлях айчыне пакажы.
Зьмяці з палёў яе чужых бадзяк,
На стражы стань гранічнае мяжы...
Свой край заваяваць паўстань, Ваяк!

*

Паўстань з народу нашага, Ўладар,
Адбудаваць свой збураны пасад,
Бо твой народ забыў, хто гаспадар
І хто яго абдзёр з каронных шат.

На ўладара жджэ Беларусь даўно.
І жджэ цябе ўладарства Божы дар,
Вялікае, магутнае яно...
Пад беларускі сыцяг прыдзі, ўладар.

Далей неабходна засярэдзіцца на забароненым Купалавым вершы 1919 году „Жыды”, які адслання яшчэ адзін важны аспект Купалавага сьветапагляду ў гэным часе. Верш гэты падпаў пад забарону ня толькі з прычыны забароненага ў Савецкім Саюзе, як зьневажальнага, быццам-бы, нацыянальнага назову „Жыды”. Дарэчы тут будзе зазначыць, што ў беларускай народнай, як і ў літаратурнай мове, падобна як у ўкраінскай і польскай, нацыянальны назоў „Жыды” зусім нармальны й анічуж не зьневажальны. Галоўная прычына забароны гэтага вершу мусіла быць ідэйна-палітычная — падчыркнутае Купалам падабенства долі й аднолькавых вызвольных імкненьняў абодвух народаў, беларускага й жыдоўскага. Прыгводзім верш „Жыды” поўнасьцяй:

Жыды! „Хрыстапрадаўцы і прыблуды”!
О, слава вам, ўсебеларускія Жыды!
Я веру вам, хоць чорнай гразьцю ўсюды
Плюе вам цар і раб, стары і малады.

Нявольнікі вы сёньня з намі разам
На беларускай змучанай зямлі,
Дзе чорны зьдзек пасьвечаны абразам
Гняце нас разам, як зьвяр’ё, ў крутой пятлі.

Вы ўскрэсьнеце, Жыды, усьлед за Беларусяй, —
Сыцяг ваш і нашая паходня будучь жыць,
Хоць наш магільнік кветкай апрануўся,
Хоць згубны мор над намі гібелей імжыць!

Калі ў Гішпаніі ўзбунтаваны людзі
З сваёй краіны выгналі вас напасьмех,
На беларускім полі вашы грудзі
Навек знайшлі дняваньне, страву і начлег.

Шлі дні. І вас у ланцугі скавалі
Бязбожны каралі і дэспаты-цары.
Адны вас Беларусы шанавалі,
Як блізкіх родных — да сьвятлейшае пары.

Масква й Варшава аплюлі вам імя
І ў дзікай чэрні ненавісьць збудзілі к вам,
А Беларусь пад крыльлямі сваімі
Вас грэла й вашым нянькаю была дзяцям.

Пасья, Жыды, вы зрэкліся народу,
Які вам шчыра даў багацьце і прыпын;
Пайшлі прыдбаць сабе вы чэсьць, выгоду
Да сільных тых, хто даў вам вісельню і чын!

Раськіданыя гібнуць па ўсім сьвеце
Вы Мэсьі чакаеце яшчэ, Жыды, —
Тэй Мэсьі ждучь Беларусі дзеці
І з вамі пойдучь, як вы з намі, ўсе тады.

Ваш ясны сьветач там, дзе Палестына,
Наш ясны сьветач — Маці-Беларусь адна;
Спадзе ланцуг ваш у сьляпым загіну.
Спадзе ланцуг наш і зазьяе ўсім вясна!

Цяпер за вамі слова ў буру гэту:
Пайсьці, ці не, з народам нашым да сьвятла?
Пара, Жыды, паны ўсёга сьвету,
Сплаціці доўг, які вам Беларусь дала!

Далей прыводзім поўнасьцяй вельмі важны верш Янкі
Купалы „Перад будучыняй”, які быў напісаны ў Менску 24
студзеня 1922 году:

Стаім мы перад будучыняй нашай
І ўсё варожым, сочым ейны ход...
Ці ўскрэсьнем мы, душою ўпаўшы, зьвяўшы,
Каб выйсьці ў сьвет, як нейкі здольны род...

Сягоння мы жывём і ўдзень мы блудзім
Пад маскай, асьляпляючаю нас,
І што сказаць самым сабе і людзям,
Ня ведаем, ня можам, хоць і час.

Заціснуты, задушаны, як мышы
Пад жорсткім вёнікам, з усіх бакоў,
Шукаем, як сьляпяя, ня згубіўшы
Таго свайго, што наша ад вякоў.

Пакрыўленья колісь нашы душы
Дагэтуль выпрастаць ня ў моцы йшчэ;
Снуёмся, ў думках зводных затануўшы,
А хтось, а штось і мучыць і пячэ.

Цябе чакаем, будучыні нейкай,
Што прыйдзеш, недзе ўсіх нас павядзеш,
І гнём марна пад чужой апекай,
Адбіўшыся ад родных вежаў, меж.

А хтось далёкі, ці, хтось можа блізкі
Засеў за наш бясёдны, сытны стол
І кідае, як з ласкі, нам агрызкі,
А мы к зямлі з падзякай гнёмся ўпол.

Нявольніцтва й жабрацтва так нас зьела
І так нам высмактала з сэрца сок,
Што нат у вочы глянуць, плюнуць сьмела
Ня сьмеем, стоптанья на пясок.

Там чутна: Беларусь! Там — Незалежнасьць!
А там — „Паўстань пракляццем”... Ну, а мы?
Мы ў страху... дум крутня... разьбежнасьць...
Бяз толку крыльлем лопаем, як цьмы.

О, так, як цьмы, як спуджаны вароны!..
І слухаем і нюхаем тут, там:
Які павеяў вецер на загоны —
Заходні, ўсходні, й ці ад нас, ці к нам?

Аграбленья з гонару й кашулі,
З свайго прыпыну выгнанья вон,
Мы дзякуем, што торбы апранулі
На нас ды з нашых нітак-валакон.

Зь кійком жабрачым так мы, паўналеткі,
Брыдзём, паўзём у сьвет — скрозь неўпадад,
І прысягаем, клічам Бога ў сьветкі,
Што мы — ня мы, што нехта вінават...

І так жывём, сябе саміх ня знаўшы,
Учора, сяньня лазім між канаў...
Няўжож-бы хто й над будучыняй нашай
Навек залом пракляты заламаў?

Няўжо нас не аб'ясніць розум ясны,
І не пакінем біцца з кута ў кут?
Няўжо кліч вечны будзе ў нас напрасны —
Кліч бураломны: вызваленне з пут!?

Пра верш „Перад будучыняй” ведамы дасьледнік на эмі-
грацыі беларускай літаратуры, у тым і творчасьці Янкі Ку-
палы, Р. Склют (Ант. Адамовіч) у сваім уводным артыкуле
да выданьня Купалавай п’есы „Тутэйшыя” пісаў наступнае:

Бадай ці патрабуюць якіх-небудзь камэнтараў гэтыя
радкі, поўныя нацыянальнага самабічаваньня, што мела
мэтай выклікаць водгук нацыянальна-рэвалюцыйнае сьве-

дамасьці й дзеі, ськіраваны супраць пагібельнае „чужое апекі”. Голас Купалы, як нацыянальнага трыбуна й пра-рока, даўно ўжо ня гучэў з такою сілаю, зь якой прагры-меў ён тут, у гэтым выкрыцьці й асуджэньні нацыянальнае й ідэйнае бяхрыбетнасьці, „нявольніцтва й жабрацтва”, у „клічы бураломным” да духовага распрыгоненьня й „вы-зваленьня з пут”. Ня дзіва, што бальшавікі пачулі сабе па-грозу ў гэтым творы, большую нат, чымся ў гнеўнай філі-ліцы Коласа супраць Рыскага падзелу Беларусі ў ягоным вершы „Беларускаму Люду” з тым-жа клічам да „вызва-леньня з пут”, што зьявіўся ў друку блізу ў тым самым часе (у зборніку „Водгульле”) але ня выклікаў ніякіх кан-фіскацыйных рэпрэсіяў. Купалаў голас зь нябывалай ба-дай яшчэ сілаю біў па струнах нацыянальнага сумленьня, і небясыпека магчымасьці абуджэньня адпаведнага рэза-нансу гэтых струнаў не магла не жахаць тых, хто аграбіў ‘з гонару й кашулі’ беларускі народ.¹

Прыведзеную інтэрпрэтацыю вершу „Перад будучыняй” трэба прызнаць найбольш правільнай і пераконлівай, якая калі-небудзь зьявілася ў друку.

З Купалавых вершаў „На вайсковыя матывы”, у якасьці прыкладу, прыводзім верш „А ў бары, бары”:

А ў бары, бары
Тры дарожанькі.
Гэй, гэі, гэі, тры дарожанькі!
Тудой шоў жаўнер
Наш прыгожанькі.
Гэй, гэі, гэі, наш прыгожанькі!

*

Стаў, глядзіць жаўнер,
Сумняваецца.
Гэй, гэі, гэі, сумняваецца!
Па якой пайсьці,
Надумляецца.
Гэй, гэі, гэі, надумляецца!

*

Па аднэй пайсьці —
Не пашэньціцца.
Гэй, гэі, гэі, не пашэньціцца!
Завядзе на ўсход,
Скуль ня вернецца.
Гэй, гэі, гэі, скуль ня вернецца!

*

Па другой пайсьці —
Абняволіцца.
Гэй, гэі, гэі, абняволіцца!
Бо ў заходні бок
Шлях той коціцца.
Гэй, гэі, гэі, шлях той коціцца!

*

Выбіраў жаўнер
Трэцьцю сыцежаньку.
Гэй, гэі, гэі, трэцьцю сыцежаньку!
Бо вяла яна
ў Родну межаньку.
Гэй, гэі, гэі, ў родну межаньку!

*

І запеў жаўнер
Той прыгожанькі.
Гэй, гэі, гэі, той прыгожанькі!
А ў бары, бары
Тры дарожанькі.
Гэй, гэі, гэі, тры дарожанькі!

Не пабачыла сьвету ў ніводным паваенным выданьні „Збору твораў” і засуджаная тым самым на поўнае забыцьцё высокамастацкая сатырычная камэдыя Янкі Купалы „Тутэйшыя”. Закончаная 31 жніўня 1922 году ды пастаўленая на сцэне Менскага тэатру ў 1926 годзе, ужо на другі дзень, адразу пасьля прэм’еры, была зьнятая з рэпэртуару беларускіх тэатраў. „Тутэйшыя” — апошні твор, друкаваны ў 1924 годзе ў „Полымі” ды ў 1927 годзе перадрукаваны ў 3-м томе „Збору твораў”, у якім удалося паэту заняць выразна й адкрыта адмоўную пазыцыю ў дачыненьні да бальшавізму й савецкае ўлады.

Дзея „Тутэйшых” разгортаецца ў пару частых зьменаў акупацыйных арміяў і ўладаў на Беларусі ў пэрыядзе 1918-20 гадоў. У творы ня толькі гаворыцца аб савецкай уладзе, як аб чужацкім акупацыйным рэжыме, але нават паказваецца бальшавіцкая акупацыя ў найбольш адмоўным і карыкатурным сьвятле між акупацыямі іншымі, польскай і нямецкай.

На фоне гэтых частых зьменаў акупацыяў і ў сувязі зь імі палітычных курсаў Купала вывеў на сцэну найбольш тыповыя грамадзкія й сацыяльныя пласты жыхарства Беларусі — „тутэйшых”. Гэтае жыхарства ў Купалавай п’есе

дзеліцца на тры розныя групы: прадстаўнікоў беларускай адраджэнскай інтэлігенцыі ў васобах настаўніка Янкі Здольніка й ягонай былой вучаніцы, а пазьней настаўніцы Аленкі; прадстаўнікоў сялянства ў васобах Аленчынага бацькі Лявона Гарошкі і Ганулі Зношчыхі; прадстаўнікоў тых-жа „тутэйшых”, але ўжо „з пароды рэнэгатаў і дэгэнэратаў”, як назваў іх Купала, да якіх належыць Мікіта Зносак, ягоны вучыцель „рэнэгалтва” Сыпчынi, Наста Пабягунская, Поп, Дама, Пан, Спраўнік, Усходні Вучоны й Заходні Вучоны.

Дзье першыя групы паказаныя Купалам у высака пазытыўным сьвятле, як людзі, што рэпрэзэнтуюць асноўную й здаровую масу народу й ягоную нацыянальна-інтэлігентную. Інтэлігенцыя гэтая, падобна як і сам Купала, ня прыняла Кастрычніцкай рэвалюцыі й накінутай ёю савецкай улады, а жыве надзеяй, што палітычная сытуацыя хутка зьменіцца й тады здзейсяняцца ейныя нацыянальна-адраджэнскія ідэалы.

Група трэцяя, што прадстаўляе сабой „рэнэгатаў і дэгэнэратаў” у літаральным значанні, паказаная Купалам у сьвятле адмоўным. Гэта людзі маральна хісткія, бяспрынцыповыя й ідэйна бяхрыбетныя, што лёгка прыстасоўваюцца да кожнай новай палітычнай сытуацыі. Зусім не ў бальшавіцкім духу ў Купалавай п’есе дадзеная войстрая сатыра на ўсходняга Вучонага й Заходняга Вучонага. Купала паказаў іх карыкатурнымі прадстаўнікамі гэткай-жа карыкатурнай у сваёй тэндэнцыйнасці й хвальсыфікатарстве тае расейскае й польскае псэўданавукі, што, даследуючы Беларусь, ніяк не магла заўважыць у ёй Беларусі.

Зь вершаў 1926 году не ўвайшлі ў трэцяе выданьне „Збору твораў” тры наступныя: „Ёсьць-жа яшчэ...”, „Каб...” і „Акоў паломаных жандар”, вершы, безь якіх таксама нельга пазнаць і зразумець ідэйнага профілю Янкі Купалы ў гэным часе.

1926 год, у якім былі напісаныя й надрукаваныя ў нумары шостым часопісу „Полымя”, разам зь іншымі, тры названыя вершы, быў годам найвышэйшага нацыянальнага ўздыму ў падсавецкай Беларусі. Нацыянальны НЭП і палітыка беларусізацыі, абвешчаная на XII Усебеларускай партыйнай канфэрэнцыі ў сакавіку 1923 году, дасягнулі ў гэным 1926 годзе свайго кульмінацыйнага пункту, выклікалі сярод беларускае інтэлігенцыі агульнае ажыўленьне й некаторыя рэальныя спадзяваньні на далейшае прагрэсаваньне нацыянальнага разьвіцця. Гэты нацыянальны ўздым праявіўся і ў беларускай літаратуры, перш-наперш і найбольш у творчасці Янкі Купалы.

У напісаных у гэным 1926 годзе вершах ня было літаральна ніводнага радка, у якім-бы паэта выхваляў савецкую рэчаіснасьць хоць-бы навет у ейнай нацыянал-камуністычнай

форме. Пасьяля некаторых ідэйных хістанняў і зьвіхаў, трэба думаць, няшчырых і чыста каньонктурных, Купала цяперака ўзноў вярнуўся, дарэчы, апошні ўжо раз, на чыста нацыянальныя пазыцыі. Ды ня толькі вярнуўся, але ўзноў прыняў на сябе ролю народнага трыбуна й змагаара за нацыянальныя правы беларускага народу. Найлепш сьветчыць пра гэта напісаны ў 1926 годзе й апошні раз надрукаваны ў падсавецкай Беларусі ў 1930 годзе згаданы верш „Ёсьць-жа яшчэ...”, які конча трэба прывесці тут поўнасьцяй:

Ёсьць-жа яшчэ ў мяне сіла
Крыўдзе ня дацца, змагацца,
Над сыпачых продкаў магілай
Вольна маланкай мігацца.

Ёсьць-жа яшчэ ў мяне сэрца,
Поўнае шчырых жаданьняў,
Якое перш разарвецца,
Чымся любіць перастане.

Ёсьць-жа ў мяне яшчэ песень,
Поўных надзеі, жыцця, —
Як-бы ня быў ім сьвет цесен,
Вырвуцца ў сьвет зь нябыцця.

Ёсьць-жа яшчэ ў мяне вера
Ў вольны мой родны народ,
Што — у патрэбе, — зь сякерай
Выйдзе за волю ў паход!

Ёсьць-жа яшчэ... Ну, а людзі?
Сябры-суседзі тут, там?
Вы — непадкупныя судзьдзі,
Што-ж яшчэ хочацца вам?!

Ня менш важны й асабліва характэрны — таксама вычиркнуты зь літаратурнае спадчыны Купалы верш 1926 году „Каб...” У вершы гэтым Купала вылівае сваё глыбокае абурэньне супраць усіх формаў панявольеньня роднага краю й народу. У простых словах і традыцыйных формах беларускага фальклёру паэта шле гнеўныя праклёны ўсім былым і цяперашнім прыгнятальнікам і дэнацыяналізатарам народу, усім тым,

Хто сушыў ў няволі
Люд наш працавіты,
Задаваў вужача
Раны непазбыты...

Хто крыўляў нам праўду,
Застаўляў ў прыгоне
Бежанцамі гінучь
На бацькоўскіх гонях...

Хто круціў нам сьцежкі
Да жыцця і славы,
Засьцілаўшы вочы
Туманом крывавым...

Хто для нашых дзетак
Хоча асьляпленьня, —
Бэсьціць чужаніцай,
Думак прасьвятленьне...

Хто над Беларусяй
Хоча распасьцёрці
Свой бізун чужацкі
І народ усьмерціць.

На гэтым верш і канчаецца ў 6-м томе „Збору твораў” Янкі Купалы 1932 году выданьня. Значыцца й тут маем той самы выпадак, што ў вершы 1925 году „Шляхам гадоў”, зь якога ў першым паваянным выданьні „Збору твораў” быў выкінуты з цэнзурных мяркаваньняў, цэлы радок: „Той за маскоўскім, іншы за варшаўскім раем”, пра што ўжо намі згадвалася. Падобна гэтаму, і ў вершы „Каб...” апушчаныя цэлыя дзьве строфкі, якімі ў пачаткавым тэксьце вершу, надрукаваным у 6-м нумары „Полымя” ў 1926 годзе, верш гэты канчаўся:

Каб таго парвала
З сэрцам на тры часьці
І зьвяр’ё збылося
Мяса параскрасьці, —

Хто быў вінаваты
Нашаму падзелу,
На кускі парваўшы
Маці роднай цела.

Як ведама, да гэтага „падзелу... Маці роднай цела” прычынліся ў роўнай меры Палякі й бальшавікі, падпісаўшы крыўдны для беларускага народу 18 сакавіка 1921 году Рыскі мір.

Пры гэтай нагодзе карысна прыгадаць, што й Якуб Колас таксама ды яшчэ вайстрэй, чымся Купала, і раней за яго, зарэагаваў на Рыскі мір у ведамым сваім вершы, сьняння таксама забароненым, „Беларускаму люду”. Прыводзім чатыры апошнія строфкі з гэтага Коласавага вершу:

Хіба забудзем мы тыя межы,
Што правадзілі бяз нас?
Раны глыбокі: ох, яшчэ сьвежы!
Помсты агонь не пагас.

Нас падзялілі — Хто? Чужаніцы,
Цёмных дарог махляры.
К чорту іх межы! К д'яблу граніцы!
Нашы тут гоні, бары!

Будзем мы самі гаспадарамі,
Будзем свой скарб ратаваць.
Годзе тэй крыўды! У ногу з братамі
Пойдзем свой край вызваляць.

Сьціжні ты, змоўкні, песня пакуты,
Заварушыся наш край!
Люд вызваляйся! Рві свае пугы!
Новую песню сыпвай!

У гэтым вершы Якуб Колас, падобна як Янка Купала ў сваім вершы „Каб...”, ня робіць ужо ніякай розьніцы паміж Палякамі й бальшавікамі ў спрычыненай імі беларускаму народу крыўдзе. І адныя, і другія — тыя-ж самыя „чужаніцы” й такія-ж „цёмных дарог махляры”. Мала таго, Колас тут не абмяжоўваецца адным толькі выказваньнем пратэсту, але й заклікае народ „рваць свае пугы” й „свой край вызваляць”, заклікае нядвузначна да збройнага паўстаньня супраць абодвых акупантаў у вабедзьвюх частках імі падзеленага краю.

У вершы „Акоў паломаных жандар”, напісаным 5 чэрвеня 1926 году і ў тым-жа годзе надрукаваным у газэце „Савецкая Беларусь”, Купала ўдарае ў войстры тон супраць праяваў старога вялікадзяржаўніцтва ў новых чырвоных гаспадароў імперыі, а за іхнюю варожасьць да беларускай мовы ён кідае ім у вочы моцныя словы абурэньня. Ня будзем тут засярэджвацца над канкрэтным выпадкам, які змусіў пясняра напісаць гэты гнеўны верш. Для нас важны сам факт зьяўленьня гэтага вершу, якога нельга не зьмясьціць тут поўнасьцяй, як важнага гістарычнага дакумэнту:

Акоў паломаных жандар,
Сьліўнем зарыўшыся ў нары,
Сядзіць расейскі чынадрал,
„Слуга оцечаству, цару”.

Ён сьніць былую моц і шыр:
Цары, царыцы, цэрквы, трон,
Пагромы, катаргі, Сібір...
О, Русь, Прымі раба паклон!

Табе такой служыць па гроб
Ня кіну я, і „расьцярзаць”
Ня дам дзяржаўнасьці „оплот”,
Цябе, „единую”, о, маць!

Здарма-ж двуглавы твой арол
Празь векі ў кіпцюрох трымаў
Мільёны ўбогіх хат і сёл,
Рабоў мільёны? . . . Нездарма!

У твой ланцуг былі, о, Русь,
Уплецены з усіх бакоў
Ўкрайна, Польшча, Беларусь
І сотня іншых „языкоў”.

Цяпер, што бачу я кругом?
Пасад маўклівы збуран скрозь . . .
Рэспублікі!? Ды зь „языком”
Зь іх лезе кожная ўсур’ёз.

А ты, о рускі мой „язык”!
Мой „общарускі”, што з табой?
Табе служмян быў мал, вялік,
Быў славен ты сваёй кляцьбой.

Табой сам самадзержац цар
Пісаў ланцужны свой закон,
Што маці-Русь есі жандар
Усёй Эўропы! . .

І свой сон

Сьніць далей гэты царадвор,
Калі надыхдзе яму дзень,
Ізноў пад лёзгат царскіх шпор
Свой распасьцярці чорны цень.

Ён, гэты ськінуты сатрап,
Ня знае, што ў свабодзе жыць;
Яму дай вісельню, дый каб
На ёй „языкі” ўсе ўшчаміць.

Не па нутру, як сьмерць, яму,
Што беларускае дзіцё
Бяжыць у сыюжную зіму
У школку пазнаваць жыцьцё.

Служаўся, што хлапчук ў лапцёх,
Напоўадзеты вёскі сын,
У роднай мове ўчыцца змог? . .
О, стыдна, рускі „гражданин”!

Язык твой царскі ён табе
Ня выража, спакойны будзь!
Цябе тваім-жа у кляцбе
Ён не забудзе памянуць.

Былых ня выклічаш вякоў
І ты, Масквы кароннай гразь,
Парваных ня скуеш акоў,
Зь якой брахнёю ня вылазь!

Дык нічога дзіўнага, што верш „Акоў паломаных жан-дар” сяньня вычыркнуты зь літаратурнай спадчыны Янкі Купалы, бо сяньня ня толькі ніякі не праступак варожасьць да беларускай мовы, а якраз вялікая заслуга перад „роднай” партыяй і „самай прагрэсыўнай мовай вялікага рускага народу”, якой накіравана тэй-жа партыяй заняць месца беларускай мовы ў „суверэннай” і „незалежнай” беларускай рэспубліцы.

Падобна як цэнзурная „чыстка” найважнейшых твораў Купалы ў першым паваянным выданьні ягонага „Збору твораў” мела той практычны вынік, што найвялікшы беларускі паэта быў паказаны ня больш, як паэта сярэднія якасьці, гэтак і цэнзурная „чыстка” ў трэцім выданьні „Збору твораў” непамерна зьнізіла ідэйную й мастацкую веліч нацыянальнага паэты. Але-ж ягоныя творы, забароненыя й сяньня, найлепш паказваюць, на колькі Купала быў прыняцым і непахісным у накіраванай яму гісторыяй пачэснай ролі духовага правадыра беларускага народу й на колькі годныя жалю й вартыя пагарды ўсе тыя, што гэтую Купалаву ролю бессаромна наважыліся засланіць перад родным яму народам. Гэта таксама паказвае, што ўсе вымушаныя ад Купалы хваласьпевы партыі й савецкай сыстэме былі няшчырай і кан’юктурнай данінай няўмольным патрэбам часу й абставінам ды, як гэткія, яны, хваласьпевы гэныя, ані не абніжаюць нацыянальнай і людзкой годнасьці паэты.

Але Янка Купала на працягу ўсяго савецкага пэрыяду ў сваёй любасьці й вернасьці беларускаму народу быў непахісны. Залатыя словы ягонага вершу „Песьня вольнага чалавека” із зборніка „Жалейка”:

Ці-ж людзі сонца згасіць могуць,
Згасіць, як сьвечку, яснасьць дня?
І волі дэспаты ня змогуць,
Бо воля сонейку раўня.
Душой я вольны чалавек
І гэткім буду цэлы век —

словы гэтыя з поўным правам можна заадрысаваць Купалу ў цэлым падсавецкім пэрыядзе ягонай творчай дзейнасьці.

Так, Янка Купала заўсёды душою быў вольным чалавекам, гэтакім быў ён цэлы свой век!

**
*

Цяпер вядуцца рыхтаваньні да выданьня чацьвертага „Збору твораў” Янкі Купалы на 100-я ўгодкі ад ягонага нараджэньня, пра што яшчэ ў жніўні 1978 году паведаміла агенцтва БЕЛТА. Ведамы літаратуравед Вячаслаў Рагойша ў сваёй рэцэнзії на трэйцяе выданьне „Збору твораў”, зьмешчанай у газэце „Літаратура і Мастацтва”, паведамляў і прапанаваў:

У пастанове СНК БССР і ЦК КП(б)Б ад 4 жніўня 1945 году, у якой вызначаны мерапрыёмствы па ўвекавечаньню памяці Купалы, была пастаўлена задача выпусціць у сьвет акадэмічны Збор твораў песьняра. Сёньняшні сямітомнік — важны падступ да поўнага Збору твораў Янкі Купалы, куды, у вадрузьненне ад сямітомніка, павінна ўвайсьці літаральна ўсё (падчыркнута Вячаславам Рагойшам — Ст.Ст.), што было калі-небудзь напісана песьняром вершамі й прозай. Пачаткам выданьня такога сапраўды акадэмічнага Збору твораў найлепей можна было-б адзначыць сотую гадавіну з дня нараджэньня клясыка беларускай літаратуры.²

Няма сумлеву, што, выказваючы гэтыя свае, наскрозь справядлівыя й мэтазгодныя прапановы, Вячаслаў Рагойша браў жаданае за магчымае. Аднак гэтае магчымае магло-б стацца рэальным адно ў выпадку радыкальнае зьмены палітычнага курсу ў Савецкім Саюзе ў кірунку далёка пасунутае лібэралізацыі й дэмакратызацыі. Нажаль, з прычыны далейшага скоўваньня свабоды думкі й творчасьці, зьмены гэткае, прынамся да 1982 году, калі будуць ушаноўвацца 100-я Купалавы ўгодкі, чакаць не даводзіцца. Тым ня менш, прапанова Вячаслава Рагойшы заўсёды актуальная й вельмі на часе якраз сьняня. Прапанова гэтая поўнасьцяй адлюстроўвае настроі й жаданьні беларускае нацыянальнае інтэлігенцыі ў падсавецкай Беларусі.

Гэта, аднак, ня вылучае магчымасьці, што ў чацьвертым выданьні „Збору твораў” Янкі Купалы могуць быць зусім нечаканыя й неспадзяваныя выпадкі, як гэта ўжо сталася з улучэньнем у трэйцяе выданьне „Збору твораў” вершу „Свайму Народу” або ў другое выданьне „Збору твораў” вершу „Сын і Маці”. Ані ня выключана, што ў чацьвертым выданьні „Збору твораў” зьявіцца ўжо літаральна ўсе дарэвалюцыйныя Купалавы творы, забароненыя дасюль, між імі навет і гэны найбольш пракудны для палітычнай палітыкі

верш „Над Нёманам”. Калі-б яно гэтак сталася, дык ня трэба думаць, што гэтым партыя дабравольна пайшла напярэймы беларускім нацыянальным патрэбам. Зусім не, гэта сьветчыла-б, што нацыянальныя імкненьні беларускай творчай інтэлігенцыі нагэтулькі моцныя, што зь імі партыя мусіла лічыцца. Сьветчыла-б гэта адно аб тым, што вакол Купалавай літаратурнай спадчыны вядзецца ціхае, але наважанае змаганьне між патрыятычна настроенымі літаратарамі й партыяй ды што ў некаторых выпадках партыя, хоць і не ахвотна, змушаная йсьці на некаторыя уступкі.

V. У СУПЯРЭЧЛІВЫХ АЦЭНАХ ЛІТАРАТУРНАЕ КРЫТЫКІ

У гэтым разьдзеле кнігі ход пра тое, як падсавецкая літаратурная крытыка па Другой сусьветнай вайне асьвятляла літаратурную творчасць Янкі Купалы з гледзішча на пазасобныя зьявы й этапы ейнае цэнзурнае забароны. У Савецкім Саюзе аб'ектыўная літаратурная крытыка ня існуе, падобна як і ня існуе свабода творчасці наагул. Навет тыя літаратурныя крытыкі й літаратураведы, якія намагаюцца некаторыя зьявы Купалавае творчасці насвятляць аб'ектыўна — згодна із сваім сумленьнем і перакананьнем, змушаныя за гэтую сваю аб'ектыўнасьць дорага заплаціць большымі або меншымі, дарэчы, вымушанымі адступленьнямі ад гэтае аб'ектыўнасьці ў іншых пытаньнях творчасці паэты. Інакш кажучы, змушаныя й яны таксама займацца хвальшаваньнем, каб гэтакім кантрабандным спосабам прапхнуць у друк і некаторыя свае запраўдныя пагляды, якіх бяз гэткага хвальшаваньня цэнзура не прапусьціла-б.

Вось чаму вельмі важна, прынамся ў вагульных рысах, прасачыць у якасьці агульнага фону галасы літаратурнае крытыкі пра Янку Купалу й ягоную творчасць, пачынаючы ад самага іхнага зараджэньня й да пэрыяду пасля мінулае вайны, калі ўжо шалела цэнзурная „чыстка” Купалавай творчасці ў вапошніх гадох сталіншчыны ды ў гадох дэсталялізацыі й рэсталізацыі. Пра гады сталінскага пагромнага курсу 30-ых гадоў гаварыць не даводзіцца наагул, бо гэта былі часы, калі пра якія-небудзь спробы абароны беларускай літаратуры перад гэным пагромным курсам нельга было й лятуцець.

Пачнём ад ацэны ўладзімерам Самойлам першага Купалавага зборніка 1908 году „Жалейка”. Праўда, храналёгічна першым крытыкам-рэцэнзэнтам Купалавай „Жалейкі” ў гэце „Минское эхо” за 8 ліпеня 1908 году быў беларускі пісьменьнік Ядвігін ІІ. Але, як пацьвердзіў Сыцяпан Алесандравіч, гэта была рэцэнзія лішняя стрыманая й супярэчлівая.¹ Зусім іншая, вельмі пахвальная й узвышана энтузіястычная, была крытыка-рэцэнзія ўладзімера Самойлы пад вымоўным загалоўкам „Великий праздник”, што была надрукаваная ў № 113 газэты „Минский курьер” ў 1908 годзе. Уладзімер Самойла, які, дарэчы, як сьцьвярджае Беларуская Савецкая

Энцыкляпедыя ў сваім томе 9-ым, прычыніўся да надрукавання першага Купалавага вершу „Мужык” у менскай расейскай газэце „Северо-Западный край” за 15 травеня 1905 году, пісаў (падаём у беларускім перакладзе Сьцяпана Алесандравіча — Ст.Ст.):

На вуліцы маладой Беларусі — вялікае сьвята! Сонца жывой сапраўднай паэзіі заглянула ў акенца цёмнай беднай, але вялікай хаты беларускага народу! Гукі роднай „жалейкі”, прасякнутыя сапраўднай шчырасьцю, жывой любоўю й жалем да роднага беларускага сьвету, вырваліся з народнага сэрца, з вуснаў нацыянальнага паэты... Мы прысутнічаем пры гістарычным здарэньні, вельмі важным для краю. Беларуская песня з галіны этнаграфіі пераходзіць у галіну літаратуры. І „Жалейка” Янкі Купалы — адзін зь бяспрэчных доказаў гэтага.²

Ня менш характэрная й канцоўка артыкулу:

Няхай ён (Я. Купала — С.А.) стане для Беларусаў тым, кім быў Шаўчэнка для Украіны. Прыйдучь лепшымі часамі, і за яго подзьвіг родны народ адплаціць яму сваёй лепшай удзячнасьцю — бесьсьмяротнасьцю.³

Выказаныя Ўладзімерам Самойлам прароцтвы збыліся поўнасьцю. Ужо адно гэта мае глыбокую гістарычную вымову, што ставіць Ўладзімера Самойлу ў рады запраўдных піянераў беларускай літаратурнай крытыкі.

Сучасны беларускі падсавецкі літаратурны крытык Міхась Ярош, паклікаўшыся на згаданую рэцэнзую Ўладзімера Самойлы, піша:

Вельмі высокая ацэнка першага Купалаўскага зборніка зусім заканамерная. Гэта была адна зь першых кніжак паэзіі на новым этапе разьвіцця беларускай літаратуры, дзе надзвычай моцна б'ецца сацыяльнае нацыянальнае самапачуццё народу, дзе творчая энэргія працоўнага Беларуса вылілася з такой сілай, што ўскалыхнула ўсю дэмакратычную грамадзкасьць.⁴

Трохі далей Міхась Ярош там-жа піша:

Прызнаньне важнага гістарычнага значэньня „Жалейкі” для беларускай літаратуры, для самасьведамасьці народу складае й пафас рэцэнзійі ў „Нашай Ніве” за подпісам Уладак з Казіміроўкі (адзін з псеўдонімаў У. Самойлы). Толькі тут, у гэтай рэцэнзійі, больш моцны акцэнт робіцца на ідэйнай мэтанакіраванасьці зборніка, на вызначэньні той

ролі, якую ён павінен адыграць у сьцьвярджаньні духоўных магчымасьцей народу, у разьвіцьці яшчэ не абуджаных творчых сіл працоўных мас. „Песьні Купалы, — пісалася ў рэцэнззіі — гэта люстра, у каторым сьвеціцца душа Беларуса, яго жыцьцё, яго родны край; гэта праўдзівы непадроблены голас, што выходзіць з самай глыбі народнай душы — гэта „крык — што жыве Беларусь!“”. І хто раней ня верыў, каб беларускі народ мог прагнуцца й пайсьці сваёй уласнай дарогай, той цяпер мусіць прызнаць, што Беларусы яшчэ ня ўмёрлі, яшчэ маюць сілу жыць і разьвівацца, што ўжо самі яны „нясуць сваю крыўду на сьвет цэлы“, захацелі „людзьмі звацца“.⁵

Гэткім парадкам, Ўладзімер Самойла ў сваёй рэцэнззіі Купалавай „Жалейкі“, якая, як першы ягоны паэтычны зборнік, зьмяшчала творы, яшчэ далёкія ад мастацкай дасканаласьці й завершанасьці, вычуў у васобе Янкі Купалы непераўзыйдзенага гэнія. Не дарма-ж ніводзін твор беларускай літаратуры канца XIX ст., як і ніводзін пазьнейшы за „Жалейку“, не зважаючы на дасягнутыя ў ім мастацкія ўзвышшы, як, прыкладам, зборнік 1913 году „Шляхам Жыцьця“, ня быў успрыняты крытыкай гэтак энтузіястычна, як Купалава „Жалейка“. Самойлава рэцэнзія надала галоўны агульны тон у вадажах Купалавых твораў пазьнейшага часу. У гэтым ейная гістарычная роля.

Усе бяз вынятку, пасья Ўладзімера Самойлы, галасы крытыкі пра Купалаву творчасць гучаць поўнасьцяй сугучна з тонам, які быў зададзены Самойлам. Гэтак, першы беларускі прафэсійны крытык Максім Багдановіч, хоць і адзначаў некаторыя тэхнічныя хібы ў раньніх Купалавых творах, усё-ж у 1911 годзе пісаў:

Як і ў 1909 гаду, найбольш увагі зьвяртае на сябе Я. Купала; зьвяртае ня толькі вялічынёй сваёй здольнасьці, але й гібкасьцю яе, здатнасьцю да ўсестаронняга разьвіцьця. Гэта бадай адзіны наш пісьменьнік, каторы ідзе ўперад, вядзе нейкую ўнутраную працу і, зрабіўшы ці мала, ня супыняецца аж да гэтага часу.⁶

Дзеля прыраўнаньня ня лішнім будзе прывесці тут ацэну „Жалейкі“ аж у 1925 годзе, дадзеную Зьмітрам Жылуновічам — Цішкам Гартным:

Выдавецтва „Загляне сонца і ў наша ваконца“ выдала яе („Жалейку“ — Ст.Ст.) ў 1908 г., і беларуская літаратура зразу абагацілася вялікім дарам. Імя паэты было ўжо вядома беларускаму чытачу. На „Жалейку“ накінуліся, сталі чытаць з захапленьнем. Вершы яе востра ўрэзаліся ў душу,

будзілі надзеі, клікалі наперад, разьбіваючы цемру насеўшай рэакцыі. Кожнае слова зразумелае, выпуклае, ачулае біла молатам па струнах душы, застаўляла іх гучэць бадзёрым тонам. Янка Купала пападаў у балючае месца й выжлікаў зацікаўленьне да сябе. Калі зварочвалася думка да беларускае літаратуры, то зразу спынялася на Купале. Яго здольнасьць, як паэты многа абяцаючага, кожнаму кінулася ў вочы, і за яго словам пачалі сачыць. „Наша Ніва” не прадстаўлялася бязь вершу Янкі Купалы, які зразу вырас у карыфэя, у непараўнаўчую вялічыню.⁷

Ды й па заканчэньні нашаніўскае пары творчасьці Янкі Купалы знаходзіцца ў цэнтры ўвагі літаратурнае крытыкі. Пра гэта найбольш вымоўна пасьветчыла кніжачка Антона Навіны „Нашы песняры”, выдадзеная ў 1918 годзе, ды асабліва выдадзеная ў 1920 годзе „Гісторыя беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага⁸.

У 1928 годзе Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва выдала калектыўны зборнік артыкулаў „Янка Купала ў літаратурнай крытыцы”. Іхныя аўтары З. Жылуновіч, М. Байкоў, Ул. Дзяржынскі, М. Пятуховіч, Ів. Замоцін, А. Вазьнясенскі, Ю. Дрэўзін і Л. Цвяткоў, кажны ў выбранай ім тэме Купалавае творчасьці, ставіць Янку Купалу ў цэнтры беларускага літаратурнага працэсу.

**

Заслугоўвае на асаблівую ўвагу пытаньне ацэны Купалавай творчасьці пагромнай вульгарна-сацыялягічнай крытыкай ачольванай яўным ворагам беларускай літаратуры псеўда-крытыкам Лукашом Бэндэ, які ў гісторыі беларускай літаратуры пакінуў вельмі кепскую славу. Крытык Юльян Пшыркоў у 1968 годзе пісаў:

У пастанове ад 16 мая 1934 г. СНК СССР і ЦК ВКП(б) рашуча асудзілі вульгарны сацыялягізм у гістарычнай навуцы й літаратуразнаўстве, але, на жаль, ён аказаўся жывучым, і барацьба зь ім зацягнулася на многа год.⁹

Выглядае, што ня вульгарны сацыялягізм — гэнае ўзатраўды кашмарнае зло — быў падпарадкаваны ўраду й партыі, але, наадварот, урад і партыя былі на службе вульгарнага сацыялягізму й быццам таму гэты апошні „аказаўся жывучым, і барацьба зь ім зацягнулася на многа год”. Было гэта ня чымсьці іншым, як бессаромным выкарыстоўваньнем партыяй вульгарнага сацыялягізму ў ейным змаганьні зь беларускай ды іншымі падсавецкімі літаратурамі.

Каб пабачыць, як канкрэтна праяўлялася гэтае змагань-

не зь Янкам Купалам, даволі прачытаць два артыкулы Лукаша Бэндэ: „Творчы шлях Янкі Купалы” ў часапісе „Полымя рэвалюцыі”, № 9 і № 10 за 1935 год, ды „Шлях паэта” ў часапісе „Маладняк”, № 6-7 за 1930 і № 5 за 1931 год. А як практычна выглядала асуджэнне Янкі Купалы Лукашом Бэндэ, можна праілюстраваць цытатай зь ягонага артыкулу „Творчы шлях Янкі Купалы”:

Неразуменне пралетарскай дыктатуры, правільней — нацыяналістычна-інтэлігенцкае разуменне яе чырвонай ніткай праходзіць амаль праз большасць твораў Янкі Купалы 1921-1928 г.

Выступаючы ў радзе сваіх вершаў супраць расійскага вялікадзяржаўнага шавінізму, паэта ў той-жа час ня хоча адрозьніваць расійскага чарнасоценца-вялікадзяржаўніка ад расійскага пралетарыя, ад працоўнага. Разам зь вялікадзяржаўнікам ён ганьбіць і праклінае ўсё рускае, кідае цені й на савецкую ўладу за тое, што яна заключыла Рыжскі мір зь белапалякамі.¹⁰

Дык ясна, гэта ніякая літаратурная крытыка, няхай сабе й адмоўная, а самыя вульгарныя паліцыйныя ўдаваньні й даносы, робленыя налярэдадні крывавае яжоўшчыны, што таксама мае сваю вымову. Асабліва моцна трэба падчыркнуць, што ўсе гэтыя пагромы Янка Купала можна вытрымаў, застаючыся на сваіх нацыянальных пазыцыях непакісным.

**

У паваенным пэрыядзе ўва ўсёй сваёй вайстрыні й супярэчнасьці вынырнула пытаньне ролі Максіма Гьоркага ў творчасьці Янкі Купалы, якое заставалася ў беспасярэдняй сувязі з цензурнай „чысткай” Купалавых твораў у першым паваенным выданьні ягонага „Збору твораў у шасьці тамах”. Бадай-што першым паставіў гэтае пытаньне расейскі аўтар Аўген Мазалькоў у сваёй манаграфіі „Янка Купала”, пра якую згадваны Юльян Пшыркоў выразіўся гэтак: „У 1949 г. у Маскве выйшла кніга. А. Мазалькова пра Янку Купалу. Напісана жыва й цікава, з веданьнем справы й любоўю да творчасьці паэты, яна была станоўча сустрэта ўсесаюзным чытачом і ўдастоена Дзяржаўнай прэміі”,¹¹ дакладней — Сталінскай прэміі. Як ні дзіўна, але якраз на долю расейскага, а ня беларускага аўтара выпала выступіць зь першай наагул манаграфіяй пра творчасць Янкі Купалы, хоць манаграфія гэтая ня пмат мае супольнага з навукай, будучы ў васьноўным працай публіцыстычнага характару з русафільскай тэндэнцыяй, за што, хіба, і была аўтару прысуджаная Сталінская прэмія. Асабліва менскае выданьне гэтае кнігі

1952 году нахабна робіць Купалу сатэлітам Максіма Горкага, а беларускую літаратуру сатэлітам літаратуры расейскай. Мазалькоў піша:

Расейская савецкая літаратура, перадавая, вядучая літаратура Савецкага Саюзу — на чале зь геніяльным савецкім пісьменьнікам Максімам Горкім, найлепшым, найталенавіцейшым паэтам савецкай эпохі Ўладзімерам Маякоўскім, на чале з А. Талстым, М. Шолахавам, А. Фадзеевам, А. Фурманавам, М. Ісакоўскім — аказала й аказвае выключна плённы ўплыў на літаратуру Савецкай Беларусі, як і на ўсю шматнацыянальную савецкую літаратуру.¹²

А ў іншым месцы сваёй кнігі Мазалькоў цвёрдзіць:

Калі беларуская літаратура змагла дасягнуць запраўднай народнасці, стацца выразальніцай перадавых, найбольш дабрародных ідэяў свайго часу, дык у гэтым яна ў значнай ступені забавязаная глыбокаму й ажыўляючаму духова ўплыву твораў Максіма Горкага.¹³

У сваім псэўданавуковым сэрвілізьме, не засталіся ззаду й некаторыя беларускія крытыкі. Гэтак, Алесь Кучар піша:

Жыватворны ўплыў творчасці М. Горкага на Янку Купалу садзейнічаў правільнаму разуменьню Купалам задачы яднаньня ў барацьбе беларускага народу зь вялікарускім народам.¹⁴ ... Шмат якія з гэтых лёзунгаў у вабарону чалавека гучаць зусім пагоркаўскаму. І тут Янка Купала застаецца верным свайму вялікаму саратніку й настаўніку.¹⁵ ... Я. Купала й Я. Колас і іх паэзія набывалі значэнне агульнарасійскае, як верных паслядоўнікаў А. М. Горкага ў вабароне рэалізму, які яны супрацьстаўлялі ўпаднічка-дэкадэнцкім плыням у літаратуры.¹⁶

Сьледам за Кучарам чуюць ня тое самае паўтарыў В. Івашын:

Паказ асабістага лёсу зь гістарычнымі падзеямі, глыбокае псыхалягічнае раскрыццё персанажаў, паэтызацыя ў характары чалавека дзейнага, гераічнага пачынаньня, насычанасць драмы нутраным дзеяннем — усё гэта сьветчыць аб плённа-творчай навуцы Купалы ў Горкага.¹⁷

Завяршэннем усіх гэтых „рэвэляцыяў” наступныя словы зь першага тому двухтамовай „Истории Белорусской ССР”:

Найбуйнейшую ролю ў разьвіцці навейшай беларускай літаратуры і ў творчасці Янкі Купалы й Якуба Коласа адыграў вялікі расейскі пралетарскі пісьменьнік М. Горкі.

Творы М. Горкага абуджалі творчую думку й знаходзілі глыбокі водгук у творчасці абодвух беларускіх паэтаў. М. Горкі памог беларускай літаратуры стацца поўнасьцяй народнай, выражальніцай перадавых ідэяў свайго часу. Імя М. Горкага было літаратурным сыдгам для Якуба Каласа й Янкі Купалы.¹⁸

Усе гэтыя цвёрджаньні савецкіх крыніцаў зусім галаслоўныя. А ўсе тыя супольныя або блізкія ідэі, якія знаходзяць савецкія крытыкі і ў Горкага, і ў Купалы, нагэтулькі агульныя й для літаратуры дарэвалюцыйнага пэрыяду тыповыя, зусім натуральна, маглі паявіцца зусім незалежна ад якіх-небудзь літаратурных уплываў. Характэрна тое, што вышэй прыведзеныя цытаты аб уплывах М. Горкага на Купалу ня толькі адназгодна паўтараюць тыя самыя цвёрджаньні, але нярэдка паслугоўваюцца тымі самымі сфармуляваньнямі й навет выразамі. Гэта яшчэ адзін довад, што маем тут справу із згары накінутай палітычнай лініяй у дачыненьні да беларускай літаратуры, а не з аб'ектыўнай ацэнай.

Для аб'ектыўнасьці ўсё-ж трэба адцеміць, што Янка Купала ў раньняй пары свае творчасці быў у блізкім кантакце з Максімам Горкім, які першы спасярод расейскіх пісьменьнікаў звярнуў увагу на творчасць пачынаючага тады беларускага паэты, высака яе цаніў і пераклаў у расейскую мову Купалаў верш „А хто там ідзе?“. Купала таксама высака цаніў Максіма Горкага, а пасля ягонае сьмерці прысьвяціў у 1938 годзе ягонай памяці адзін свой верш. Але гэта яшчэ ня значыць, што Купала заўдзячваў яму ўсе прагрэсыўныя ідэі свае творчасці. Наагул-жа бадайшто ўва ўсіх паэтаў знаходзяцца паасобныя рэмінісцэнцыі з твораў іншых пісьменьнікаў, як вынік часовых імі захапленьняў, якія, аднак, ня былі сталым літаратурным узьдзеяннем. Паводля характару свае творчасці Янка Купала быў паэтам высока арыгінальным.

Калі-ж аднак гаварыць аб Купалавых зацікаўленьнях чужымі літаратурамі, дык найбольшая ягоная ўвага канцэнтравалася на творчасці блізкага яму ідэйна ўкраінскага паэты Тараса Шаўчэнкі, тады — на дэмакратычных польскіх паэтах, і на апошнім месцы стаяла расейская літаратура. Бонкавым гэтага пацвёрджаньнем могуць служыць пераклады Купалы з гэтых трох літаратураў суседніх Беларусам народаў. З усіх перакладзеных ім з гэтых літаратураў большых і меншых твораў на польскую літаратуру прыпадае 27 твораў, на ўкраінскую — 25 (вылучна Шаўчэнкі), а на расейскую — толькі 14.

Янка Купала ў 1936 г.

Зваротным пунктам у даследваньні Купалавага ўспрыманьня творчасці Максіма Горкага трэба ўважаць працы выдатнага беларускага літаратурнага крытыка Рыгора Бярозкіна: „Сьвет Купалы”, у першай сваёй частцы выдрукаванай у нумарох 7-ым і 10-ым часопісу „Полымя” ў 1962 годзе і ў цэласьці асобнай кніжкай у 1965 годзе ў выдавецтве „Беларусь”, ды ў іншай працы таго-ж Бярозкіна „Зьвеньні”, выдадзенай у 1976 ў выдавецтве „Мастацкая Літаратура”. Працаў гэтых нельга пераацаніць, нагэтулькі шмат зьмяшчаюць яны тралных і пераконлівых спасьцярогаў пра самыя розныя зьявы ня толькі ў творчасці Янкі Купалы, а й наагул у беларускай літаратуры. Таму спынімся гэтта над кардынальнымі пытаньнямі Купалавае творчасці з увагі на іхную арыгінальнасьць і апычонасьць як літаратурна-мастацкую, гэтак і ідэйную.

У сваёй кнізе „Сьвет Купалы” Рыгор Бярозкін піша:

А ў Купалы, аўтара „Жалейкі” (мы гаворым пакуль пра першы пэрыяд творчасці паэты), заўважаецца нешта новае, непадобнае, сваё, што робіць яго ня лепшым альбо горшым за Пушкіна альбо Шаўчэнку, а іншым у параўнаньні зь ім, бо не падобнымі, іншымі былі й час, калі жыў і працаваў Купала, і місія, якая выпала на яго долю, і тыя традыцыі беларускай літаратуры, якія падрыхтавалі яго зьяўленьне.¹⁹

Далей у тэй-жа сваёй кнізе „Сьвет Купалы” Рыгор Бярозкін піша:

Сусьветная паэзія ведала нямала народных заступнікаў, тых, што ў роспачы, у сылязах маліліся за народ. Купала, аўтар „Жалейкі”, меў шмат супольнага зь ім. Але ў тым, як ён маліўся, чаго прасіў для народу, ярка выявіўся беларускі паэта, чалавек зь інтарэсамі, трывала замацаванымі як за самым вялікасным (існаваньне народу як нацыі), так і за самым будзённым, практычным, сёньняшнім.²⁰

А яшчэ далей у кнізе Бярозкіна чытаем:

Але-ж мы, здаецца, пагадзіліся на тым, што асобныя нацыянальныя літаратуры праходзяць пасвойму шлях свайго разьвіцьця, у залежнасьці ад нацыянальна-гістарычных заканамернасьцей жыцьця народу, і што ў дачыненні да кожнай зь іх парознаму праяўляе меру сваёй трываласьці тая ці іншая мастацкая традыцыя.²¹

А ў згаданай працы „Зьвеньні”, падзагалоўленай „Розныя? Добра, што розныя”, Бярозкін піша навет гэткае: „Карацей, нікчэмны, абсурдны гэта занятак — перабіраць:

а дзе яшчэ Купала не падобны да Дзяржавіна? Цалкам, скрозь не падобны! Адлегласць ледзь не касмічная. Бездань. Прадоньне”.²² Тое, што Бярозкін у прыведзеных цытатах прыраўноўвае Купалу да Пушкіна, Шаўчэнкі, Дзяржавіна, ня згадваючы навет імя Горкага, адно пацвярджае агульную тэзу, бо Горкі-ж пісаў вылучна праявічныя, а не паэтычныя творы, дык ягоная розніца, яшчэ большая ад Пушкіна, Шаўчэнкі, Дзяржавіна, відавочная сама сабой.

Ня з усімі цвёрджаннямі й высновамі Рыгора Бярозкіна, як згадвалася ўжо, можна згадзіцца, але над імі спыняцца няма патрэбы, бо не датычаць яны беспасярэдня да нашай тэмы. Але ў ягоным вызначэнні Купалавага сьвету, як арыгінальнага й ад іншых пісьменьнікаў, у дадзеным выпадку ад Максіма Горкага, зусім незалежнага, Рыгор Бярозкін здабыўся на поўную аб’ектыўнасьць і глыбокае зразуменьне Купалавай творчасці. У гэтым бясспрэчная заслуга Рыгора Бярозкіна перад Янкам Купалам і беларускай літаратурай наагул. Штопраўда, за гэты свой адважны крок быў змушаны Бярозкін дорага заплаціць, пра што будзе ход далей.

**

Іншаму кардынальнаму пытаньню — асэнсаваньню Янкам Купалам гістарычнай мінуўшчыны беларускага народу прысьвяціў шмат увагі пісьменьнік і літаратурны крытык у ваднэй асобе Іван Навуменка ў выдадзенай у 1967 годзе кнізе „Янка Купала — Духоўны воблік героя”. Гэтае Купалава асэнсаваньне было выказанае ім як у творах дарэвалюцыйнае пары, гэтак і ў першых гадох рэвалюцыі.

Іван Навуменка, абапіраючыся не на ўсе, а толькі на некаторыя Купалавы творы, піша: „Магутнай фантазіі паэты нельга за што зачапіцца ў гісторыі народу”.²³ У іншым месцы свае кнігі ён кажа: „Мінулае, гісторыя роднага краю не давалі паэту магчымасьці зачапіцца фантазіяй за якую-небудзь прасьветліну ў жыцьці працоўнага селяніна, які празь вякі цягнуў жыцьцё прыгоннага раба”.²⁴ Яшчэ ў іншым месцы паўтарае Навуменка тое самае: „... за гісторыю паэта зачапіцца ня можа: мінулае — суцэльная чорная ноч.”²⁵

Будучы ў некаторых іншых пытаньнях свае кнігі пра Янку Купалу, галоўна ў іншых літаратураведных працах, цалкам аб’ектыўным, у Купалавым асэнсаванні мінуўшчыны беларускага народу Іван Навуменка стаў на шлях сьвядомага хваляшаваньня, відаць, патрэбнага дзеля заманіфэставаньня свайго сэрвілізму ў дачыненьні да партыйнай лініі.

Затое крытык Міхась Ярош, зусім ня згадваючы Навуменкавых хваляшаваньняў і, магчыма, ня маючы іх на ўвазе, зьняпраўдзіў, як лепш ня трэба, Навуменкавы „рэвэляцый-

ныя" адкрыцці. У напісаным ім разьдзеле пра Янку Купалу ў 2-ім томе „Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры” 1969 году выдання, а пазьней у кнізе 1971 году „Янка Купала і беларуская паэзія”, Міхась Ярош, здаецца першы наагул, правільна насьветліў Купалавы пагляды на гістарычную мінуўшчыну Беларусі. Гэтак, у разьдзеле пра Янку Купалу ў 2-ім томе „Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры” чытаем:

Пагляды Купалы на гісторыю Беларусі доўгі час сьвядома ці несьвядома вытлумачваліся тэндэнцыйна або па крайняй меры аднабакова. У кожным слове паэты, дзе адчуваўся хоць-бы намёк на былую славу роднай зямлі, абавязкова ўгадвалася ідэялізацыя фэўдальнай старыны, ухваленьне „залатога веку” беларускай дзяржаўнасьці; інакш кажучы, нацыяналістычная абмежаванасьць сьветапогляду пісьменьніка.²⁶

Міхась Ярош цьвердзіць таксама, што „Купала сапраўды ідэялізуе гісторыю, прынамсі той час, калі Беларусь уваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага й беларуская мова была дзяржаўнай”.²⁷

Але, як пераконліва выясьняе ён, гэта ня было ідэялізаваньнем фэўдальнага ладу зь ягонай сацыяльнай несправядлівасьцяй, што Купала якраз асуджаў у цэлым сыягу сваіх твораў. Але ўсьведамленьне Купалам трагічнай нацыянальнай сучаснасьці, як кажа Ярош, „ськіравала позірк паэты назад, у мінулае, з тым, каб лягчэй было ісьці ўперад, у будучае, выклікала жаданьне паказаць, што Беларусы маюць гісторыю ня менш слаўную, чым іншыя народы, якія свабодна карыстаюцца сваёй мовай, разьвіваюць родную культуру”.²⁸ Значыцца, Купала шчыра ідэялізаваў беларускія нацыянальныя дасягненьні ў мінуўшчыне ды ня толькі затым, каб, як кажа Ярош, „лягчэй было ісьці ўперад, у будучае”, але й незалежна ад гэтае практычнае сучаснае мэты. Больш таго, з усяго выглядае, што гэтыя Купалавы перакананьні падзяляў і Міхась Ярош, як свае собскія, хоць у сьняняшніх падсавецкіх палітычных абставінах выразней прызнацца ў гэтым ня мог. Дык якія-ж пасля ўсяго гэтага жалюгодныя маячаньні Івана Навуменкі пра тое, што за мінуўшчыну нідзе не магла „зачапіцца”, кажучы ягоным словам, Купалава фантазія, бо быццам у Купалавым разуменьні мінуўшчына Беларусі „суцэльная чорная ноч” і толькі. Але пра Навуменкавы сьвядомыя хвальшаваньні Купалавае літаратурнае спадчыны будзе яшчэ мова асобна далей у гэтым разьдзеле кнігі.

Вярнемся цяпер да вызначэння Рыгорам Бярозкінам Купалавага сьвету, як цалкам арыгінальнага й ад іншых пісьменьнікаў, у тым ліку й ад Максіма Горкага, незалежнага, у чым мы бачылі бясспрэчную заслугу Бярозкіна, але за што давялося яму дорага заплаціць. Храналягічна першай такой „заплатай” было тое, што Бярозкін быў змушаны пацьвердзіць сваім аўтарытэтам партыйную ацэну Купалавай паэмы 1933 году „Над ракою Арэсай”: ацаніў ён яе куды вышэй, чымся, аб’ектыўна бяручы, яна заслугоўвала на гэта. І так, Рыгор Бярозкін піша:

... У 1933 годзе Купала піша паэму „Над ракою Арэсай”, дзе намалёвана эпічная карціна будаўніцтва так, як яе на ўласныя вочы бачыў паэта, наведваўшы ў маі таго-ж году камуну БВА (Беларускай Ваеннай Акругі — Ст.Ст.) на асушаных Мар’інскіх балотах.²⁹

І далей:

„Над ракою Арэсай” — паэма пра гераічную, вольную працу, якая робіць цуды, і пра чалавека, які мяняецца й расьце ў працэсе свабоднай, мэтаімкнёнай працы на карысьць людзей — таварышаў, людзей — сяброў, у імя камуністычнай перабудовы жыцця. Пра тое, як адступае ўсё адсталое, коснае, цёмнае перад напорам і энтузіязмам большавікоў. Пра родную Беларусь, што няўхільна й сьмела ідзе наперад па вызначаным Ленінам, партыяй сацыялістычным шляху.³⁰

Далей Бярозкін паказвае й шмат якіх мастацкіх заганы паэмы ды выясьняе іх прычынамі, быццам ад Купалы не залежнымі. Гэтак інтэрпрэтуе паэму „Над ракою Арэсай” і ўся беларуская крытыка й купалаведа, а інтэрпрэтацыя гэткая сталася ў гэнай крытыцы й купалаведзе бясспрэчнай і непарушнай догмай. Ды няма патрэбы ўсяго гэтага паўтараць, бо даволі й таго, што сказаў Бярозкін. Але-ж нам добра ведама з пэўных прыватных крыніцаў, што Купала сьведама й мэтанакіравана зьнізіў мастацкі ўзровень паэмы, каб гэтым даць зразумець, што ўсе хваласьпевы, сказаныя ў ёй Камуністычнай партыі, былі вымушаныя ад яго палітычнымі абставінамі. Гэтую Купалаву пазыцыю падмацоўвае й тое, што ў часе пісаньня паэмы знаходзіўся Янка Купала ў поўным росквіце сваіх творчых сілаў, пра што сьведчаць і некаторыя ягоныя вершы пазьнейшага Ляўкоўскага цыклю, пра што якраз зараз будзе мова.

Рыгор Бярозкін, думаем, таксама супраць свайго перакананьня, пацьвердзіў сваім аўтарытэтам партыйную ацэну Ляўкоўскага цыклю Купалавых вершаў, як нябывалага ідэй-

нага й мастацкага дасягнення. Дык і засярэдзімся на гэтым пытанні.

У сваёй кнізе „Сьвет Купалы” Рыгор Бярозкін піша:

Тут, улетку трыццаць пятага году, ён (г. зн. Янка Купала — Ст.Ст.) напісаў вялікую нізку чароўных па сваёй плавучай чысьціні й сіле лірычных вершаў — вянец шматгадовых упартых пошукаў сацыяльнай праўды, этычнага ідэалу, сапраўднай гармоніі паміж грамадствам і чалавекам, калектывам і асобай.

Гэтыя вершы („Вечарынка”, „Алеся”, „Хлопчык і лётчык”, „Госьці”, „Лён”) зьяўляюцца ня проста прыватнай удачай ці дасягненьнем Купалы — разам з Краінай Муравіай” А. Твардоўскага й песеннай лірыкай М. Ісакоўскага яны адкрывалі новую старонку ўсёй савецкай паэзіі, вызначалі цэлы этап яе разьвіцьця па шляху сацыялістычнага рэалізму.³¹

Яшчэ далей Р. Бярозкін там-жа піша:

Чытаць і перачытваць „Лён” — радасьць. Верш задавальняе нашу патрэбу ў прыгожым і гарманічным. Разьлітая ў вершы гармонія — катэгорыя сёньняшняя, грамадзкая ва ўсіх адценьнях, яна народжана ідэяй і рэчаіснасьцю сацыялізму, чыстымі ад усяго, што часам да іх прыліпала (але не магло сказаць!) у пэрыяд культу асобы. Творы, падобныя да вершу Купалы, рашуча адмаўлялі ўсё культавае ўжо адным тым, што вьсока падымалі ідэю самацэннасьці, непаўторнасьці кожнага чалавека, думку пра неабходнасьць даверу, павагі, цікавасьці да ўсіх яго радасьцей і нягод, надзей і мар.³²

Даводзіцца шчыра паспачуваць Бярозкіну за ягонае крыўленьне душой, калі быў змушаны гэтымі хваласьпевамі партыйнай аэне Купалавых вершаў заплаціць за сваю, нясугучную партыйнай дактрыне, канцэпцыю Сьвету Купалы. Дык прыгледзьмась да пералічаных Купалавых вершаў Ляўкоўскага цыклю (цытуем паводля 4-га тому „Збору твораў у сямі тамах”). Вось верш „Вечарынка”. Гэты Купалаў „шэдэўр” пачынаецца гэтак:

Вечарынка у калгасе,
У „Чырвоным аратаю”, —
Прыйшлі Сыцёпкі, Пецькі, Васі,
Прыйшлі Зосі, Стасі, Касі,
І гармонік грае, грае.

Прыйшлі з поля, з гаспадаркі,
Клуб запойніўшы да краю,

Брыгадзіры і даяркі,
Брыгадзіркі і сьвінаркі,
А гармонік грае, грае.

Ходам ходзяць гаспадыні —
Маладая і старая, —
Зіна шэпча штось Мальвіне,
А Мальвіна шэпча Зіне,
А гармонік грае, грае.

Захапіўшы ў першай пары
Янка Маньку, Юрка Раю,
Даюць дыхту, даюць жару,
„Сэрбіянку“, „Польку“ шпараць,
А гармонік грае, грае.

Правам асацыяцыі прыгадваецца верш мала ведамага беларускага паэты канца XIX стагодзьдзя Фэлікса Тапчэўскага „Вечарынка“, які пачынаецца вельмі-ж збліжанымі да Купалавае „Вечарынкi“ радкамі:

Рэжучь Жыдкі ў свае скрыпкі, трэці на трубе раве,
А чацьвёрты — на басэтлі і тахту нагою б'е;
Скачуць пальцы па ўсіх струнах, як казелькі у пакос,
Вусны скрывіць, вачмі жмурыць і залупіць к верху нос.

Верш гэты ўпяршыню быў апублікаваны ў „Беларускім Календары“ „Нашай Нівы“ за 1915 год, а ў нашым часе перадрукаваны ў хрэстаматыі „Беларуская літаратура XIX стагодзьдзя“, выдадзенай у Менску ў 1971 годзе. Не зважаючы на розныя характары абодвух вершаў — верш Тапчэўскага — гэта сатыра на модных панічоў мінулага стагодзьдзя, а верш Купалаў — рэалістычны паказ вечарынкi калгасьнікаў, сваймі нізкімі мастацкімі атрыбутамі нічым між сабой ня розняцца.

Вазьмем далей Купалаў верш „Хлопчык і лёгчык“. Лірычным героем гэтага вершу не ягоны аўтар, а сямігадовы вясковы хлопчык, выхаванец дзіцячага садка. Ды каму-ж з хлопчукоў ягонага веку не хацелася-б згары „паглядзець, як месяц на небе начуе, як блукае ў лесе мядзьведзь“? Значыцца, верш гэты нічога не гаворыць пра Купалава дачыненні да савецкай рэчаіснасьці. Купала ў гэтым вершы выступае адно як пабочны й бязудзельны сьветка хлопчыкавых перажываньняў, якіх няма ў яго самога. Падобных перажываньняў няма ў паэты і ў вершы „Госьці“, які пачынаецца радкамі:

Ка мне у госьці з прывітаньнем шчырым
І зь песнямі калгасьнікі прыйшлі.
Сам старшыня прыйшоў і брыгадзіры,
Настаўніца, даяркі й пастужі...

Вазьмем цяпер Купалаў верш „Лён”. Верш узапраўды прыгожы сваёй прасьцінёй і ўдалым выкарыстаньнем вобразаў і танацыі народнай песні. Але ў вершы ані чужь не заўважаецца падчыркнутых Бярозкінам грамадзкіх і сацыяльных дасягненьняў, да якіх, хіба-ж, нельга залічыць жывьця-радаснасьці маладой калгаснай дзяўчыны, што „спадабала брыгадзіра Міхася” ды што, як выхваляецца яна, „хату новую стаўляў Брыгадзір мой для мяне”.

У вершы Ляўкоўскага цыклю „Як у госьці сын прыехаў” паэта навет не ўсыярогся ад ідылічнай лякіроўкі калгасніка, што служыць у Чырвонай арміі ды знаходзіцца на пабыўцы ў свае маці, а таксама ў паводзінах суседак, што захапляюцца ім праз вокны хаты, наіўна дзівячыся: „Які чысты, які стройны, які з твару малажавы!”

І толькі адзін-адзіны верш Ляўкоўскага цыклю „Алеся” адлюстроўвае ўслаўленьне Купалам савецкай рэчаіснасьці ды й з боку мастацкага на высокім ўзроўні. Вось найбольш вымоўныя строфкі гэтага верша:

Кукавала зязюля
У зялёным лесе,
Гадавала матуля
Дачушку Алесю.
.....

Будзеш кужаль ты прасьці,
Будзеш ткаці кросны,
Выглядаці долі, шчасьця
Ў маладым вёсны.

Кукавала зазюля
У зялёным лесе,
Не згадала матуля
Што выйдзе з Алесі.
.....

Паляцела дзяўчына
Самалётам гонкім
Над шчаслівай краінай,
Над роднай старонкай.

Значыцца, простая вясковая дзяўчына Алеся пры савецкай уладзе змагла стацца выдатнай лётчыцай. Але-ж толькі адзін на ўсіх шэсьць вершаў, што найменш ідэйна нейтральных, — вельмі-ж выразная дыспрапорцыя, каб можна было вызначыць прасавецкія перакананьні Купалы й пацьвердзіць захапленні Бярозкіна.

„Заплаціў” Рыгор Бярозкін ды іншыя згадваныя ў гэтым разьдзеле крытыкі за магчымасьць асэнсаваньня Сьвет Купалы, як арыгінальную зьяву, і асуджэньнем беларускіх буржуазных нацыяналістых, якія быццам намагаліся ўзяць пад свой уплыў і перацягнуць на свой бок, быццам-бы інтэр-нацыяналістычна настроенага, Купалу. Пытаньне гэтае, пачынаючы яшчэ ад часоў нашаніўства, наагул вельмі важнае і трэба спыніцца над ім шырэй. Штопраўда, Рыгор Бярозкін у сваёй кнізе „Сьвет Купалы” закранае гэтае пытаньне як быццам між іншымі й толькі два разы. Гэтак, інтэрпрэтуючы Купалаў санэт 1918 году „Наша гаспадарка” й ужытыя ў ім словы „ці доўга будзе нам заломам Варшава панская і царская Масква!?”, Бярозкін піша:

Тут-жа напомним, што Купалава няпрыязнасьць да „царскай Масквы” ня мела нічога супольнага з той нянавісьцю да рускага народу, якой атручвалі сьведомасьць беларускіх працоўных мас буржуазныя нацыяналістыя, верныя паслугачы акупантаў у перьяд грамадзянскай вайны...³³

Другі раз і таксама як-быццам між іншага, паўтарае Бярозкін гэтае зьвінавачаньне „буржуазных нацыяналістых” з нагоды інтэрпрэтацыі нізкі Купалавых вершаў „З угодкавых настройў”, дзе гаворыць аб рэвалюцыі „ня прыноснай”, ня „экспартаванай” на беларускую глебу”, паясьняючы ў дужках („так, прынамсі, сьцьвярджалі буржуазныя нацыяналістыя”), а глыбока народнай, „тутэйшай”, здзейсьненай працоўнымі ўсіх нацый былой Расейскай імперыі, у тым ліку й беларускай нацыі”.³⁴

І адзін толькі раз згадвае пра ўплыў на Купалу буржуазных нацыяналістых, ды таксама між іншага, Міхась Ярош, кажучы:

Нацыяналістыя (іх дзейнасьць асабліва ажывілася з прыходам белалапакаў), якія настойліва імкнуліся перацягнуць паэту на свой бок, спэкулявалі на нацыянальных праблемах, выстаўлялі сябе адзінымі абаронцамі нацыянальнай самабытнасьці, культуры, мовы. Яны больш чым заўзята стараліся арганізоўваць беларускія выданьні, тэатральныя гурткі, культурныя ўстановы, імкнуліся пераканаць нявопытнага інтэлігента, несьведомага рабочага ці цёмнага селяніна ў сваім высокім патрыятызьме. Пэўна, і Купала ў минуты асаблівага душэўнага ўзрушэньня, унутранага разладу паддаваўся гэтай двурушніцкай прапагандзе...³⁵

Затое Іван Навуменка, які ўжо выказаў партыйную тэндэнцыю ў пытаньні асэнсаваньня Купалам гістарычнай мі-

нуўшчыны беларускага народу, і гэтым разам пытаньне да-
чыненьняў беларускіх буржуазных нацыяналістых да Янкі
Купалы паставіў рубам. Ён пісаў:

Дзеячы нацыянальнага лягера заклікалі Купалу й Ко-
ласа збочыць з магістральнай пуцявіны выпрыцыца сацы-
яльных заган, якая зь першых крокаў акрэсьлілася ў іх
паэзіі, настроіць ліру на мажорны лад, апяваць вечнае,
няпераходзячае, прыгожае.³⁶

І далей:

Тэндэнцыйнасьць дэмакратычнай беларускай паэзіі бы-
ла не па сэрцу дзеячом нацыяналістычнага кірунку, якія
баяліся разьвязаньня сацыяльных страсьцей, заллюшчвалі
вочы на сацыяльныя супярэчнасьці.³⁷

І яшчэ далей:

Купала, Колас — пісьменьнікі наскрозь сацыяльныя,
беларускае гора-бяду яны выстаўлялі на паказ усяму сьве-
ту, для іх нацыянальна-вызваленчыя й сацыяльныя ідэалы
зліваліся ў вадно непарыўнае цэлае. Паэты-дэмакраты
клікалі беларускі народ да барацьбы з клясавымі прыгня-
тальнікамі, буржуазныя нацыяналістыя, наадварот, пра-
паводавалі клясавы мір. І менавіта тут праходзіла мяжа
паміж лягерам рэвалюцыйна-дэмакратычным і буржуазна-
нацыяналістычным. У той час, як нацыяналістыя называлі
рэвалюцыйных кіраўнікоў „фальшывымі прарокамі”, не
таілі радасьці, калі царскі ўрад распраўляўся зь імі, паэты-
дэмакраты гораха й шчыра спачувалі ім.³⁸

Але-ж гэта старая й хвальшывая більшавіцкая песня,
на ўслугі якой ахвотна стаў Іван Навуменка. У запраўднасьці
ўсе тыя, каго Навуменка называе буржуазнымі нацыяналіс-
тымі, гэта Купалавы аднадумцы й найбліжэйшыя ягоньня
супрацоўнікі. Праўда, на бачынах „Нашай Нівы” ў 1913
годзе адбыўся цікавы й важны дыялёг між Янкам Купалам
— „адным з парнасьнікаў” і Вацлавам Ластоўскім — Юр’ем
Верашчакам (як яны падпісвалі свае выступленьні ў „Нашай
Ніве”) на гэтую тэму, пра што згадвае й Іван Навуменка. Але
дыялёг гэны прайлюстраваў адно часовыя разыходжаньні
ягоньнях удзельнікаў, ад якога пазьней не засталася ў бела-
рускай літаратуры й найменшага сьледу.

Більшавіком моцна залежыць на тым, каб Янку Купалу
з увагі на ягоную вялізарную ролю ў беларускай літаратуры
й нязвычайную папулярнасьць у народзе адлучыць ад агуль-
нанацыянальнай адраджэнскай плыні ў беларускай літара-

туры, нясугучнай балышавіцкай дактрыне, а паказаць яго
іменна песьняром камуністычнай ідэі.

**

Пры гэтай нагодзе неабходна спыніцца на вельмі-ж не-
зайздроснай ролі сьвядомага схвалышаваньня тым-жа Іванам
Навуменкам Купалавай літаратурнай спадчыны. Датычыць
гэта да ведамага Купалавага праграмнага антыбалышавіц-
кага вершу „На Сход!”, які быў напісаны ў Смаленску 29
кастрычніка 1918 году. На схвалышаваньні гэтага вершу
пабудаваў Навуменка сваю псэўданавуковую канцэпцыю.
Але спачатку прыпомнім верш „На Сход!” поўнасьцяй у яго-
ным аўтэнтычным несхвалышаваным варыянце, гэтакім, як
напісаў яго сам Купала й як ён заўсёды быў друкаваны пе-
рад ягонай цэнзурнай забаронай. Вось гэты верш:

На сход, на ўсенародны, грозны, бурны сход
Ідзі аграблены, закованы народ!

Як роўны ідзі жыхар між роўных жыхароў,
Аддай на суд свае ўсе крыўды, кроў.

Аб вечным катаваньні, зьдзеку далажы,
І пакажы на курганы і на крыжы

І аб раскопаных магілах не забудзь,
Дзе груганы тваіх там продкаў косяці рвуць.

Як гналі пот зь цябе паны і каралі,
Як гналі проч цары з радзімае зямлі.

І як крываўляць раскаваныя рабы,
Як ты упадаеш зь непасільнай барацьбы.

Як бацькаўшчыну тваю рэжуць на кукі,
Як гібнеш зь дзецьмі ты ад катнае рукі, —

Аддаці ўсё на суд, на ўсенародны сход
Ідзі, аграблены, закованы народ!

У дачыненні да гэтага вершу праведзеная сваясасаблівая
форма цэнзурнае апэрацыі — г. зьв. падтасоўваньне. У вершы
гэтым Купала, заклікаючы народ ісьці „На сход, на ўсена-
родны, грозны, бурны сход”, што прадстаўляў сабой алега-
рычны вобраз нацыянальнае рэвалюцыі, ды далажыць і
расказаць,

Як гналі пот зь цябе паны і каралі,
Як гналі проч цары з радзімае зямлі,

у далейшым двухрадкоўі казаў:

І як крываўляць раскаваныя рабы,
Як ты ўпадаеш зь непасільнай барацьбы.

Гэтае апошняе двухрадкоўе ў другім, а аўтаматычна за ім і ў трэйцім павеенным выданьні „Збору твораў” Янкі Купалы, хоць і прыведзенае ў камэнтарах на канцы тому, з тэксту верша было, аднак, выкінутае й пропуск па ім ня быў абазначаны навет шматкроп’ем, як звычайна робіцца ў выдавецкай практыцы. Выкінутае двухрадкоўе ставіць гэных „раскаваных рабоў” — бальшавікоў у вадзін рад з „панамі і каралямі” ды „царамі”, якія паняволены імі беларускі народ „гналі проч з радзімае зямлі”. Затое ў камэнтарах выкінутае з тэксту самога верша двухрадкоўе пададзенае ў форме не цяперашняга, а прошлага часу: „Як раскаваныя крываўлі рабы, Як падаў ты ад непасільнай барацьбы”. Варыянт-жа гэтага двухрадкоўя ў цяперашнім часе, які быў ува ўсіх выданьнях Купалавых твораў у 20-ых гадох, у гэных камэнтарах нат і ня згадваецца. Падаючы гэтае двухрадкоўе толькі ў неазначаным прошлым часе, рэдактары Купалавага „Збору твораў” выразна намагаліся зацэрці сэнс таго, што „раскаваныя рабы” — гэта бальшавікі ды што гэта яны „кывавілі” беларускі народ. Адно гэтага несамавітага падтасаваньня ўжо даволі, каб пераканацца, наколькі неакадэмічнае гэнае „акадэмічнае”, як яно афіцыйна завецца, другое, а за ім і трэйцяе павееннае выданьне „Збору твораў” Янкі Купалы.

Несамавітае савецкае вынаходніцтва ў хвальшаваньні Купалавага вершу на гэтым яшчэ не канчаецца, а пакідае свой ня менш вульгарны сьлед і ў савецкай купалаведзе. Ведамы беларускі пісьменьнік, ён-жа й літаратуравед, аўтар таўстых навуковых дасьледваньняў, а ад колькіх год і дырэктар Інстытуту літаратуры ймя Янкі Купалы Акадэміі навукі Беларускай ССР Іван Навуменка ў сваёй кнізе 1967 году „Янка Купала — Духоўны воблік героя”, сквална ўхапіўшыся за гэнае хвальшаваньне, пайшоў, трэба думаць, сьведама, у сваім собскім хвальшаваньні яшчэ далей. Працягваючы Купалаў верш „На Сход!” бяз гэнага двухрадкоўя, ён уважаў за магчымае цьвердзіць, што верш гэты, побач зь вершамі іншымі гэнага часу, становіць сабой „пераацэнку ідэйных, духоўных каштоўнасьцяў”³⁹ Купалы ў кірунку прыняцьця ім ідэяў Кастрычніцкай рэвалюцыі й бальшавізму.

Ня менш несамавіты кур’ёз атрымаўся зь вершам „На Сход!” яшчэ й таму, што, не зважаючы на грубы Навуменкаў хвальсыфікат, а магчыма якраз дзякуючы гэтаму хвальсыфікату, кніга ягоная „Янка Купала — Духоўны воблік героя” была, разам з падобнай ягонай кнігай 1968 году выданьня

„Якуб Колас — Духоўны воблік героя”, у 1972 годзе ўзнагароджаная Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Якуба Коласа.

Сам-жа Іван Навуменка, відаць, гэтак захапіўся сваім хвальсыфікатарскім вынаходніцтвам, што ў моц аўтасугэстыі свой хвальш прыняў за праўду. У сваёй аповесці 1976 году „Замяць жаўталісця” ў вусны ейнага персанажу Высоцкага, выкладчыка беларускай літаратуры ў інстытуце, уклаў наступныя словы, зь якімі Высоцкі звяртаецца з прафэсарскай катэдры да студэнтаў: „Так, так, сябры, рэвалюцыя — першая руская, якая ўзьнесла на сваёй хвалі песню Купалы, і Кастрычніцкая, якую паэта прыняў усёй душой, паставіўшы ёй на службу ўвесь свой агромністы талент, — складае самую істотную часціну таго сьвету, які мы называем купалаўскім”.⁴⁰

Як згадвалася ўжо на іншым месцы, думку, выказаную ў вершы „На Сход!”, Купала паўтарыў навет тымі самымі словамі ў вершы таго-ж 1918 году „Крыўда”, які, відаць, дзеля немагчымасьці правесці над ім гэткай-жа, як над вершам „На Сход!”, цэнзурнай апэрацыі, застаўся й надалей пад забаронай. У вершы гэтым паэта назваў бальшавікоў таксама „раскаваным рабом”, зь віны якога, „ня ўзьнёсся ў высь дух чалавечы”, ды „нявольнікам”, што „пабратаўся з крыўдай і ў помач ёй даў свае плечы”.

**

Гэты разьдзел кнігі выпадае завяршыць пытаньнем пра несамавітую адсутнасьць поўнай усебаковай манаграфіі пра жыцьцё й творчую дзейнасьць Янкі Купалы. Пытаньне гэтае паставіў ведамы беларускі літаратурны крытык Вячаслаў Рагойша ў сваёй рэцэнзыі на апошні „Збор твораў у сямі тамах” Янкі Купалы, у якой, між іншым, піша:

Даўно настала пара падрыхтаваць і выдаць падрабязны летапіс жыцьця й творчасьці Купалы. Той, што апублікаваны ў канцы Збору твораў (у сямі тамах — Ст.Ст.), адгрывае, безумоўна, сваю ролю, аднак яшчэ ня можа адказаць і на дзесятую частку пытаньняў, якія паўстаюць штодзённа перад купалазнаўцамі. Гэтым у значнай ступені вытлумачаецца й адсутнасьць у нашым літаратуразнаўстве падрабязнай, сапраўды навуковай біяграфіі Купалы, а таксама мастацкай біяграфіі, што адпавядала-б сэрыі „ЖВЛ” („Жизнь Великих Людей” — Ст. Ст.).⁴¹

Стацца гэтакім выданьнем сваім часам прэтэндавала двух-тамавая праца Янкі Шарахоўскага „Пясьняр народных дум”, прысьвечаная жыцьцёваму й творчаму шляху Янкі Купалы. У першым сваім томе або частцы, як яна называлася, яна

выйшла ў 1970, а ў другой — у 1976 годзе. Нажаль, навуковай і мастацкай біяграфіяй Янкі Купалы праца гэтая ня сталася дый не магла стацца з тае простае прычыны, што ейны аўтар Янка Шарахоўскі падаў у ёй адно факты, што ня супярэчлілі партыйнай палітыцы, сьвядома прамаўчаўшы ўсё тое, што палітыцы гэнэй прэрэчыла. Відаць, з гэтае прычыны нат не згадаў гэтай працы Вячаслаў Рагойша.

Навуковая манаграфія пра жыццё й творчасць Янкі Купалы магчымая адно пад умовай, калі ейны аўтар або аўтары будуць мець магчымасьць сказаць у такой манаграфіі пра ўсё прынамся найважнейшае, перш-наперш пра тое, што знаходзіцца пад цэнзурнай забаронай. Прыкладам, пра спробу Купалавага самагубства напачатку 1930 году з палітычных матываў або пра вымушаны ад яго пакаяльны адкрыты ліст у канцы 1930 году, а таксама шмат пра што іншае, што публічна ў друку падаваць сяньня забаронена. А бяз гэтых фактаў якая-б там ні была манаграфія страціла-б усякі сэнс. Наадварот, сваім, хоць і вымушаным прамаўчаньнем забароненых фактаў з жыцця й творчасці Янкі Купалы, знаходзілася-б таксама на службе хвальшаваньня.

Гэткім парадкам, на 100-ыя ўгодкі ад нараджэньня найвялікшага беларускага пясняра й 40-ыя ўгодкі ад ягонае сьмерці ня можа быць зрыхтаваная й выдадзеная поўная й наскрозь аб'ектыўная манаграфія пра ягонае жыццё й творчую спадчыну. Вось у чым трагічная доля нацыянальнай культуры ў вабставінах палітычнага, нацыянальнага й духовага паняволеньня беларускага народу!

Непатрэбныя „прывескі” й „візы для друку”

Дзеля закругленасьці й паўніні вобразу неабходна хоць коратка адзначыць, што цэнзурная забарона Купалавых твораў мае два розныя й супрацьлежныя бакі ды ажыццяўляецца ў двух узаемна адваротных кірунках. Пра першы з гэтых бакоў, які йшоў ад забароны найвялікшай колькасці Купалавых твораў у першым паваянным выданьні „Збору твораў” да забароны шторааз меншае іхнае колькасці ў двух выданьнях наступных, што можна было-б умоўна назваць працэсам сваясаблівае рэабілітацыі Купалавых твораў. Пра гэта быў ход у папярэдніх разьдзелах.

Але быў і другі аспект цэнзурных забаронаў з адваротным кірункам іхнага ўжыццёўленьня: значная колькасць твораў Янкі Купалы, надрукаваная ў першым выданьні „Збору твораў”, апынілася пад нажом савецкае цэнзуры ў другім, а за ім аўтаматычна ў трэйцім выданьні „Збору твораў”. Гэта вымушаньня палітычнымі абставінамі г. зв. культу асобы Сталіна вершы — хваласьпевы Сталіну й пра Сталіна,

якія ў гады дэсталінізацыі сталіся ўжо нясугучнымі з новым палітычным курсам і нават гэтаму курсу супярэчнымі. Цэнзурную апэрацыю гэтае другое катэгорыі найбольш адпаведна й мэтазгодна назваць дэсталінізацыйнай апэрацыяй.

Паэта Пятрусь Броўка ў сваім дакладзе на 4-м пленуме праўленьня Саюзу пісьменьнікаў Беларусі 30-31 студзеня 1962 году на тэму „XXII зьезд КПСС і задачы беларускай савецкай літаратуры” казаў:

Культ Сталіна тармазіў, скоўваў, абмяжоўваў думку мастака і, ведамая рэч, зьбядняў творы мастацтва. Агульнавядомы і тыя цяжкія страты, якія панеслі ад культу савецкая літаратура і мастацтва. Нямала страціла і нашы беларуская літаратура. У часе ўздзьму беларускай савецкай мастацкай літаратуры, у часе яе надзвычайнага росту, культ асобы суровымі і жорсткімі рукамі абламаў і зьнявечыў галіны яе цвітучага дрэва і многім актыўным працаўніком літаратуры й мастацтва нізавопшта давалося адпакутваць у жаклівых умовах многія гады, а шмат каму разлучыцца й з жыццём... Усе мы аддалі пэўную даніну культу. Нават мудрыя й непахісным людзі, як нашы настаўнікі Янка Купала й Якуб Колас, шмат у сваіх творах ўшаноўвалі культ асобы. Добра, што Якуб Колас пры жыцці здолёў многія свае лепшыя творы ачысьціць ад гэнага наносу, а вось Купала прарабіць такую працу ўжо ня мог. На вялікай частцы яго твораў савецкага часу й ляжыць гэты непатрэбны прывесак. І цяпер трэба думаць, што рабіць. Мне здаецца, што з тых твораў, у канцы якіх словы „вялікі Сталін” былі проста прычэплены, як віза для друку, словы гэтыя неабходна зьняць, бо самі творы добрыя й высокамастацкія, і ніякага дачынення да культу, апрача пэўнага прывеску, ня мелі. Можна мне скажуць, што гэта ня зусім навукова, але гэта правільна. Бо мы ўсё добра ведаем, як ставіўся да культу Янка Купала, і зусім перакананы ў тым, што калі-б ён жыў, ён з радасьцю зрабіў-бы гэта сам сягоньня.⁴³

Прыведзенае сыьверджаньне Пятруся Броўкі, тагачаснага старшыні Саюзу пісьменьнікаў Беларусі й сярод пісьменьнікаў найбольш даверанага партыі ў пытаньнях беларускай літаратуры, мае моц важнага партыйнага дакумэнту ў дачыненні да беларускай літаратуры й ейных прадстаўнікоў, перш-наперш і галоўна ў дачыненні да Янкі Купалы. Гэткім парадкам, Пятрусь Броўка першы афіцыйна паставіў пытаньне неабходнасьці дэсталінізацыйнае цэнзурнае апэрацыі над Купалавымі творамі й запрапанаваў канкрэтныя спосабы ейнага правядзеньня.

Аднак, рэдактары й выдаўцы другога выданьня „Збору

твораў” яшчэ не маглі адважыцца правесці запатрабаванае Пятрусём Броўкам апэрацыі, хоць часу для гэтага было даволі: згаданы даклад Пятруса Броўкі адбыўся 30 студзеня 1962 году, а шосты том другога выдання „Збору твораў”, у якім былі зьмешчаныя Купалавы вершы 1933-1942 гадоў, выйшаў больш за год пазьней — у 1963 годзе. Усе Купалавы вершы гэных гадоў пра Сталіна або ў якіх толькі ўжывалася слова „Сталін”, у гэным томе наагул не пабачылі сьвету, хоць, як бачым, дэсталінізацыйная цэнзурная апэрацыя была старанна над імі праведзеная. І толькі ў томе 4-м трэйцяга выдання „Збору твораў”, датаваным 1974 годам, Броўкава прапанова на ўсе сто працэнтаў была ўжыццёўленая: 21 верш 1934-1942 гадоў, як і ў томе 6-м другога выдання не зьявіліся зусім, а 25 вершаў гэных гадоў надрукаваныя з большымі або меншымі пропускамi, часамі з пропускам аднаго толькі слова „Сталін”.

Прызнаючы Пятрусю Броўку поўную слухнасьць, што ўслаўленьне Сталіна ў Купалавых вершах было няшчырае й вымушанае палітычнымі абставінамі, ды таксама прызнаючы бясспрэчныя ягонныя заслугі перад памяцай Янкі Купалы й ўсёй беларускай літаратурай, што гэтую Купалаву няшчырасьць і вымушанасьць аўтарытэтна пацьвердзіў, важна адзначыць і асабліва моцна падчыркнуць і тое, што некаторыя Купалавы вершы ў гонар Сталіна гучаць выразнай, навет ня вельмі прыхаванай іроніяй на адрыв таго-ж Сталіна. І, як гэткія, можна ўважаць іх за вершы антысталінскія!

Ня можа быць найменшага ў гэтым сумлеву, калі ходзіць прынамся пра верш „Табе, правадыр”, напісаны 20 лістапада 1936 году — на шостым годзе пасья няўдалае спробы Купалавага самагубства з ласкі таго-ж Сталіна й напярэдадні крывавае яжоўшчыны. Інакш, як зьдэлівай іроніяй нельга назваць, прыкладам, гэткіх супэрлятываў і гіпэрбалічных зваротаў на адрыв Сталіна, зь якіх складаецца ў розных ва-рыянтах увесь даўжэзны гэны верш:

Табе, правадыр, мае песьні і думы,
І шчырыя шчырага сэрца парывы!
Бо хто калі сьніў, ды хто калі думаў,
Што буду я вольны, што буду шчасьлівы.

Бо хто калі думаў, што я жыці буду,
Як птушка, як вецер над нівай квяцістай,
І дзівам дзівіцца вялікаму цуду,
Што вокал мяне так цуднее ўрачыста.

Што мы, правадыр, нібы яснае сонца,
Мне вочы адкрыеш на зямлі і небе...
Сьвяціся-ж ты, сонца, ў маё век аконца:
Вітаю цябе я і сольлю, і хлебам.

Падобнае панэгірычнае, а ў сваім падтэксьце зьедліва-іранічнае гучэньне маюць яшчэ Купалавы вершы: „Маё мне сонца, правадыр” (1935 год), „Аб Сталіне-сейбіту песня мая” (1937), „Дзякуй партыі Леніна-Сталіна” (1941) і некаторыя іншыя.

Пераконлівае сыцьверджаньне Пятруся Броўкі, што словы „вялікі Сталін” былі ў Купалавых вершах адно „непатрэбным прывескам і „візай для друку”, як і пацьверджаньне, што наагул усе вершы ў гонар Сталіна былі няшчырай вымушанай данінай г.зв. культу асобы, лягічна вядуць па прастай лініі да яшчэ аднаго, у дадзеным выпадку найважнейшага сыцьверджаньня. Пайменна да таго, што й усе ўслаўленьні камунізму, усе хваласьпевы Камуністычнай партыі й ейным правадыром, савецкай сыстэме й савецкай уладзе на Беларусі гэткія-ж, як і верш пра Сталіна, таксама няшчырыя, зроджаныя пад ціскам жорсткіх палітычных абставінаў і пад маральным і нават фізычным тэрорам. Усе іх можна ды й трэба разглядаць таксама, як „непатрэбныя прывескі” й „візы для друку” ды, як такія, найбольш мэтазгодна ўсе іх з Купалавай літаратурнай спадчыны выкінуць. І калі грунтоўна ўтлыбіцца ў Купалаву творчасьць усяго савецкага пэрыяду, узяць увагу на ўсе ейныя ідэйныя й палітычныя аспекты ды прааналізаваць і ейную падтэкставую вымову, дык толькі гэткая, а ня іншая выснова станеца няўхільнай і адзіна правільнай ды справядлівай.

**Помнік Янку Купалу ў Менску.
Скульптары А. Анікейчык, Л. Гумілеўскі, А. Засыпкі,
архітэктары Ю. Градаў і Л. Левін.**

VI. БЕЛАРУСКІЯ ПАЭТЫ І ПІСЬМЕНЬНІКІ ПРА КУПАЛУ І ПАД УПЛЫВАМ КУПАЛЫ

Янка Купала на шмат якіх сучасных яму й пазьнейшых наступных па ім паэтаў рабіў большы або меншы ўплыў на чыста мастацкія асаблівасці іхнае творчасці. Іван Навуменка на 90-я ўгодкі ад нараджэння Янкі Купалы пісаў наступнае:

Не баючыся перабольшання, можна нават сказаць, што Броўка, Куляшоў, Танк, Панчанка пайшлі далей Купалы, Коласа ў паэтычным „асваенні” савецкай рэчаіснасці, у псыхалатэзізацыі лірыкі, у стварэнні вобраза лірычнага героя. Але старт беларуская савецкая паэзія ўзяла ад Купалы.¹

Калі гэтыя Навуменкавы словы разумець у роўніцы чыста мастацкай, а ня іншай, дык зь імі можна было-б згадзіцца. Бо ўзапраўды беларуская паэзія пасля Купалы з кожным годам шторааз больш вызвалалася ад чыста мастацкіх асаблівасцяў Купалавай творчасці, ад іхнае паэтыкі. Ды й не магло быць інакш. Калі-б беларуская паэзія ўсыцяж сылепа трымалася Купалавых узораў, дык абазначала-б гэта ня ейны росквіт, але адставаньне, спад ейнага мастацкага гучэння.

Затое ў ідэйным, нацыянальным сэнсе Купалава творчасць заставалася ня толькі жывучай, але з кожным адрэзкам часу ўсыцяж мацнейшай і глыбейшай. І гэты працэс, відаць, будзе ўсыцяж узмацняцца аж да таго часу, пакуль Купалавы нацыянальныя ідэі ня зрэалізуюцца.

Праблема чыста мастацкіх уплываў Купалавай творчасці на пазьнейшых паэтаў, хоць сама па сабе й вельмі цікавая, аднак да нашае тэмы беспасярэдня яна не датычыцца. Дый часткава яна ў нашай літаратурнай крытыцы апрацаваная — у кнізе 1967 году згадванага пісьменьніка й крытыка Івана Навуменкі „Янка Купала — духоўны воблік героя” ды ў кнізе 1971 году літаратурнага крытыка Міхася Яроша „Янка Купала і беларуская паэзія”.

Пры гэтай нагодзе ня лішнім будзе коратка засяродзіцца на ведамым нам прыкладзе выдатнага парафразавання Купалавых вобразаў. Маём на думцы даўжэйшы верш веда-

мага старэйшага паэты Сяргея Дзяргая „Над спакоем крыніц”, напісаны на 80-я ўгодкі ад нараджэння Янкі Купалы² і пазней у 1967 годзе перадрукаваны ў ягоным зборніку „Выбранае”. Сяргей Дзяргай гэтак містэрна патрапіў авалодаць Купалавымі вобразамі, што верш ягоны ў кожнай із сваіх частак сьведама пераклікаецца із шматлікімі вершамі Янкі Купалы. Вось некалькі гэтых вобразаў, вырваных зь Дзяргаевага верша:

І такі тут спакой,
У старонцы лясной!
Цішыня!
Над спрадвечнаю пушчаю;
Толькі зрэдку ў кустах
Шасьне спуджаны птах,
Пройдзе лось
Сьцяжыной нявідущаю.

Ня цяжка адгадаць, што ў гэтых словах сьвядомае насьледваньне пачатковых радкоў Купалавай паэмы „Курган”. Далей:

І народ зразумеў
Гэты велічны сьпеў,
Бо ў тым сьпеве
Адбітак пакут яго,
Бо ў ім бачыў сябе —
Па цяжкой барацьбе —
На пачэсным пасадзе раскутага

Тут выразнае рэха з Купалавага верша „Маладая Беларусь” і зь песьні Лявона ў драматычным абразку „На папасе”. А вось выразна рэмінісцэнцыя з Купалавага верша „А хто там ідзе?”:

Колькі іх,
Колькі іх?
І сьляпых, і глухих,
Век пагарджаных лёсам і доляю?
Не адзін міліён,
Не адзін міліён!
Выйшлі з думкай:
„Памру ці падолею!”

І ралтам, у заканчэньні, ударыў Дзяргай у струну партыйную, хоць у часе напісаньня верша „А хто там ідзе?” пра камунізм Купалу налёўна ня сьнілася.

Глянь:
А хто там ідзе
У людзкой грамадзе,
У шляхі камунізма азыяння?
Беларусы ідуць,
Сваё слова нясуць,
Сваё слова нясуць
Пальмянае.

Цяжка паверыць, што Сяргей Дзяргай аддаў тут сваю даніну партыі пчыра. Хутчэй за ўсё меў ён тут нейкія іншыя меркаванні, няведамыя нам.

За літаратурную спадчыну Янкі Купалы ўсёцяж вядзецца змаганьне між партыяй і беларускімі пісьменьнікамі, якія у гэтай спадчыне знаходзяць сілы й канкрэтныя магчымасці захавання й замацавання свайго беларускага нацыянальнага існасці. Змаганьне гэтае праводзіцца ў самых розных формах беларускага арганізаванага жыцця, перш-наперш на штогадавых, традыцыйных ужо святах беларускага паэзіі ў гонар Янкі Купалы, Якуба Коласа або абодвух іх. У якасці прыкладу возьмем свята беларускага паэзіі ў гонар Янкі Купалы на 90-ыя ўгодкі ад ягонага нараджэння. Яно праходзіла ня толькі ў Вязынцы — месцы нараджэння Янкі Купалы, але й у іншых мясцовасцях Беларусі. Пра гэта ў газэце „ЛіМ” за 14 ліпеня 1972 г. зьмешчаныя абшэрыныя рэпартажы з фотаздымкамі з урачыстага паседжання ў тэатры Опэры й Балету, на якім з дакладам пра Янку Купалу выступаву Кандрат Крапіва, з адкрыццём Купалавага помніка ў Менску і зь Святана Паэзіі ў Вязынцы ды з паведамленьнямі пра шмат якіх іншых маэнтны святакаваньня.

Усе гэтыя матар’ялы падпісаныя Беларускаім Тэлеграфічным Агенцтвам „БЕЛТА”, якое афіцыйна падпарадкаванае партыі й праводзіць ейную палітычную лінію. Але вось у вадным рэдакцыйным артыкуле газэты „ЛіМ” не знаходзім нічога супольнага з пазыцыяй агенцтва „БЕЛТА”, а вылучана думкі й настроі, якія культывуе ў сабе беларуская пісьменьніцкая грамадзкасьць. Там чытаем:

Гэта было вялікае, вольнакрылае, сапраўды ўсенароднае свята. Творы Купалы гучалі ў клубах і на тэатральных пляцоўках, у парках і на плошчах, зноў і зноў неслі яны да чытачоў сваю чарадзейную і непаўторную паэтычную сілу, вялі гутарку з цэлым народам, краналі сэрцы мільёнаў. Народ Беларуска даўно рыхтаваўся да Купалавага свята, чакаў яго як вялікай і радаснай падзеі. І яно стала такім. Цэлы тыдзень ішлі Купалаўскія ўрачыстасці. Паўсюдна — у ардэнаносным Мінску, у Купалаўскіх мясцінах, у гарадох і вёсках рэспублікі — ушанаўвалася імя

вялікага песняра, яго няўміручая спадчына. Гучэлі вершы і песні, уладарыла паэзія...

А вось рэпартаж У. Анісковіча з Вязынкі з Купалавага „Сьвята паэзіі і працы”, надрукаваны ў газэце „ЛіМ” за 15 ліпеня 1977 году. У ім чытаем:

Сьвята паэзіі і працы на Радзіме Янкі Купалы стала добрай традыцыяй, — гаворыць, адкрываючы ўрачытасьць, старшыня праўленьня Саюзу пісьменьнікаў БССР, Герой Сацыялістычнай Працы, народны паэт Беларусі Максім Танк. — А сёлета яно мае асабліва глыбокі сэнс, бо пражодзіць напярэдадні 60-годзьдзя Вялікага Кастрычніка, у дні, калі абмяркоўваецца праект новай нашай Канстытуцыі, якая падводзіць вынікі велічных зьдзяйсненьняў і дасягненьняў ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі, навукі, культуры нашай краіны і паказвае яскравы прыклад усім народам у барацьбе за сьветлае заўтра, за шчасьлівае жыцьцё.

Сьвята паэзіі і працы закончылася завучанымі напамяць партыйнымі паблёнамі пра гэнае „шчасьлівае жыцьцё”, сказанымі старшынём калгасу „Сьветлы Шлях” У. Калачык, работніцай Радапкавіцкага прамкамбіната Таццянай Шынкарэнка ды брыгадзірам вытворчага ўчастка імя Янкі Купалы Ф. Комарам. Затое падобнага ўводнага артыкулу, які-б паказваў нясугучнасьць казённага сьвята з думкамі й настроямі пісьменьніцкай грамадзкасьці, гэтым разам, ня было ўжо зусім.

А вось, таксама ў якасьці прыкладу, рэпартаж з Рэспубліканскага Сьвята Паэзіі, праведзенага на бацькаўшчыне Якуба Коласа ў Стаўбцоўшчыне ў ліпені 1978 году. Але й тут, умела выкарыстоўваючы Коласаўскія ўгодкі, беларускія паэты патрапілі выканаць ўсё сваё запаветнае, з партыйнай палітыкай ані ня сугучнае, чаго бяз гэтага сьвята, зрабіць не маглі-б.

Палітычныя выступленьні распачаў Ніл Гілевіч, зь вершу якога „ЛіМ” надрукавала наступныя радкі:

Паклон табе, мой беларускі краю!
Ты — мой, я твой, ад роду і навек.
Я зноў і зноў да сэрца прыкладаю
Твой ліст дубовы — як чароўны лек.
За хлеб, што ем, за песні, што сьпяваю,
За шчасьце звацца іменем тваім —
Паклон, паклон табе, мой родны краю!
Ты мой, я — твой: усюды і ва ўсім!

А вось хваляючыя патрыятычныя радкі верша Аляксея Русецкага, прачытанага ім на Рэспубліканскім Сьвяце Паэзіі:

О КУТ бацькоў! З твае ласкі
сьвятлела калісь галава
ад мудрай зімовай казкі,
ад песьні вятэрнай жніва,
ад голасу роднае мовы,
зь якой углядаўся ў сьвет...

З чаргі далей, вяртаючыся да сваіх вытокаў, выступіў Генадзь Бураўкін:

Народ мой, дзякую, што ты
Вялікадушна даў мне ў рукі
Не алебарды і шчыты,
А лемяхі і першадрукі
Што нашпалтаць мне не забыў
Не грукатню бравурных маршаў,
А задуменнасьць песень нашых...

Далей Янка Сіпакоў напамінае аб тым, што трэба

Нібы маці, бератчы
Працаўніцу нашу — мову,
Бо яна — жыцця зачын
І пачатак песьні новай.

Далей газэта „ЛіМ” у сваім рэпартажы інфармуе:

Цікавы факт, зь гісторыі нагадвае Алег Лойка: Жан Жак Русо, творы якога былі здаўна папулярны ў Беларусі, зьбіраўся нават пераехаць сюды на сталае жыхарства. Яму, гэтаму выдатнаму мысьліцелю і чалавеку, паэт і прысьвяціў верш „Размова з Жанам Жакам Русо”, які прачытаў на сьвяце:

О, Беларусь — мой родны край,
Мой дзень народзін — першы май,
Радзіма любая мая,
Дзе жыць хацеў-бы вечна я!..

Далей, чытаем у газэце, „выступаюць Яўгенія Янішчыц, Анатоль Вярцінскі, Язэп Семяжон, Раіса Баравікова, Уладзімер Някляеў, Браніслаў Спрыгчан, Казімір Камейша...”

Хоць і ў кароткіх урыўках, прысутныя ўсё-ж паслухалі патрыятычных вершаў Ніла Гілевіча, Аляксея Русецкага, Генадзя Бураўкіна, Янкі Сіпакова й Алега Лойкі. Затое зь

вершаў іншых беларускіх паэтаў, што выступалі на сьвяце, газета не зацывала ніводнага радка. Трэба аднак, думаць, што і ў іншых вершах прагучэлі тыя-ж патрыятычныя матывы, што й у вершах, намі працытаваных кароткімі ўрыўкамі. Наагул-жа Сьвята Паэзіі 1978 году было трыумфальнай перамогай нашых паэтаў над няўмольнымі палітычнымі абставінамі, у якіх даводзіцца ім жыць і тварыць, было іхнім шчырым голасам, у якім прагучэлі іхнія заветныя нацыянальныя ідэі.

Нельга не адзначыць тут і наступнае зьявы: малады беларускі паэта Леў Мароз, што пачынаў сваю паэтычную дзейнасьць на расейскай мове, але хутка адчуў сваю беларускасьць і перайшоў вылучна на беларускую мову, гэтак выказаўся пра ролю Купалава паэзіі ў жыцьці беларускага народу на Сьвяце Паэзіі й Купалавых угодкаў у верасьні 1973 году:

Купала, Купала —
Ў маленстве гучала
І песьняй у лёс увайшло.
Нямала, нямала
Людзей сагравала
Купалаўскай песьні цяпло.
Народным беды
Ён добра ведаў
І песьні Купалаўскай гнеў
У сьвет міраедаў,
У сьвет дармаедаў
Атрутнай стралою ляцеў.
Узімку і ўлетку
Ён папараць-кветку —
Народнае шчасьце шукаў.

Падобна прагучэлі ў гонар Купалы на Сьвяце Паэзіі вершы й шмат якіх іншых беларускіх паэтаў, што вызначылі Купалу за свайго духовага й нацыянальнага правадыра. Яны пацвердзілі, што магутнае Купалава слова дае ім найбольшае натхненьне для іхнае паэтычнае творчасці й закладнае яе кроўнай любасьцяй і адданасьцяй роднай Беларусі.

Праўда, сярод гэтых узвышаных акордаў і сугучнасьці з паэзіяй Купалы не абыйшлося й без хвальшывых дысанансаў. Гэтак, прыкладам, Леў Мароз, побач з глыбокім адчуваньнем кроўнага сваяцтва з Купалавай ідэяй, у цытаваны свой верш устаіў і гэтакія радкі:

Рэспубліка стала
Такой, як Купала
У марах і песьнях жадаў...

Няпраўда! Як пацвярджае ўся ягоная, пісаная яшчэ не пад прымусам, паэзія, у марах і песнях Янка Купала жадаў зусім іншае будучыні свайму краю й народу. Ёсць усе асновы ўважаць, што гэтыя словы Льва Мароза, як і падобныя ім словы некаторых іншых паэтаў, гэта няшчырая даніна часу й абставінам, каб, за цану гэтае даніны, магчы сказаць і ўсё сваё шчырае ды зааветнае. Наагул-жа Сьвята Паэзіі, звязанае з Купалавымі ўгодкамі, гэта адзін з спосабаў працягвання Купалавых нацыянальна-патрыятычных зааветаў сучаснымі беларускімі паэтамі. У гэтым галоўнае значаньне Сьвята Беларускае Паэзіі.

Пытаньне няўмольнай даніны для партыі, каб гэткай цаной служыць роднай Беларусі, гэта вялікая й складаная праблема ў гісторыі падсаветкай Беларусі. Яна, праблема гэтая, найбольш звязаная зь Янкам Купалам.

Часамі нельга зразумець, ці дадзены паэта, аддаючы даніну партыі, рабіў гэта шчыра, зь перакананьнем, ці зь меркаваньняў, каб гэтакім спосабам магчы выказаць у сваім творы супярэчную гэтай даніне ідэю. Добра гэта ілюструе адзін ведамы нам выпадак. Пятрусь Броўка ў першым томе свайго „Збору Твораў у чатырох тамах”, што выйшаў у 1965 годзе, зьмясьціў верш „Янку Купалу”. Згадаўшы важнейшы выпадак з Купалавага жьжыця, у валопыняй строфы Броўка пісаў:

Да вас надыходзілі мужнасьць і гарт,
І чулі мы голас бадзёры і юны:
Вы клікалі нас, маладых арлянят,
Па песню, па сонца, па шчасьце камуны.

Дата напісаньня гэтага верша, пастаўленая пад ім — 1931 год — выключнае магчымасьць, каб Броўка ў гэным 1931 годзе, адразу пасля няўдалага Купалавага самагубства ў канцы 1930 году, мог шчыра прыпісаць Купалу ягоную адданасьць народу й нацыянальнай ідэі, не пашкодзіўшы яму у дадзеных абставінах, як таксама няверагодна, каб і Купала мог у гэным трагічным часе шчыра клікаць маладых паэтаў бачыць у гэнай „камуне” сваё шчасьце. Найлепш пацвярджае гэта верш Броўкі „Купала і Колас, вы нас гадавалі”, напісаны ў красавіку 1972 году на 90-я ўгодкі ад Купалавага нараджэньня. („Полымя”, 1972, № 7, бб. 99-100)

Пытаньне супярэчлівых ацэнаў Купалавых твораў вельмі рэзка выступіла ў 1962 і 1972 гадох на 80-я ды на 90-я ўгодкі ад нараджэньня паэты.

Вось старэйшы беларускі пісьменьнік Міхась Лынькоў пад канец свайго артыкулу „На даўгія вякі” на 90-я ўгодкі ад нараджэньня Янкі Купалы ў ліпенскім нумары „Полымя” за 1972 год піша:

Сапраўды народная творчасць Я. Купалы зьяўляецца творчасцю партыйнай. Ён пакінуў нам глыбока працулыя творы аб правадырах партыі і народу, аб ролі Масквы ў будаўніцтве новага жыцця ўсіх народаў сацыялістычнай Радзімы, аб знешняй палітыцы партыі, Савецкага ўрада, палітыкі мірнага суіснавання, палітыкі барацьбы за мір ва ўсім свеце. (б. 106)

І адразу пасля гэтага Лынькоў канчае свой артыкул наступнымі словамі:

Творы паэта, прасякнутыя хваляючымі думкамі, высокімі ідэямі, увасобілі ў сабе ўсю прыгажосць і непаўторнасць духоўнага складу народу і зьяўляюцца, па сутнасці, бесьмяротнымі.

Імя паэта неадлучна ад цэлай эпохі ў гісторыі народа, належыць стагодздыям. Янка Купала — адна з цудоўных вяршынь паэзіі і культуры беларускага народу. І гэтай сьветазарнай вяршыні сьвяціць народу на доўгія і доўгія вякі. (б. 106)

Дык якую-ж частку артыкулу: першую ці другую трэба прыняць за аб'ектыўнае сьцьверджаньне Лыньковам запраўднага пагляду на Янку Купалу? Ясна, другую частку. Затое першая частка артыкулу — гэта ня толькі няўмольная, а, яшчэ торш, дабраахвотная даніна, пра што сьветчаць гэныя пракудныя й для Купалы і для пісьменьніцкай грамадзкасьці пустыя словы аб „ролі Масквы ў будаўніцтве новага жыцця ўсіх народаў сацыялістычнай Радзімы”.

Зьдзіўляе несамавітае запярэчаньне самому сабе ў вачэне Янкі Купалы ведамага крытыка Ўладзімера Юрэвіча. У ліпеньскім нумары часопісу „Малодосьць” за 1962 год на 80-я ўгодкі ад нараджэньня Янкі Купалы ён пісаў:

Рускія мелі Пушкіна. Англічане — Шэкспіра, Украінцы — Шаўчэнку, Палякі — Міцкевіча... У Беларусаў-жа доўгі час ня было такіх тытанаў чалавечай мыслі, выказнікаў заветных дум і сьветлых спадзяваньняў народу, сапраўды народных песьняроў.

Толькі на золку XX стагодздыя на заходняй ускраіне былой Расійскай імперыі зазьзяў шматколернай вясёлкай каштоўны самародак — вялікі нацыянальны талент, які сьмела абвясчае права роднага беларускага народу мець сваю паэзію.

Кожны край мае тых, што аляваюць,
Чым ёсьць для народу ўпадак і хвала,
А Беларусы нікога-ж ня маюць,
Няхай-жа хоць будзе Янка Купала.

Сьвет ведае ня многа паэтаў, якія былі-б так да сама-забыцця звязаныя з народамі, як быў звязан, нават зьліўся ў вадно зь ім, Янка Купала.³

Усё, сказанае тут, вельмі ясна й праўдзіва ды ніякіх каментароў не патрабуе. Але той-жа Уладзімер Юрэвіч у „Дні паэзіі” 1972 году на 90-я ўгодкі Купалавага нараджэньня ўжо пісаў зусім супярэчнае:

Янку Купалу дзевяноста. Але-ж з часу яго сьмерці прайшло трыццаць. Не дажыўшы дзесяці дзён да свайго шасьці-дзесяцігодзьдзя, ён адыйшоў ад нас.

І ён з намі, сярод нас. Сваімі няўміручымі творамі, сваім бяспрыкладным служэньнем народу, партыі, Радзіме... (б. 75)

Хто-ж ён, мой Купала?

Піянер беларускай савецкай паэзіі. Разам зь Якубам Коласам яны сыцяганосцы ўсё беларускай савецкай літаратуры. Разам з Коласам яны кляпатлівыя старэйшыны нацыянальнай культуры беларускага народу, што так буйна расьцьвіла пасля Кастрычніка. (б. 76)

Як бачым, у другім сваім артыкуле на 90-я Купалавы ўгодкі Юрэвіч схвальшывіў, думаем, сьведама, бо нельга-ж дапусьціць, каб адзін із здальнейшых беларускіх крытыкаў не разумеў, што піша няпраўду.

Падобныя супярэчнасьці пра Купалу і ў вершах Міколы Хведаровіча, прысьвечаных абодвым купалаўскім угодкам. Гэтак, верш „Я ведаю Янку Купалу” на 80-я ягоныя ўгодкі ў ліпеньскім нумары „Польмя” за 1962 год пачынаецца шчырымі й простымі, але хвалюючымі сваёй праўдзівасьцяй словамі:

Я ведаю Янку Купалу,
Матуля мяне калыхала
З купалаўскай песьняй аб волі
У жніўную сьпёку на полі.
Над беднай палоскаю вузкай
Гучаў гэты сьпеў беларускі.
Нібыта званок жаўруковы
З-пад сонца паслаў тыя словы,
Калі зацьвіталі палеткі.
Я чуў іх вясною і ўлетку,
Зімой — над прастуджаным борам
І радасьці, шчасьця і гора
Было у тых песьнях нямала...
Я ведаю Янку Купалу. (б. 9)
Яшчэ пастушком, за капеўку
У краме купіў я „Жалейку” —
„Жалейка” мне песьні сьпявала

І ў людзі мяне выпраўляла,
Яна спадарожніцай стала...
Я ведаў Янку Купалу. (б. 10)

Далей Хведаровіч прыгадвае, як пад уплывам Купалавай паэзіі пачаў пісаць і ён. Яшчэ далей успамінае ён калгасны „рай”, дзякуючы якому, быццам-бы, „стаў край беларускі багаты”, каб закончыць верш наступнымі радкамі:

О, слова Купалы!
Вякамі праслаўлена будзеш
Між намі —
Тваімі, Купала, сынамі
І дзень камунізма прывецяць
У слове шчаслівых дзеці,
Прывецяць сардэчна і дбала,
Як шчасце прывеціў Купала. (б. 11)

Таксама й Мікола Хведаровіч у гэтым сваім вершы сьведама хвальшчы, каб у вершы, напісаным дзесяць год пазней і надрукаваным у „Дні Паэзіі” 1972 году на 90-я ўгодкі ад нараджэння Янкі Купалы, застацца самым сабой: шчырым і праўдзвым. Вось адпаведныя радкі з гэтага верша:

Як толькі ўскатурханы ранак
Абмье расою твой твар,
Выходзіць Купала на ганак, —
Руплівай сям’і гаспадар.
Сыцяжынкаю роснаю крочыць,
Дзе сьпеліць абшар збажыну.
І сонца ласкавае хоча
У вочы яму зазірнуць.
Ён колас, што высьпеў як трэба,
Патрэ на далоні рукі.
І пырскаюць зь песняй да неба
З-пад ног у яго жаўрукі.
Заўсёды руплівай і дбалай
Пясьнярская думка была.
І просіць у сонца Купала
Пазычыць для песні сьвятла.
У шчодрае сонца сьмяецца,
Праменіць іскрынкі ў вачах.
Купалава песня ад сэрца
Навечна праклала свой шлях. (б. 93)

Характэрна адзначыў абодвы Купалавы ўгодкі нараджэння 80-я й 90-я, старэйшы беларускі паэта Станіслаў Шушкевіч. На першыя ўгодкі ён зьмясьціў у часалісе „Мала-

досыць” (№ 7, 1962 г.) даўжэйшы верш „У Ляўках”, а на ўгодкі другія — карацейшы верш пад тым-жа загалоўкам „У Ляўках” („Дзень Паэзіі” 1972 г.). У вабодных вершах ён выказвае той-жа культ Купалы, навет тымі самымі словамі. Вось урывак зь верша першага.

Дзе сосны — дзён яшчэ нядаўных сьветкі?
Вайна сям’ю сталетнюю зламала і скрышыла,
Але ўжо цягнуцца увесь зялёны падлеткі,
Сасновы маладняк узняўся з новай сілай. (б. 94)
Да папалігча доміка, дзе жыў Купала,
Не зарасьлі травой дзікай сьцежкі.
Любоў народная прыйшла і адшукала
Яры паэтавы, пагоркі і паўмежкі.

Дзе сосны — дзён яшчэ нядаўных сьветкі?
Жыве і ня сыціхае ў песьні шум іх шматгалосны.
З былою пекнатою растуць наўкола кветкі,
І раніцай гараць, іскрацца росы.
А ў вечар, калі зойдзе стомленае сонца
І прыйдзе змрок павольна з-за пагорка,
Здаецца, з доміка, з высокага акенца
Агенчык сьвеціцца ў вадзе, як зорка. (б. 95)

А вось у другім вершы, паўтарыўшы літаральна чатыры радкі з прыведзенага верша („Дзе сосны — дзён яшчэ нядаўных сьветкі? Вайна сям’ю сталетнюю зламала і скрышыла, Але ўжо цягнуцца увесь зялёны падлеткі, Сасновы маладняк узняўся з новай сілай”), канчае яго наступнай строфкай:

Да доміка, дзе жыў пясняр Купала
Не зарасьлі травой дзікай сьцежкі:
Народная любоў тут адшукала
Паэтавы сьляды... (б. 91)

Апрача гэтага, на 80-я Купалавы ўгодкі Станіслаў Шушкевіч надрукаваў у ліпеньскім нумары „Полымя” за 1962 год верш „Каля Музея Янкі Купалы”. Прывядзем зь яго тры асобныя мясыціны:

Калі мігціць усё, жыве, гарыць,
Натоўпам дзьма ўсё людзкім,
Купала сходзіць з кургана-гары,
Глядзіць, спыніцца дзе і зь кім.

.....

Купала апіраецца на кій,
Узрушаны кіпучым сьветлым днём.

Зноў слова просіцца ў паэта у радкі,
Радкі-ж гараць паэзіі агнём.

.....

Пясыняр ідзе. Ён няўміручы і жывы...

Як бачым, ува ўсіх трох Шупкевічавых вершах ніякіх супярэчнасцяў, якія мелі месца ў паэтаў, згадваных раней. Ува ўсіх трох вершах гучыць шчырае любасць да Янкі Купалы й прызнанне ягонае велічы ў беларускай літаратуры.

Арыгінальна адзначыў Купалавы ўгодкі Максім Танк у трох вершах, штопраўда, надрукаванымі ня ў угодкавых гадох. Першы з гэтых вершаў „Ля помніка Янку Купалу” з’явіўся ў верасеньскім нумары „Полымя” за 1973 год. Спачатку пазнаёмімся з гэтым вершам:

Яго сьцежка — дарога перавалаў ня знала,
А нястомна ўздыхалася ўгору і ўгору:
Да надзеі і песні, да сьвітаньня і сонца,
Да сяброўства і праўды, да чырвонага сьцяга.
Вось ідзе наш Купала. Толькі што-ж гэта сьцежка
Абрываецца раптам п’едэсталу гранітам?
Але ён — далей крочыць. Нават і не заўважыў,
Цераз абрыў.
У бясьмерце.

Зробім кароткае адступленьне. Максім Танк у кароценькім сваім вершыку „Кесарава — кесару”, датаваным 1961 годам і надрукаваным у трэцім томе свайго „Збору Твораў у чатырох тамах”, пісаў:

„Кесарава — кесару...”
Табе-ж я ўсё аддаў:
І тое, што належала
Да зор, зямлі і траў,

І нат, калі ў далёкі шлях
Мяне пазвала ты,
Пайшоў я, за сабой усе
разбурэўшы масты.

Я шмат багінь спакуслівых
І ласкавых страчаў,
Але табе, паэзія,
Ніколі не здраджаў.

Пры дапамозе ведамай евангельскай формулы Максім Танк сыцьвярджае, што ён, у моц палітычнай канечнасці, аддае неабходную даніну кесару — партыі і ейнай ідэялёгіі, але перш-наперш служыць богу паэзіі — запраўднаму, не зьнявечанаму партыйнай службовасцяй мастацтву.

Калі гэткай данінай для кесара-партыі і уважаць гэныя словы „да чырвонага сыцягу” у вершы „Ля помніка Янку Купалу”, дык вельмі-ж яна сыціплая гэная даніна, ад якой у двух іншых Танкавых вершах не засталася ніводнага радка. Гэтак, у вершы „Фантан Янкі Купалы”, зьмешчаным у верасеньскім нумары „Полымя” за 1974 год — фальклёрныя вобразы варажбы русалак, а пра Купалу — усяго-на-ўсяго у наступных фінальных радках верша:

І песьню сыпяваюць,
Якую пачуўшы, заўжды
Ты, заварожаны,
Будзеш прыходзіць сюды.

Паслужаць з Купалам,
Як аж да сьвіталых зарніц
Аб папараці расьцьвітаючай
Песьня зьвініць.

Гэткі-ж сыціплы, але неабсякавы Танкаў голас у гонар Купалы і ў вершы „Сустрэча зь Янкам Купалам” у „Дні Паэзіі” 1975 году. Верш канчаецца радкамі:

І я асьмеліўся-б мо падыйсьці
І прыгадаць яму мінулыя сустрэчы.
Ды, анямелы з радасьці, глядзеў,
Як ён ішоў, спыняючыся
На скрыжаваньнях новых вуліц і гадоў
Нібыта песьню ім сваю складаў.
Я нават чуў, здаецца, яго голас.
Ці, можа, тэта быў фантану звон,
Ці пошум дрэў зь лістотай веснавой,
Ці сэрца неспакойнае біцьцё.

У гэтых сыціпных словах паэта патрапіў выказаць бязмежную любасьць да Купалы і ўсхвалёванасьць ягонай велічэй. Калі-ж падагульніць цяпер думкі і пачуцьці, выказаныя ў трох Танкавых вершах пра Купалу, дык, не зважаючы на гэную згадку пра чырвоны сыцяг, можна ўважаць, што Танк прамовіў да дарагой яму памяці Янкі Купалы без даніны кесару-партыі.

Нельга прайсьці міма артыкулу „Тры зоркі” ў „Дні Паэзіі” 1965 году. Аўтар артыкулу — малады беларускі паэ-

та й пражайк Міхась Стральцоў, а „Тры зоркі” — гэта Янка Купала, Якуб Колас і Максім Багдановіч. Спаміж усіх трох Стральцоў вырочнівае Купалу й ягоныя бесканкурэнцыйныя заслугі для беларускай літаратуры, як-жа ўнікаліва глыбака асэнсаванне Стральцоў Купалаву творчасць, а ў сувязі з гэтым даўжэйшыя мясціны зь ягонага артыкулу неабходныя. І так, ён піша:

... Праз Купалу наш народ вучыўся і гаварыць, і сьпяваць. Купала быў ягоным голасам, сумленьнем ягонымі вачмі й розумам. І яшчэ ён быў настаўнікам. Ня тым самаўпэўнена-строгім настаўнікам у сурдуче, зашпіленым на усе гузікі, ня тым дабрадзеям, што даўно здаваліўся сваім багацьцем і паблагліва раздае яго. Купала сам вучыўся ў народу й вучыў яго, багацьці свае так шчодро раздаваў таму, што некалі сам пазычаў іх у бедняка. Як паэт ён менш за ўсё быў жыхарам нейкага паднябеснага Парнасу; ягоным Парнасам, ягоным Алімпам была курная беларуская хата, а Пагасам ён ня ўзяў бядняцкую каняку толькі таму, што яму зручней было проста хадзіць па зямлі.

Купала як паэт і асоба вырастаў разам з народам. Гэты рост непазбежна быў пакутлівы, бо ня так і лёгка было пазбывацца прыніжаныяці і забітасці, што вякамі нёс народ на сабе: дакастрычніцкая паэзія вялікага песняра мае адзнаку ў самым сапраўдным значэнні слова трагічную. Яна не належала-б свайму часу, а значыць, і літаратуры, каб была іншай, а Купала ня быў-бы вялікім нацыянальным (б. 13) паэтам, каб не разумеў, не ўсведамляў гэтага. А ўсведамляў ён многа. (...)

Купала — гэта нястрымны патак, які шукае сабе рэчышча й знаходзіць яго там, дзе дагэтуль ня было ніводнага жыватворчага струменя. Гэта аратай, які нястомна арэ, час ад часу паднімаючы голаў, каб выперці на твары пот і паглядзець на неба. Гэта чалавек, які толькі што навучыўся сьпяваць і, уражаны сваёй песняй і ўзрадаваны ёю, выпінае і выцінае ўсё новыя рулады — і маладосць, сілаю, непасрэднасцю вее ад ягонай песні, што хавае ў сабе ўсе адценні пачуцця. Працаваць, працаваць, працаваць. Можна і іншыя пасля зрабіць лепш за яго, але сваё ён павінен зрабіць як найлепш. Купала падняў нацыянальную рэчаіснасць да ўзроўню мастацтва: тыя, што былі побач зь ім ці ішлі за ім, ужо добра, упэўнена адчувалі сябе мастакамі слова. (б. 17)

Міхась Стральцоў, відаць, не выпадкова асэнсоўвае толькі дакастрычніцкую творчасць Янкі Купалы, а пра парэвалюцыйную творчасць — ані слова! І гэта зразумела: сваё вядучае месца ў беларускай літаратуры Купала замацаваў

дарэвалюцыйнай творчасцый, бо-ж ня мог Стральцоў пазытыўна згадваць наскрозь антысавецкіх Купалавых твораў 20-ых гадоў, пад якімі вісіць таўро цензурнае забароны. Тым больш ня мог Стральцоў правільна асэнсоўваць твораў Купалы, напісаных пасля 1930 году, якія, як ведама, былі ад Купалы вымушаныя ды, як гэткія, не маглі адлюстроўваць Купалавых думак гэнага пэрыяду. Гэткім парадкам Стральцоў паказаў сябе ў куды лепшым сьвятле за тых крытыкаў, у тым ліку й Рыгора Бярозкіна ў кнізе „Сьвет Купалы”, якія гэныя вымушаныя ад Купалы хваласьпевы паказвалі, як быццам шчыры Купалаў голас.

Вылучна пазытыўна асэнсаваў Купалаву творчасць старэйшы беларускі паэта Антон Бялевіч. На 80-я Купалавы ўгодкі ў артыкуле „Салаўіная дуброва паэзіі”, надрукаваным у ліпеньскім нумары „Полымя” за 1962 год, ён з хваляваньнем успамінае свае першыя ўражаньні, якія выклікалі ў ягоным юнацтве Купалавы вершы:

І павеяла, дыхнула ад купалаўскіх вершаў густым настоем жытнёвых палеткаў, яблынёвых садоў, мурожных лугоў, смалістых бароў... У жывой рацэ паэзіі купалася маё сэрца. І вельмі лёгка заплывалі, у памяць ўваходзілі і там прыжываліся, добра запаміналіся шчырыя словы, ясоньня, натхнёныя. (б. 133)

Трохі пазьней Антон Бялевіч пісаў:

Значна пазьней, пішучы верш пра Янку Купалу, я ўявіў паэта ў вобразе магутнай прамяністай ракі, што прабілася, усплыла з глыбінь і ўвабрала ў сябе ўсе крыніцы, рэчкі бацькаўшчыны. І працякае гэтая прамяністая рака праз гаі і дубровы, праз палеткі і сенажаці, праз жыцьцё народнае і сэрцы людзкія.

Хто сыпеў хоча скласьці такі,
Каб песня душу акрыляла,
Напіся з цудоўнай ракі:
Рака — Янка Купала.

А калі яшчэ глыбей увайшоў у гэтую жывую раку паэзіі, калі бліжэй пазнаёміўся з самымі паэтам, мне ён уявіўся ў вобразе магутнага акіяну, куды ўліваюцца многія паўнаводныя рэкі роднай зямлі. (б. 134)

А яшчэ далей Бялевіч пісаў:

І яшчэ ясьней засьвяціліся яго вочы, яшчэ больш натхнёны, велічны зрабіўся ён. Здалося мне, што ў ягонай душы салаўі засьпявалі. І ўявіўся ён мне ў вобразе той салаў-

інай Лельчыцкай дубровы, дзе волатны цар-дуб высока
ў неба ўздымае магутную крону, глыбока ў зямлю ўвай-
шоў, урос карэньнямі. Так, як той дуб-волат, думамі й по-
мысламі сэрцам сваім глыбока ўвайшоў у жыццё народу,
у лёс ягоны наш дарагі Янка Купала. Ён ідзе праз нашы
сэрцы, асвятляючы сваёю прамяністай паэзіяй жыццё
наша, душы нашы, долю нашу новую. (б. 137)

Дзесяць год пазьней 90-я Купалавы ўгодкі адзначыў
Антон Бялевіч вершам „Янку Купалу”, надрукаваным у лі-
пеньскім нумары „Полымя” ў 1972 годзе. Верш гэты пачынае
Бялевіч наступнымі радкамі:

Зноў нясуць мяне лёгка ўспаміны
Ў знакамітыя нашы Ляўкі,
Дзе дарылі Вам песьню даліны,
Каласы, паплавы, сасьнякі;
Дзе шапачацца явар з калінай
Над сьвятлом лебядзінай ракі.

Верш гэты Бялевіч закончыў дзвюма наступнымі строф-
камі:

Па калінах, далінах і ўзгорках,
Па лугах і закутках лясных...
Песьні Вашыя — ясныя зоркі,
Салаўі маладое вясны.

Вы ў іх сонца і радугу ўклалі,
пяруны і зямлі галасы...
У народзе наvekі Вы сталі
Самі песьняй нязгаснай красы.

Значыцца й Антон Бялевіч адзначыў Купалавы ўгодкі,
не дапускаючы якіх-небудзь супярэчнасцяў, якія аслабілі-б
ідэйную вымову Купалавай творчасці.

У творах беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў сказана вель-
мі шмат і пра іхныя аэны Купалавай творчасці, і пра ейны
ўплыў на творчасць іхную. Здавалася-б, больш вычарпаль-
на й глыбока нельга сказаць пра Купалу, як сказаў у сваім
вершы без загаловку ў першым нумары часопісу „Полымя”
за 1967 год Рыгор Барадулін:

Калі-б усе вятры Беларусі
курган намялі —
ён быў-бы пылінкай
ля падножжа зажарнай вяршыні
славы Твай;

калі-б усе гаі Беларусі
хацелі сыцяжыны услаць,
дзе ногі твае ступалі, —
у іх-бы лістоў не хапіла;

калі-б усе навальніцы плакалі —
іхныя сьлёзы
былі-б дробнай расінкай
на вейцы тугі па табе,
Іван Дамінікавіч,
дзядзька Янка,
Купала...

Як паказвае нам дата надрукавання гэтага верша — 1967 год — ён ня звязаны з юбілейнай датай Купалы, бо ў поўнай меры ён можа быць заадрысаваны кожнаму Купалаваму юбілею.

Узапраўды, незраўнаны майстра беларускага верша Рыгор Барадулін нязвычайна ўдала, як ніводзін зь іншых сучасных напрых паэтаў, схакатарызаваў у гэтым вершы ўсенародны культ Купалавае паэзіі й ейнае напрамінальнае ўздзейваньне на беларускага чытача.

Рыгор Барадулін адзначыў Купалавы ўгодкі яшчэ двама вершамі. Адзін зь іх прысьвечаны 80-м Купалавым угодкам, вымоўна азагалоўлены „Лепшаму сыну зямлі беларускай“, надрукаваны ў ліпеньскім нумары „Маладосьці“ за 1962 год. Вось першая з трох частак гэтага верша:

Малёдыя
гэтых слоў
З маленства
у душу запала.

У галавах
маіх сьветлых сноў

Стаялі
Купальле,
Купалка,
Купала.

Маці мяне купала,
Сьпявала
пра ноч

на Івана Купалу:

— Ішла Купалка нявесела,
Краскамі вочкі завесіла.
Стала Купалка бедаваць,
А дзе-ж мне ночку начаваць...

Ноч па зямлі ступала,
Купалкі збірала.
Рэха не спала:
— А сягонья-ж Купала,
Што ні зробіш — тратала!..
Ноч паліла кастры,
Іскра
 ў душу мне запала —
Купала...

Містэрная гульня словаў і вобразаў, узятых зь беларускага фальклёру, удала перадае, таксама як і верш „Калі-б усе вятры Беларусі”, чар Купалавае паэзіі. Гэты-ж чар Барадулін пацвердзіў у фінальных радках гэтага верша:

— Адкуль вы?
Адкажуць:
— З роднага краю таго,
Дзе нарадзіўся
 Янка Купала! (б. 81)

А вось верш трэйці пад загалоўкам „Вязынка”, надрукаваны ў ліпеньскім нумары „Маладосьці” за 1972 год. Пачатак верша:

Вязынка.
Адсюль вёз
 Янка,
Сын Дамініка,
Каб наvekі
 пагарда зьнікла
Да роднай мовы,
Да роднага краю,
Вёз
 праз крумкачову зграю
Вязанку
 галінак надзеі, —
Каб зямля маладзела,
Каб яе ня мінала нядзеля! (б. 4)

Пасля выказання Купалавага бунту супраць паняволення роднага краю Барадулін канчае свой верш гэтак:

Дарэмна
Імпэрыя злая,
Вязынка,
Мела сына твайго
За пасынка.

Стаў ён
Найлюбым сынам сьвету.
Вязынка,
Дзякуй табе за гэта!
Вязынка,
Ты зь вечнасьцю
Славай Купалы зьвязана. (б. 5)

Арыгінальна ўславіў Купалу Пятрусь Макаль у двух вершах: „Да Янкі Купалы”, надрукаваным у „Дні Паэзіі” 1975 г., і „Лёс народу Купала”, надрукаваны ў ягоным зборніку 1975 году „Дотык да зямлі”. Абодвы вершы ня зьвязаныя зь юбілейнымі датамі, але могуць быць сваёй вымовай адрэсаваныя кожнай зь іх.

У якасьці вымоўнага прыкладу, цытуем зь першага верша ягоную фінальную частку:

Пясьняр у сваяцтве зь вякамі,
Усіх пакаленьняў равесьнік.
Не адгароджаны брамаю,
З намі вядзе размову ён
Моваю праўды —
самою
Лепшай у сьвеце моваю. (б. 112)

Чуюць яе з далёку
Аратыя і вучоныя.
Ідуць у адзіным патоку
Жоўтыя, белыя, чорныя...
Ах, як мы здолелі вырасьці!..
Але нашчадкам у вечнасьці
Ісьці да Купалавай шчырасьці,
Ісьці да яго чалавечнасьці,
Будзіць у душах паснулых
Бунтоўнага слова бястрашпа.
Купала — ня толькі мінулае,
Купала — наступнае наша.

Да чысьціні першароднае
Людзі прыходзяць па-рознаму —
Не зарасьце народная
Сьцежка да праўды і розуму. (б. 113)

А вось пачатак вершу „Лёс народу — Купала”.

Каб замкнуць пагарджанаму люду раты,
У турэмшчыкаў рук не хапала.
Сумным плачам жалейкі прарэзаўся ты,

Больш народу — Купала.
Песня тая, што съела пакутна ў душы,
Думкай долі сваёй не праспала,
Пракаціўся, як гром пяруновы ў цішы,
Крыж народу — Купала.
Сьвет пытаў у зьдзіўленьні:
— А хто там ідзе?
З воч заслона туману апала.
Вырастаў упярэймы спрадвечнай бядзе
Меч народу — Купала
У граніт берагоў біў маланкавы ўздам
Хвалі той, што, як гнеў, закіпала.
Дол і высь абручаліся зь імем тваім,
Лёс народу — Купала. (б. 38)

I трохі далей два фінальныя радкі:

Мы нясём пакаленьням наступным цябе,
Скарб народу — Купала. (б. 38)

Верш гэты, як і папярэдні, зьдзіўляе тонкай вынаходлівасьцяй паэты быць самабытным, арыгінальным і непаўторным у перадачы ідэйных асаблівасьцяў паэзіі Янкі Купалы, без якіх-небудзь супярэчнасьцяў у ейным асэнсаваньні.

90-я ўгодкі ад нараджэньня Янкі Купалы беларускі паэта Аляксей Пысін адзначыў двойчы ў газэце „Літаратура і Мастацтва” за 7 ліпеня 1972 году й артыкулам „Покі сэрца б’ецца” ў ліпеньскім нумары „Полымя” таго-ж 1972 году.

У першым артыкуле ён пісаў:

Сёньняшняю беларускую паэзію ў лепшых яе ўзорах сьмела можна назваць купалаўскай. Дасюль на гэта права яе прамэтэўская грамадзянськаясьць, філізафічнасьць, тонкі лірызм і глыбокая народнасьць. Вучыцца ў Купалы, значыць, быць сейбітам і салдатам, жыць думамі і лёсам свайго народу, яго болей і радасьцю, умець захапляцца мовай, працай, песняй, душэўнай прыгожасьцю; адчуваць сябе ў вечным неаплатам даўту нават за тое, што табе дадзена гэтага захапленьня крышку болей, чым іншым.

Сказана вельмі правільна. Думка, выказаная ў зацэнтаваных словах, паглыбленая як сваім значаньнем, гэтак і пацупыцёвай насычанасьцяй у артыкуле „Покі сэрца б’ецца”. Расказаўшы, якую вялікую ролю ў жыцьці маладога яшчэ тады Аляксея Пысіна адыграў ведамы Купалаў верш „Гэй, наперад, покі сэрца”, аўтар канчае свой артыкул гэтак:

Гэй, наперад, покі сэрца
б’ецца . . .

Грэлі й сьвяцілі мне гэтыя купалаўскія словы ў маленстве, вялі ў школу, а пасля на вялікі прастор жыцця. Палілі сэрца ля вогнішча на салдацкім прывале, падымалі на сьмяротным полі бою ў атаку.

...Цяжка, ды і немагчыма ўявіць нас, Беларусаў, бязь Янкі Купалы. Ён наш буквар і энцыклапэдыя, песня і сумленьне. Дзякуй табе, зямля беларуская, што нарадзіла нам нашага Купалу! (б. 109)

Сказанае ў гэтым апошнім абзацы — гэта квінтэсэнцыя ўсяго таго, як разумее Аляксей Пысін ролю Янкі Купалы для нас Беларусаў.

Падобна зарэагаваў на 80-я ўгодкі ад нараджэньня Янкі Купалы Ўладзімер Караткевіч у сваім артыкуле „Пакуль гэта сэрца б'ецца...“, што быў надрукаваны ў ліпеньскай кніжцы часапісу „Маладосьць“ у 1962 годзе. Зарэагаваў пакараткевічаўску глыбака й прачула, падобна як і Пысін, ня ў літаратурна-мастацкім творы, а ў літаратурна-крытычным. Вось цікавейшыя мясціны зь ягонага артыкулу:

Мы маем шмат каго: і Багушэвіча зь яго ўтрапёнай нянавісьцю, і Балдановіча зь яго ўтрапёнай пляшчотай. І ўсё адно Купала застанецца першай нашай любоўю, нашымі вачыма, нашым сумленьнем, нашым вечна жывым сэрцам. (б. 87)

І трохі далей:

І ён вельмі верыў у свой народ. Толькі гэта й дало яму сілу ствараць тое, што ён стварыў, даць нашаму народу, якім усе пагарджалі, песню, слова й мову. (б. 88)

І наапошку:

Беларуская зямля чакае праху Купалы, беларускі народ чакае вечнага агню, які будзе гарэць над яго магілай. А ля яе ў вечнай ганаровай варце стануць усе — і суровы Машэка ў воўчынай скуры, і Бандароўна — наша непакора-зямля, і Паўлінка — маладое хараство гэтай зямлі, і гнеўны Сымон Зяблік зь сякераю ў руцэ, і сьляпы лірнік з павадыром — хлопчыкам, які глядзіць на сьвет нясьцерпна-чыстымі вачыма будучага вялікага таленту, і крылатая Алеся (усё гэта персанажы Купалавых твораў — Ст. Ст.) — гордасьць і сьветлая будучыня зямлі Купалы.

Шмат чаго яшчэ будзе. Быць бязьмернаму шчасьцю й яснаму сонцу. Быць і небу і хмаркам. Быць, магчыма, і навае. Але мы вытрываем, бо мы няспынныя, як яго сэрца.

І мы будзем жыць, пакуль гэта сэрца б'ецца ў нашых
грудзях.

Пакуль гэта сэрца б'ецца... (б. 88)

Сказана вельмі, вельмі шмат.

Коротка спынім увагу на вершах паэтаў, што,жны пасвойму, у славі Янку Купалу на 80-я ягоныя ўгодкі.

Гэтак, Генадзь Бураўкін у вершы „Я ведаю Купалу жы-
вога”, зьмешчаным у ліпеньскай кнізе „Маладосьці” за 1962
год, у першых ягоных радках пісаў:

Я ня бачыў Купалу жывога
І зь дзяцінства зайздросьціў, калі
Сустрэкаў тых,
каго дарога
Поплеч зь ім
правяла па зямлі. (б. 85)

Прыгадаўшы некаторыя свае ўспаміны, зьвязаныя з
Купалам, Бураўкін у канцы верша як быццам запырачвае
сабе самому:

Я ня знаю, адкуль —
толькі помню
Разам зь песьняй пра даўні курган
Яго погляд глыбокі, спакойны,
Дзе схаваны і сьмех, і туга. (б. 85)

Знаю ўсе яго думы, трывогі,
Чую родны Купалаўскі сьпеў...
Не, я ведаў Купалу жывога,
Хоць сустрэцца зь ім і не пасьпеў... (б. 86)

Закончана вельмі эфэктоўна!

А вось верш Рамана Тармолы „Знаёмства”, надрукаваны
ў ліпеньскай кнізе „Маладосьці” ў 1962 годзе. Вартыя зачы-
таваньня пачатковыя радкі гэтага верша:

Ваша песьня знаёміла нас —
Сэрцы розныя,
розныя ўзросты.
Вы былі велічным і простым, (б. 98)
Як песьня Ваша якраз.
Помню,
голос Ваш вельмі ўразіў,
Як расказ вялі ўсхваляваны

Для мяне даражэй стаў адразу
Кут мой родны,
праменны ранак. (б. 99)

Наапошку верш Анатоля Сербантовіча „Купалаўскія томікі”, надрукаваны ў ліпеньскім нумары „Маладосьці” за 1962 год. Прыводзім адно ягоны пачатак:

На паліцах пад замком ня томяцца —
Ў рукаку, кішэні і кабіне
Цёплыя купалаўскія томікі
Ў вечным падарожжы па краіне.

Тут радком гарачым і пякучым
Сэрцы чалавечыя напоўняць. (б. 88)
Сьцебануць папругай адстаючых,
Будучыню сьветлую напамняць.

Там распраўяць арлянятам крылы,
А каму шчэ дапамога трэба —
Сілы уліюць ў жылы,
Каб ўзьляталі ад зямлі у неба. (б. 89)

Таксама каратка пра водгукі некаторых паэтаў на 90-я ўгодкі Купалавага юбілею. Вось верш старэйшай паэткі Канстанцыі Буйлы, што надрукаваны ў газэце „Літаратура і Мастацтва” за 7 ліпеня 1972 году. Ніжэй прыводзім першыя й апошнія, як больш вымоўныя, радкі гэтага верша:

О не, ты не памёр! Ня мог-бы з гэткай сілай
Твой голас хваляваць, бо ўсё-ж маўчаць магілы...
А песьні гук тваёй, што навакол плыве,
Нам кажа: з намі ты, ты тут, між нас жывеш!

О не, ты не памрэш, ня змоўкнеш ты, Купала!
Жыве паэзіі вясновы крыгаход!
Ты ад народу, і ты сам — народ.

А вось найбольш зьмястоўныя словы з артыкулу Максіма Лужаніна з газэты „Літаратура і Мастацтва” за 7 ліпеня 1972 году:

Мы шчасьлівыя й дужыя Купалавай песьняй. Напэўна, людзі будучага адчуюць сябе яшчэ дужэйшымі, за кожным разам адкрываючы ў ёй усё больш і больш нацыянальных і агульналюдзкіх рыс і скарбаў. Ім, тым наступнікам нашым, будзе даступна глыбей сьцягнуць у пабудаваны паэтам сьвет паэзіі, бо ім дадзена будзе больш.

Мы не ў зайздрасці й ня ў крыўдзе на сваіх наступні-
каў. Не малая радасьць выпала й на нашу долю. Падумаць
толькі: пад нашы дажы заходзіў сам пясьняр і зь яго вуснаў
мы чулі не адну слаўную песьню. Гэта-ж адсюль пайшлі
яны ў сьвет.

На скрыжаваньні далёкіх стагодзьдзяў з усіх дарог бу-
дзе добра відно, як палае й палыскуецца няўгаснае сьвятло
паэзіі — Янка Купала.

Годна ўшановаў Купалаў юбілей Пімен Панчанка ў га-
зэце „Літаратура і Мастацтва” за 7 ліпеня 1972 г. Вось яго-
ныя словы:

Тыя, хто стаў „людзьмі звацца”, шчодро адарылі паэта
прызнаньнем, удзячнасьцю, любоўю. Бо й сам Купала лю-
біў свой народ, сваю зямлю бязьмежна. Лічу, што верш „Я
ад вас далёка...”, напісаны ў 1910 годзе, можна паставіць
упоравень з шэдэўрамі Пушкіна й Шэксьпіра.

Мікола Арочка свой артыкул „Урокі высокага служэнь-
ня”, надрукаваны ў „Дні Паэзіі” 1972, закончыў наступнымі
словамі:

Люблю Купалу, асабліва яго лірыку, за яе мужную,
гордую, непадуладную паставу, за спасьцігнутую год-
насьць чалавечую.

Чым-жа бяруць „за жывое” няўміручыя словы, якія
заўсёды то гучаць у памяці, то неяк, пановаму прамаўля-
юць да твайго сумленьня з разгорнутых у роздуме старо-
нак кніг? „Я ў долю народу свайго ўглядаюся...” — ра-
док, як успышка, азарае ўсю ўдумна-заклапочаную по-
стаць Купалы. (б. 106)

Наапошку згадаем пра вершы некаторых паэтаў, хоць
і ня звязаныя з Купалавымі ўгодкамі, але вартыя ўвагі з
прычыны ўслаўленьня ў іх Купалы. Гэтак, старэйшы паэта
Сяргей Грахоўскі надрукаваў у газэце „Літаратура і Мас-
тацтва” за 6 ліпеня 1979 году верш „Ідзе Купала па зямлі”,
зь якога цытуем перадапошнюю строфу:

Спадчына — адзіны заповіт,
Спадчына — усіх асноў аснова,
І нясе цераз вякі паэт
Матчына няскоранае слова.

Кастусь Шавель у вершы „У сьвет Купалы”, надрука-
ваным ў чырвеньскім нумары „Полымя” за 1978 год, два
апошнія радкі сфармуляваў гэтак:

Са мной-жа вечны спадарожнік —
Купала, сьветач мой Купала. (б. 151)

Паэта Сяргэй Панізьнік у газэце „Літаратура і Мастацтва” за 3 жніўня 1979 году надрукаваў нізку патрыятычных вершаў, сярод якіх верш „Будзіцель” у гонар Янкі Купалы. Верш гэты закончаны наступнымі радкамі:

Да сэрца народу ішоў і дайшоў
бяссэрэбранік — Янка Купала
І той, хто хоць кропляй
купальскай расы
быў хрышчаны веку ва ўгоду, —
Ня прыме ўжо іншага званьня, як Сын
абвешчанага народу — Купалам.

Паэта Юрась Сьвірка ў вершы „Ля помніка Купалу”, надрукаваным у ліпеньскім нумары „Полымя” за 1979 год, таксама годна ўславіў Купалаву памяць. Асабліва вымоўныя тры апошнія строфкі гэтага вершу:

Здалося, чую голас Ваш, як покліч,
І мой няўпэўненым зрабіўся крок.
О не, о не! Куды мне з Вамі попlech,
Мне-б толькі паглядзець на Вас здалёк.

Вам, дарагому, нельга ня прызнацца
Ваш верш вучыў — у горы не маўчы!
За слова не магу не хвалявацца,
Калі яно прыглушана гучыць.

Калісьці Вы зьмяталі перашкоды,
Выходзілі да праўды напраткі.
Ня лёгка быць сынонімам народу,
А Вы такі сынонім на вякі. (б. 5)

Нарэшце трэба асобна спыніцца на пытаньні Купалавай ролі ў галіне роднае мовы, якое Ніл Гілевіч вельмі правільна закрануў у сувязі з угодкамі Янкі Купалы. Як ведама, яшчэ Францішак Багушэвіч у сваёй „Прадмове” да „Дудкі Беларускай” пакінуў роднаму народу наказ: „Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!” г.зн., каб ня ўмерлі, як нацыя з усімі звязанымі зь ёю атрыбутамі. Гэты Багушэвічаў наказ стаўся гістарычным: ад гэнага часу пытаньне захаваньня роднае мовы пачалі паўтараць шмат якія Багу-

шэвічавы наступнікі, у іхным ліку Янка Купала. Наказ гэты быў заўсёды актуальны ў вабставінах паняволення народу, ён асабліва актуальны сяння.

Калі ход пра Янку Купалу, дык ён ня меў ніякай лінгвістычнай асветы. Першыя ягонныя творы грашылі яшчэ яўнымі палянізмамі, ужыванымі паэтам, хіба-ж, несьвядома. Затое Купала меў унікальную здольнасьць вычуваньня ў беларускай мове двух кампанэнтаў: чыста мастацкага й ідэйнага.

На абодвы кампанэнты гэтыя зьвярнулі спэцыяльную ўвагу Міхал Жыркевіч ў артыкуле „Зь нявычэрпнай крыніцы” у ліпеньскім нумары „Польмя” за 1962 год і Ніл Гілевіч у артыкуле „Валадар роднага слова” ў ліпеньскім нумары „Малодосыці” за 1972 год — якраз у нумарох, прысьвечаных 80-м і 90-м угодкам ад нараджэньня Янкі Купалы.

Міхал Жыркевіч пісаў:

У залежнасьці ад зьместу твору, ідэйнай задумы, фразэалягічныя сродкі, устойлівыя выразы Купала ўжываў па-рознаму: гэта было ня мэханічнае перанясеньне іх у тканіну твору з жывой гутаркавай мовы або іншай крыніцы, а творчае выкарыстаньне. (б. 169)

Падаўшы колькі канкрэтных прыкладаў творча выкарыстаных Купалам фразэалягізмаў, Жыркевіч закончыў свой артыкул словамі:

Вытокам, крыніцай надзвычай багатых і разнастайных у стылістычных адносінах устойлівых фразэалягічных зваротаў Янкі Купалы зьяўляецца жывая беларуская мова.

Ствараючы свой стыль, яго сваяасаблівасьці, Янка Купала творча выкарыстоўваў шматгранныя фразэалягічныя сродкі гутаркавай мовы, выбіраў зь яе тое, што адпавядала яго задуме, зьместу, ідэі твораў.

Янка Купала як вялікі мастак навочна паказаў, якія багатыя скарбы мае беларуская мова. (б. 171)

Ніл Гілевіч дзесяць год пазьней пайшоў, фактычна, сьцежкай Міхала Жыркевіча, але, у вадрозьненьне ад яго, свае назіраньні й высновы пра Купалаву моўную дзейнасьць непазнавальна разьвіў і ўзбагаціў. Працытуем некаторыя найважнейшыя мясціны. Ён піша:

У беларускай паэзіі ніхто не валодаў такой магутнай здольнасьцю да словатворчасьці, як Янка Купала. І ні ў кога іншага ня выявіўся так ярка моватворчы геній народу, як у Янкі Купалы. (бб. 131-132)

Думку гэтую паглыбляюць наступныя словы:

Слушна было некім заўважана, што званьне „народны паэт” у нашым уяўленьні лучыцца перш за ўсё з вобразам Янкі — паэта народнага ў самым поўным і дакладным значэньні гэтага слова. Гаворачы аднак пра народнасьць паэзіі славуэтага песняра, мы звычайна ў першую чаргу маем на ўвазе сацыяльна-грамадзкі зьмест яго твораў, іх ідэйную накіраванасьць. А варта было-б больш гаварыць і пра паэтычную мову Купалы, як пра мову народу, выразьнікам дум і настрояў якога паэт зьяўляўся. Варта часцей запяняць увагу на купалаўскім слове й фразе. (б. 132)

I, пасля некаторых канкрэтных прыкладаў Купалавай мовы, Ніл Гілевіч канчае свой артыкул падсумавальнымі высновамі:

Славатворчасць Купалы — зьява выключная ў гісторыі Беларускай літаратуры. Ды й ня толькі ў беларускай: можна сьмела меркаваць, што такіх зьяў ня вельмі багата і ўва ўсёй сусьветнай літаратуры. Вось чаму ўрокі Купалы ў гэтых адносінах ня трацяць і ніколі ня страцяць для нас ўсіх наступнікаў свайго павучальнага сэнсу й значэньня. Можна толькі горка шкадаваць, што купалаўскай сьмеласьці ў галіне славатворчасці мы ня бачым у нашай сёньняшняй паэзіі, што мы так недаравальна мала зьвяртаемся да яго вопыту работы са словам і над словам, да яго — скажам высокім стылем — вялікага завету. Наўрад ці можна чакаць багатага плёну, там, дзе ў пошуках слова зьвяртаюцца не да душы народу, а да куцых, „жалезна” адрэдагаваных слоўнікаў і пакорна слухаюцца тых, для каго слоўнік — альфа й амэга ўсёй нацыянальнай мовы.

Праз словаўтварэньне, праз сынаніміку, празь гібкасьць сынтаксису, рухомасьць фразалёгіі і многае іншае Купала змог найлепшым чынам паказаць жыцьцяздольнасьць мовы свайго народу. Мова, якая можа так служыць чалавеку, быць такой паслухмянай для выяўленьня самых розных думак і пачуцьцяў — гэта мова жывучая, жыцьцяздольная й таму — няўміручая, вечная.

У вершы „Мая навука” Янка Купала з поўным правам і з законнай гордасьцю сказаў пра сябе: „Цяпер беларускай я песьні ўладар”. Ня толькі песьні, але і роднага слова, — з поўным правам дабавім мы. (б. 137)

Калі пасля ўсяго сказанага й паказанага ў гэтым разьдзеле паставім пытаньне: ці быў хто-нсьбудзь іншы ў беларускай літаратуры, хто ягонымі сучасьнікамі й наступнікамі

быў узьведзены на найвышэйшы п'едэстал славы й вызнаны ўнікальным у сваіх заслугах перад народамі? Адказ на гэтае пытаньне можа быць толькі адзін: ня было! Дык пры ўсіх сваіх бедах, цяжкасцях і няшчасцях, спрычыненых абставінамі свайго панявольня, беларускі народ меў і адно найвялікшае шчасьце: ён меў Янку Купалу!

ЗНОСКІ

Разьдзел I

¹М. Лазарук, **Весьці АН БССР. Сэрыя грамадзкіх навук**, 1962 № 2, б. I.

²Янка Купала, **Публіцыстыка**, Менск, 1972, б. 165.

³Е. Ф. Карский. **Белорусы**, том III, 3. Художественная литература на родном языке, Петроград, 1922, бб. 188-189.

⁴Тамсама, б. 190.

⁵Тамсама, б. 188.

⁶Л. Бэндэ, **Творчы шлях Янкі Купалы, Польша рэвалюцыі**, 1935, № 10, б. 133.

⁷Уладзімер Юрэвіч, **Моцнае, дзейснае слова**, у кн. **Янка Купала. Публіцыстыка**, Менск, 1972, б. 8.

⁸Тамсама, б. 217.

⁹Тамсама, б. 218.

¹⁰Тамсама, б. 219.

¹¹Тамсама.

¹²М. Лазарук, **цэт. пр.**, б. VI.

¹³Тамсама.

¹⁴Янка Купала, **Публіцыстыка**, б. 69.

¹⁵Тамсама.

¹⁶Тамсама, б. 70.

¹⁷**Комуністычнае выхаваньне**, Менск, 1930, № 12, бб. 35-38.

¹⁸Юльян Пшыркоў, **Незабыўныя сустрэчы, Польша**, 1967, № 6, б. 201.

¹⁹Тамсама.

²⁰Walter Kolarz, **Russia and Her Colonies**, London: George Philip and Son Limited, 1953, p. 158.

Разьдзел II

¹**Вольны Сыцяг**, Менск, 25 сьнежня 1921, № 6(8), б. 39.

²Я. Казека, **Няўміручая спадчына, Літаратура і Мастацтва (ЛіМ)**, № 2, 8.I.1955.

³**Известия**, 15.V.1930.

⁴Ст. Станкевіч, **Янка Купала. Жыццёвы і творчы шлях паэты**, у кн. **Спадчына. Выбар паэзіі Янкі Купалы**, выд. „Бацькаўшчына”, Нью Ёрк-Мюнхэн, 1955, бб. 46-47.

⁵**АН БССР, Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры**,

т. 2, Менск, 1969; Міхась Ярош, **Янка Купала і беларуская паэзія**, Менск, 1971; Роза Гульман, **Тэксталагія твораў Янкі Купалы**, Менск, 1971.

Разьдзел III

¹Мікола Алексютовіч, **А дзе-ж ісьціна аб'ектыўная? Польша**, 1966, № 5, б. 183.

Разьдзел IV

¹Янка Купала, **Тутэйшыя. Трагічна-сьмяшлівыя сцэны ў 4-ох дзеях**, выд. „Вацкаўшчына”, Мюнхэн, 1953, бб. 7-8.

²Вячаслаў Рагойша, **Спадчына. Да выхаду Збору твораў Янкі Купалы**, **ЛіМ**, 11.ІІ.1977.

Разьдзел V

¹С. Александровіч, **Пуцявіны роднага слова**, Менск, 1971, б. 192.

²Вл(адимир) С(амойла), **Великий праздник, Минский курьер**, 1908, № 13.

³С. Александровіч, **цыт. пр.**, б. 193.

⁴М. Ярош, **Янка Купала і беларуская паэзія**, Менск, 1971, б. 136.

⁵**Тамсама**, бб. 136-137.

⁶Глыбы і слаі. Агляд беларускай краснай пісьменнасьці 1910 г., у кн. **Максім Багдановіч, Збор твораў**, т. 2, Менск, 1968, б. 96.

⁷Ул. Дзяржынскі, **Янка Купала ў крытыцы нашаніўскіх сучасьнікаў**, **Польша**, 1927, № 8, б. 142.

⁸**Тамсама**, б. 155.

⁹**Навука БССР за 50 год**, Менск, 1968, б. 130.

¹⁰Л. Бэндэ, **Творчы шлях Янкі Купалы, Польша рэвалюцыі**, 1935, № 10, б. 133.

¹¹Ю. С. Пшыркоў, **цыт. пр.**, б. 131.

¹²Е. Мозольков, **Янка Купала. Жизнь и творчество**, Менск, 1952, б. 111.

¹³**Тамсама**, бб. 67-68.

¹⁴Алесь Кучар, **Літаратурна-крытычныя артыкулы**, Менск, 1953, б. 51.

¹⁵**Тамсама**, б. 59.

¹⁶**Тамсама**, б. 64.

¹⁷В. В. Ивашин, **Янка Купала. Очерк истории белорусской советской литературы**, Москва, 1954, б. 165.

¹⁸**История Белорусской ССР**, т. I, Менск, 1954, б. 458.

¹⁹Р. Бярозкін, **Сьвет Купалы**, Менск, 1965, б. 49.

²⁰**Тамсама**, б. 74.

²¹**Тамсама**, б. 119.

²²Р. Бярозкін, **Зьвеньні**, б. 88.

²³І. Я. Навуменка, *Янка Купала — Духоўны воблік герая*, Менск, 1967, б. 51.

²⁴Тамсама, б. 64.

²⁵Тамсама, б. 137.

²⁶Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры, т. 2, б. 346.

²⁷М. Ярош, цыт. пр., б. 102.

²⁸Тамсама, б. 100.

²⁹Р. Бярозкін, *Сьвет Купалы*, б. 254.

³⁰Тамсама, бб. 254-255.

³¹Тамсама, бб. 262-263.

³²Тамсама, б. 278.

³³Тамсама, б. 179.

³⁴Тамсама, б. 231.

³⁵М. Ярош, цыт. пр., б. 159.

³⁶І. Я. Навуменка, цыт. пр., б. 20.

³⁷Тамсама, б. 28.

³⁸Тамсама, б. 44.

³⁹Тамсама, б. 109 і наступныя.

⁴⁰Іван Навуменка, *Замяць жаўталісьця*, *Польмя*, 1976, № 3, б. 85.

⁴¹Вячаслаў Рагойша, *Спадчына. Да выхаду Збору твораў Янкі Купалы*, *ЛіМ*, 11.ІІІ.1977.

⁴²*ЛіМ*, 3.ІІІ.1978.

⁴³*ЛіМ*, 2.ІІ.1962.

Разьдзел VI

¹Іван Навуменка, *Вялікі народны паэт*, *ЛіМ*, 7.VII.1972.

²Сяргей Дзяргай, *Польмя*, 1962, № 7.

³*Маладосыць*, 1962, № 7, б. 67.

ПАКАЗЬНІК ПРОЗЬВІШЧАЎ

Александровіч С.	82,83
Алексютовіч М.	60
Анісковіч У.	108
Арочка М.	128
Багдановіч М.	84
Багушэвіч Ф.	129
Барадулін Р.	120, 121, 122
Броўка П.	102, 111
Буйла К.	127
Бураўкін Г.	109, 126
Бэндэ Л.	25,86
Бялевіч А.	119, 120
Бярозкін Р.	89, 92, 93, 96, 119
Гарэцкі М.	85
Гілевіч Н.	108,130,131
Грахоўскі С.	128
Дзергай С.	106
Жылуновіч З.	84
Жыркевіч М.	130
Івашын В.	87
Караткевіч У.	125
Карскі Я.	24
Коларц В.	36
Колас Я.	76
Кучар А.	87
Лазарук М.	21, 26, 27
Лойка А.	109
Луначарскі А.В.	44
Лужанін М.	127
Лынькоў М.	111, 112
Мазалькоў А.	87
Макаль П.	123
Мароз Л.	110
Навіна А.	85
Навуменка І.	90,96,99,100,105
Панізьнік С.	129
Панчанка П.	128
Пішчэркоў Ю.	34,35,85,86
Пысін А.	124
Пяткевіч З.	44
Рагойша В.	80,100
Русецкі А.	109
Самойла У.	82
Сьвірка Ю.	129

Сербантовіч А.	127
Сіпакоў Я.	109
Склюот Р.	71
Стральцоў М.	118
Танк М.	116,117
Тапчэўскі Ф.	94
Тармола Р.	126
Хведаровіч М.	113,114
Шавель К.	128
Шарахоўскі Я.	100
Шушкевіч С.	114,115
Юрэвіч У.	25, 112, 113
Ядвігін ІІ.	82
Ярош М.	83,90,91,96

ABOUT THE AUTHOR

Stanislau Stankevich was born on February 23, 1907 in the village of Urleniaty, Ashmiana Region, Vilna District, Byelorussia, into a family of small land owners Joseph and Emilia Stankevich.

In 1921, upon completing his primary education, he entered the Byelorussian High School in Vilna. Five years later, he transferred to the Polish State High School in Vileyka, Vilna District. The following year he graduated from that school to pursue studies at the Stefan Batory University in Vilna. In 1933 he received from that institution a master's degree in Polish and Slavic philology. In the spring of 1936 Stankevich completed the requirements for the doctorate. His thesis, **Byelorussian Elements in Polish Romantic Poetry. Part. I**, was published in book form that same year.

During the years 1934-1937, Stankevich taught Polish language and literature in various high schools in Western Byelorussia, which was part of the Polish state between 1918 and 1939. He was awarded a scholarship in 1937 that permitted him to go to Yugoslavia and do research in South Slavic languages and literatures. He resumed his teaching activities in Western Byelorussia in the summer of 1938.

After the incorporation of Western Byelorussia, in September 1939, into the Byelorussian S.S.R., Stankevich became a lecturer at the Teachers' Institute in Navahradak.

In the years of the German occupation, 1941-1944, he worked in municipal administration. He left Byelorussia with his family in the summer of 1944 in the face of the advancing Soviet army and settled in Bavaria, West Germany.

Stankevich was active in the fields of research and scholarship, literary criticism, journalism, and editorial work. From 1947 to 1962, he served as editor-in-chief of the weekly **Backauscyna** (The Fatherland), edited and published a series of works of Byelorussian literature prohibited in the Soviet Union, wrote on literary and cultural themes, and carried out administrative duties at the Institute for the Study of the U.S.S.R. as Secretary of the Learned Council (1954-56), Deputy Chairman of the Learned Council (1956-58), Chairman of the Learned Council (1958-61), and Learned Secretary and Director of the Institute (1961-62). A number of his articles appeared in the Institute's **Byelorussian Review** (both in Byelorussian and English) of which he was editor.

Stankevich emigrated with his family to the United States in 1962 and lived in New York until his death on November 6, 1980. He was active in the Byelorussian community. In 1963 he was elected national president of the Byelorussian-American

Association; until his death edited the monthly newspaper, **Bielarus**; contributed to the Byelorussian-language programs of Radio Liberty, and edited the scholarly review of the Byelorussian Institute of Arts and Sciences, **Zapisy** (Annals) from 1962 to 1966.

Stankevich was a perceptive scholar and editor, an able organizer, and above all an ardent patriot devoted to the cause of Byelorussia's freedom. He was recognized as an expert on the literary heritage of Janka Kupala, the foremost writer of modern Byelorussia. Kupala nourished the Byelorussian national revival and cultural development from the time of his literary debut in 1905.

During his lifetime Stankevich wrote numerous articles on Byelorussian literature and culture which appeared in Byelorussian-, Russian-, Polish-, Ukrainian-, and English-language publications. In 1967, he published his book, **Byelorussian Literature under the Soviets in the First Half of the Sixties** (in Byelorussian). He also contributed a chapter on Byelorussian Soviet literature to the collection, **Discordant Voices**, published in Canada in 1975.

Because of his writings and commentaries in Radio Liberty's Byelorussian broadcasts Stanislau Stankevich was often the target of denunciations in the Soviet media. The present volume on Janka Kupala will inevitably attract the attention of critics in the Soviet Union, where Kupala's literary heritage continues to be censored.

КУПАЛАВЕДНЫЯ ПРАЦЫ ДР. СТ. СТАНКЕВІЧА

Выбраная бібліяграфія*

Каранеўскі, Язэп. Найвялікшы нацыянальны паэта — Янка Купала. Да 70-ай гадавіны з дня нараджэння (25. 6. 1882) ды 10-ай з дня сьмерці (29. 6. 1942) паэты.

(Бацькаўшчына, 25-26 (104-105), 29 чэрвеня 1952)

Крытычны агляд творчасці Купалы й перадрук вершаў: „На сход”, „Маладая Беларусь”, „Песьня мая” й „Я ад вас далёка”. Партрэт паэты выкананы беларускім мастаком Д. Чайкоўскім.

Крушынiч, Ст. Зьдзек над Янкам Купалам.

(Бацькаўшчына, 36-37 (115-116), 7-14 верасня 1952)

Разважаньні аб трагічнай сьмерці Янкі Купалы з падкрэсьленьнем якраз таго, як „казённа былі адзначаныя 10-ыя ўгодкі яго сьмерці на Бацькаўшчыне”.

Каранеўскі, Язэп. На вернай службе вялікай ідэі. У дванаццатую гадавіну з дня трагічнай сьмерці Янкі Купалы.

(Бацькаўшчына, 24-25 (206-207), 27 чэрвеня 1954)

Разгляд творчасці Купалы й нацыянальнае значаньне паэзіі паэта. Партрэт Я. Купалы й перадрук вершу „Паўстань з народу нашага, Прарок”.

Станкевіч, Ст. Купала праўдзiвы й Купала схвальшаваны.

(Беларускі Зборнік, Мюнхэн, 4, 1956. б. 41-74)

Аналіз фальсыфікацыйнага працэсу й мэтадаў перакручваньня Купалавае творчасці. Разглядаюцца творы Купалы, у якіх ён выказвае моцныя нацыянальныя й патрыятычныя пачуцьці — найлепшыя з мастацкага гледзішча ды найбольш вызначаюць месца Купалы ў беларускай літаратуры. Бібліяграфія. Ангельская й нямецкая версія гэтай працы.

Станкевіч, Ст. Схвальшаваны Купала.

(У кнізе: Гаворыць Радзьё Вызваленьне: выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Мюнхэн, 1956. Кніжка 1, б. 118-121)

Фальсыфікацыя й цензура Купалавых твораў у савецкіх выданнях.

Станкевіч, Станіслаў. Янка Купала й бальшавізм.

(Бацькаўшчына, 25-26 (307-308), 24 чэрвеня 1956)

Аўтар даводзіць, што ідэі бальшавізму былі заўсёды чужымі Купалу.

*Бібліяграфія ўзятая з кніжкі: **Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе. Бібліяграфія. Укладальнікі Вітаўт Кіпель і Зора Кіпель. Нью Ёрк, Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1985. 350 б.** У бібліяграфію ўлучаныя таксама працы др. Ст. Станкевіча, апублікаваныя пад псеўданімамі Язэп Каранеўскі і Ст. Крушынiч.

Stankievič, St. Der echte und der entstellte Janka Kupala.

(Sowjet Studien, München, 1, July 1956. p. 183-198)

Разгляд Купалавай творчасці ды савецкай фальшывай інтэрпрэтацыі яе.

Stankievič, St. Kupala in Fact and Fiction.

(Byelorussian Review, Munich, 3, 1956. p. 31-55)

Разгляд Купалавых твораў і аналіз савецкае інтэрпрэтацыі Купалы. Пераклады ў ангельскую мову ўрыўкаў зь вершу „За праўду”.

Станкевіч, Ст. Прарок нацыянальнага адраджэння й духовы правадыр Беларускага народу. (Да пятнаццатай гадавіны смерці Янкі Купалы).

(Бацькаўшчына, 25-26 (359-360), 30 чэрвеня 1957)

Разглядаецца якраз гэты, сфармуляваны ў загаловку, аспект Купалавай творчасці — ягоная роля й месца ў беларускай літаратуры. Перадрук вершаў: „Бацькаўшчына”, „З кута жаданняў”, „На суд”. Партрэт.

Станкевіч, Ст. У 16-ую гадавіну смерці Янкі Купалы.

(Бацькаўшчына, 24-25 (410-411), 29 чэрвеня 1958)

Разглядаецца творчасць Я. Купалы па пэрыядах: 1. Нацыянальна-адраджэнскі або „нашаніўскі”, 2. Пэрыяд нацыянальнае рэвалюцыі й актыўнага супраціву, 3. Пэрыяд вымушанае саветызаванні й пасыўнага супраціву. У літаратурным дадатку, б. 4, зьмешчаныя 7 вершаў, якія ілюструюць пэрыяд нацыянальнае рэвалюцыі й актыўнага супраціву: „Крыўда”, „На прызьбе”, „Паяжджане”, „З павяўшай славы”, „Новы Год”, „Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі” й „Царскія дары”. Партрэт.

Станкевіч, Станіслаў. У 17-ую гадавіну смерці Янкі Купалы.

(Бацькаўшчына, 25-26 (461-462), 28 чэрвеня 1959)

Значаньне Янкі Купалы ў беларускай літаратуры ды ягонае нацыянальнае крэда. Самагубства Я. Купалы — выраз пратэсту й варажасці паэты да большавіцкага ўраду й сыстэмы. Перадрук вершу „Свайму народу”. Партрэт.

Станкевіч, Станіслаў. Трагедыя Купалавае смерці.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1437-Т, Бел. 4129, 30. 9. 1962. 5 б.)

Аналіз нацыянальнае спадчыны Я. Купалы. Разгледжаны верш „Прыстаў я жыць”. Розныя версіі трагічнае смерці Я. Купалы. Параўнаньне смерці Купалы да смерці Ўсевалода Краўчанкі, 20 год пазьней у Парыжы.

Станкевіч, Ст. Забаронены Купалаў верш „Каб”.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1671-Т, Бел. 4712, 9. XI. 1963. 3 б.)

Верш 1926 году „Каб” адзін з ідэёва-нацыянальных і дасюль за-

бароненых у БССР. У гэтым вершы паэта выказвае глыбокае абурэнне супраць усіх формаў нацыянальнага панавольства Беларусі.

Станкевіч, Ст. Забаронены ў Савецкім Саюзе Купалаў верш „Акоў паломаных жандар”.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1700-Т, Бел. 4767, 16. 12. 1963. 4 б.) Беспасярэдняя прычынай Купалавага вершу „Акоў паломаных жандар” была палеміка аб беларускай мове ў газэце „Савецкая Беларусь” у 1926 годзе. Апошні раз гэты верш быў перадрукаваны ў 6-ым томе Купалавых твораў 1932 году выдання і болей ужо ніразу ў Савецкім Саюзе не друкаваўся. Перадрук вершу.

Станкевіч, Станіслаў. Купала зварачаецца на нацыянальныя пазыцыі.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1666-Т, Бел. 4693, 26. X. 1963; 30. X. 1963. 4 б.)

Творчасць Купалы пасля 1926 году. Апазыцыйнасць да Савецкага ўлады ў гэтым перыядзе. Перадрук вершу „Ёсць-жа яшчэ...”

Станкевіч, Станіслаў. Купала супраць падзелу Беларусі Рыскім Трактатам.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1668-Т, Бел. 4699, 2. XI. 1963. 3 б.) Пратэст беларускіх пісьменьнікаў супраць Рыскага Трактату. Янка Купала закрануў падзел Беларусі ў вершах 1926 году. Разгляд Купалавых вершаў „На паграніччы” і „На Даўгінаўскім Гасцінцы”.

Станкевіч, Станіслаў. Пра рэакцыю Купалы на „Нацыянальны НЭП”.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1640-Т, Бел. 4634, 7. IX. 1963. 3 б.) Параўнанне стаўлення Янкі Купалы і Зьмітрака Бядулі да бальшавікоў у 1923 годзе. Купала адзначаў у сваіх творах толькі тыя момэнты бальшавіцкай рэчаіснасці, што не прарочылі, а супадлі зь беларускімі нацыянальнымі патрэбамі.

Станкевіч, Станіслаў. Савецкая крытыка аб сьвеце Купалы.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1532-Т, Бел. 4366, 3. 3. 1963. 4 б.) Разгляд выказванняў савецкіх крытыкаў што да Купалы. Аўтар згаджаецца зь некаторымі паглядамі Рыгора Бярозкіна, выказанымі ў артыкуле „Сьвет Купалы”, „Полымі” нумары 7 і 10 за 1962 г.

Станкевіч, Станіслаў. Шляхам дваццатых гадоў.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк, НЁБР 1568-Т, Бел. 4457, 24. 4. 1963. 5 б.) Аналіз Купалавага вершу 1921 году „Пазвалі вас”. Камэнтары беларускага савецкага крытыка Л. Бэндэ да гэтага вершу.

Станкевіч, Станіслаў. Купала й сучаснасць. На 25-ыя ўгодкі ад сьмерці й 85-ыя ўгодкі ад нараджэння.

(Беларус, 123-124, ліпень-жнівень 1967)

Шмат беларускіх пісьменьнікаў адраджаюць Купалавыя думкі й пагляды ў сваіх творах. Янка Купала й сёння — правадыр у творчасці маладога пакалення. Аналіз творчасці маладых беларускіх пісьменьнікаў ды матывы нашае нацыянальнае мінуўшчыны ў іхнай творчасці. Партрэт Я. Купалы.

Станкевіч, Ст. Янка Купала: на 90-ыя ўгодкі ягонага нараджэння, 7-га ліпеня 1882 і 30-ыя ўгодкі трагічнае сьмерці 28 чэрвеня 1942 году.

(Беларус, 183, ліпень 1972)

Разгляд некаторых Купалавых твораў: „Першыя песні”, „Над Нёманам”, „Забраны край”, „На Куцьцю”, а таксама перадрук прысьвечаных Янку Купалу вершаў Пятруся Макаля й Рыгора Барадуліна.

Станкевіч, Ст. Дарэвалюцыйны Купала ўзноў працэнзураваны.

(Беларус, 205, травень 1974)

Станкевіч, Ст. Тэатральныя пераробкі Купалавае клясыкі.

(Радзе Свабода, Нью Ёрк, НЭБР 5666, 12. 10. 1974. 4 б.)

Рэжысёрскія зьмены „Паўлінкі” й „Прымакоў”.

Станкевіч, Ст. Янка Купала: на 92-я ўгодкі ад нараджэння.

(Беларус, 207, ліпень 1974)

Агляд творчасці Янкі Купалы.

Станкевіч, Ст. Другая фаза рэабілітацыі Купалавых твораў савецкага пэрыяду.

(Радзе Свабода, Нью Ёрк, НЭБР 5849, 1. 3. 1975. 5 б.)

Параўнаньне розных выданняў „Збораў твораў” Янкі Купалы.

Станкевіч, Ст. Купалавы вершы 1918-22 гадоў забароненыя й сёння.

(Радзе Свабода, Нью Ёрк, НЭБР 5857, 8. 3. 1975. 4 б.)

Аналіз вершаў „Крыўда”, „Паўстань з народу нашага”, „Жыды”, „Перад будучыняй” і „Пазвалі вас”.

Станкевіч, Ст. Купалавы вершы 1926 году забароненыя й сёння.

(Радзе Свабода, Нью Ёрк, НЭБР 5866, 15. 3. 1975. 4 б.)

Аналіз вершаў „Ёсьць-жа яшчэ”, „Каб” і „Акоў паломаных жан-дар”.

Станкевіч, Станіслаў. Забаронены Купала (тэкст дакладу, прачытанага ў Нью Ёрку 6 сакавіка 1977)

(Беларус, 242, чэрвень; 243-244, ліпень-жнівень 1977)

Аналіз забароненых Купалавых твораў і прычыны гэтае забароны.

Станкевіч, Ст. Падвойныя ўгодкі Янкі Купалы (7 ліпеня 1882 — 28 чэрвеня 1942)

(Беларус, 242, чэрвень 1977)

Строгая цензура Купалавых твораў трывае й да сёння: партыя змушае беларускіх і савецкіх крытыкаў даваць фальшывую інтэрпрэтацыю тым Купалавым творам, якія цензура прапушчае.

Станкевіч, Ст. 35-ыя ўгодкі трагічнае смерці Янкі Купалы.

(Радзё Свабода, Нью Ёрк НЭБР 6865, 2 ліпеня 1977. 5 б.)

Абставіны смерці Я. Купалы замоўчваюцца ў Савецкім Саюзе. Ёсць версія, што Купалу сьпіхнулі, а ня ён сам кінуўся ўніз з нейкага паверху гатэлю „Масква”.

Станкевіч, Ст. Сакавік, а не кастрычнік.

(Беларус, 239, сакавік 1977)

Духовыя правадыры беларускага народу Янка Купала й Якуб Колас даўгі час адэньвалі Кастрычніцкую рэвалюцыю, як чужую й варожую беларускаму народу зьяву, ды супрацьстаўлялі ёй беларускую нацыянальную рэвалюцыю, мэтай якой было адбудаваць не вольнай і незалежнай беларускай дзяржавы.

Ст. Ст. Да 100-годзьдзя Янкі Купалы.

(Беларус, 258, кастрычнік 1978)

Падрыхтоўка да адзначэньня стагодзьдзя ад дня нараджэньня Якуба Коласа й Янкі Купалы.

Станкевіч, Ст. Ня рэабілітацыі, а асуджэньні.

(Беларус, 274, люты 1980)

Агляд кнігаў выбраных твораў Каруся Каганца, 1979, Ядвігіна Ш., 1976, Альбэрта Паўловіча, 1975. Параўнаньне Каганцовага „Моднага шляхцюка” з Купалавай „Паўлінкай”. Камэнтэр да паглядаў С. Аляксандравіча аб творчасьці Ф. Багушэвіча, К. Каганца, Я. Купалы й Я. Коласа.

Станкевіч, Станіслаў. Памёр Пятрусь Броўка.

(Беларус, 276, красавік 1980)

П. Броўка быў першы, хто паставіў пытаньне ачышчэньня беларускай літаратуры ад „культу асобы” ў творах Я. Коласа й Я. Купалы.

Станкевіч, Станіслаў. Францішак Багушэвіч, на 140-я ўгодкі ад нараджэньня й 80-я ўгодкі ад смерці.

(Беларус, 277, травень 1980)

Роля Багушэвіча як народнага й нацыянальнага паэты была перанятая Я. Купалам. Творы Ф. Багушэвіча былі больш пашыраныя ў народзе чымся творы Я. Коласа ці Я. Купалы.

ЗЬМЕСТ

СЛОВА АД АЎТАРА	7
JANKA KUPALA. On the Centenary of his Birth	9
Разьдзел I: ЯНКА КУПАЛА АБ САМЫМ САБЕ	18
Разьдзел II: „ЧЫСТКА” КУПАЛАВЫХ ТВОРАЎ	38
Разьдзел III: ЗАБАРОНЕНЫЯ КУПАЛАВЫ ТВОРЫ ДАРЭВАЛЮЦЫЙНАЕ ПАРЫ	49
Разьдзел IV: ЗАБАРОНЕНЫЯ КУПАЛАВЫ ТВОРЫ САВЕЦКАГА ЧАСУ	64
Разьдзел V: У СУПЯРЭЧЛІВЫХ АЦЭНАХ ЛІТАРАТУРНАЕ КРЫТЫКІ	82
Разьдзел VI: БЕЛАРУСКІЯ ПАЭТЫ І ПІСЬМЕНЬНІКІ ПРА КУПАЛУ І ПАД УПЛЬІВАМ КУПАЛЫ	105
ПАКАЗЬНІК ПРОЗЬВІШЧАЎ	136
ABOUT THE AUTHOR	138
КУПАЛАВЕДНЫЯ ПРАЦЫ ДР. СТ. СТАНКЕВІЧА Выбраная бібліяграфія	140